T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ERKEN DÖNEM GNOSTİK HIRİSTİYANLARINDAN BASİLİDES VE TAKİPÇİLERİNİN GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

EMİNE KAYA

İSTANBUL, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ERKEN DÖNEM GNOSTİK HIRİSTİYANLARINDAN BASİLİDES VE TAKİPÇİLERİNİN GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

EMİNE KAYA

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail TAŞPINAR

2. Üye: Prof. Dr. Dursun Ali AYKIT

3. Üye: Dr. Öğr. Üyesi Yasin GÜZELDAL

İSTANBUL, 2025

ÖZET

ERKEN DÖNEM GNOSTİK HIRİSTİYANLARINDAN BASİLİDES VE TAKİPÇİLERİNİN GÖRÜŞLERİ

Bu çalışma, Hıristiyanlığın erken dönemlerinde (MS 132–135 civarı) İskenderiye'de ders vermiş olan Gnostik düşünür Basilides ve onun takipçilerini ele almaktadır. Hıristiyan ortodoks doktrininin oluşum sürecinde Basilides ve okulu "sapkın" olarak nitelendirilmiş; bu nedenle görüşlerine dair bilgiler günümüze yalnızca reddiye ve doksografi türündeki eserler aracılığıyla ulaşmıştır. Bununla birlikte, Nag Hammadi Literatürü'nün keşfi, Basilidesçi düşüncenin yeniden değerlendirilmesi için yeni imkânlar sunmuştur. Çalışmanın temel amacı, mevcut kaynaklar ışığında Basilides ve takipçilerinin geliştirdiği öğretileri tarafsız ve analitik bir yaklaşımla ortaya koymaktır. Ayrıca Basilides'in, bilinen ilk Kutsal Kitap yorumcularından ve Hıristiyan filozoflarından biri olduğu gerçeğini vurgulayarak, onun felsefi sistemini nasıl inşa ettiğini ve hangi akımlardan etkilendiğini analiz etmek hedeflenmektedir. Tez, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde, 2. yüzyıl İskenderiyesi'nde mevcut olan inanç ve felsefi akımların, Basilides'in Gnostik sistemi üzerindeki etkileri değerlendirilecek; Basilides'in hayatı ve takipçilerine ilişkin aktarımlar ile onlara atfedilen eserler ele alınacaktır. İkinci bölümde, Basilides ve okulunun Tanrı, evren ve insan anlayışları ayrıntılı biçimde incelenecektir. Üçüncü bölümde ise, etik görüşleri ile bunlarla yakından bağlantılı olan Mesih ve kurtuluş öğretisi tartışılacaktır. Sonuç bölümünde, çalışma boyunca elde edilen bulgular genel bir çerçevede yeniden gözden geçirilecektir. Basilides ve öğrencilerinin Gnostik sisteminin, günümüze ulaşabilen farklı kaynaklardan hareketle yeniden inşa edilmesi, erken dönem Hıristiyan düşüncesine dair önemli bir perspektif sunacaktır. Eserlerinin büyük ölçüde kaybolmuş olması nedeniyle akademik dünyada hak ettiği ilgiyi göremeyen Basilides ve okulunun, bu çalışma vesilesiyle daha kapsamlı araştırmalara konu edilmesi de temel hedeflerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Basilides, Heresi, Gnostisizm, İskenderiye, Abrasaks, Sudûr.

ABSTRACT

THE VIEWS OF THE EARLY GNOSTIC CHRISTIANS BASILIDES AND HIS FOLLOWERS

This study examines Basilides, a Gnostic thinker who taught in Alexandria during the early period of Christianity (ca. 132–135 CE), along with his followers. In the process of the formation of Christian Orthodox doctrine, Basilides and his school were labeled “heretical,” and therefore information about their views has survived only through refutations and doxographical writings. Nevertheless, the discovery of the Nag Hammadi literature has provided new opportunities for reassessing Basilidean thought.The primary aim of this study is to present the doctrines developed by Basilides and his followers through a neutral and analytical approach. It also seeks to highlight the fact that Basilides was among the earliest known interpreters of Scripture and Christian philosophers, and to analyze how he constructed his philosophical system and which intellectual currents influenced him. The thesis consists of an introduction, three main chapters, and a conclusion. The first chapter evaluates the religious and philosophical movements present in second-century Alexandria and their impact on Basilides’ Gnostic system, as well as reports concerning his life, his followers, and the works attributed to them. The second chapter examines in detail the conceptions of God, the cosmos, and humanity within the Basilidean school. The third chapter discusses their ethical views and the closely related doctrines of Christ and salvation. The conclusion offers a general reassessment of the findings obtained throughout the study. Reconstructing the Basilidean system from extant sources provides a valuable perspective on early Christian thought. Moreover, since most of his writings have been lost, this study aims to draw further scholarly attention to Basilides and his school, who have long remained on the margins of academic research.

Keywords: Basilides, Heresy, Gnosticism, Alexandria, Abrasax, Diffusion.

ÖNSÖZ

Bu tez, erken dönem Hristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan fakat Kilise Babaları tarafından Ortodoks öğreti dışında yer aldığı gerekçesiyle "heretik" olarak değerlendirilmiş bir isim olan Basilides ve takipçilerinin düşünce dünyasını ele almaktadır. Çalışmanın ortaya koyduğu düşünceye göre; İskenderiye'nin kültürel ve entelektüel çeşitliliği içinde şekillenen Basilidesçi öğreti, yalnızca bir Gnostik sapkınlık olarak görülmemeli, dönemin felsefi arayışları ve dini tartışmalarıyla bütünleşen özgün bir sistem olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda çalışmada, Basilides'in Tanrı tasavvuru, kozmolojik anlayışı, Mesih ve kurtuluş görüşü ile etik doktrini, birincil kaynakların aktarımları doğrultusunda yeniden ele alınmıştır.

Çalışmanın amacı yalnızca Basilides'in düşüncelerini yeniden inşa etmek değil, aynı zamanda bu öğretileri erken dönem Hristiyanlık, Gnostik gelenekler ve çağdaş felsefi etkiler bağlamında yeniden değerlendirmektir. Bu doğrultuda, Clement, Irenaeus ve Hippolytus gibi Kilise Babalarının aktarımları dikkatle incelenmiş; ayrıca Nag Hammadi metinleriyle kurulan paralellikler üzerinden Basilidesçi sistemin daha geniş entelektüel arka planı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece Basilides'in düşüncelerinin hem dönemin tartışmalarına ışık tutacak hem de sonraki araştırmalara katkı sağlayacak bir bütünlük içinde ele alınması hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bana yol gösteren değerli tez danışmanım İsmail TAŞPINAR'a, desteğini hiçbir şekilde esirgemeyen değerli hocam Dursun Ali AYKIT'a, tecrübelerini benimle paylaşmaktan geri durmayan Esra ÇİFCİ ablama ve kıymetli arkadaşım Hayrunnisa HAYTA'ya, en önemlisi de her aşamada sabır ve desteğini esirgemeyen sevgili eşim Bilgehan KAYA'ya şükranlarımı sunarım.

Emine KAYA

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **İ**

ABSTRACT ..... **İİ**

ÖNSÖZ ..... **İİİ**

İÇİNDEKİLER ..... **İV**

KISALTMALAR ..... **Vİİ**

ŞEKİLLER ..... **Vİİİ**

GİRİŞ **1**

1. TEZİN KONUSU VE AMACI 1
2. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ 3
   2.1. Birincil Kaynaklar *3*
      2.1.1. Kilise Babalarının Eserleri 4
      2.1.2. Nag Hammadi Literatürü 12
   2.2. İkincil Kaynaklar *14*
      2.2.1. Bentley Layton'ın Çalışmaları 15
      2.2.2. Birger A. Pearson'ın Basilides the Gnostic Adlı Makalesi 16
      2.2.3. Jean- Daniel Dubois'in Basilides and the Basilidians Adlı Makalesi 16
      2.2.4. James Anthony Kelhoffer'ın Basilides's Gospel and Exegetica Adlı Makalesi 17
3. TEZDE UYGULANAN YÖNTEM 17

1. BÖLÜM: BASİLİDES VE TAKİPÇİLERİ **19**

1.1. BASİLİDES VE TAKİPÇİLERİNİN GÖRÜŞLERİNİN ENTELEKTÜEL ARKA PLANI 19
   1.1.1. Havari Bağlamı (Petrus-Matthias) *20*
   1.1.2. Felsefi Bağlam *21*
      1.1.2.1. Platonculuk 23
      1.1.2.2. Stoacılık 24
   1.1.3. Gnostik Bağlam *25*
      1.1.3.1. Simon Magus 25
      1.1.3.2. Menander 27
      1.1.3.3. Satornilos veya Saturninus 29
      1.1.3.4. Scythianus 31
1.2. BASİLİDES'İN HAYATI VE ESERLERİ 32
   1.2.1. Basilides'in Hayatı *33*
   1.2.2. Basilides Hakkında Bilgi Aktaran Kaynaklar *36*

1.2.2.1. Irenaeus, Tertullianus, Epiphanius, Filatrius ve Eusebius'un Aktarımları ... 36
1.2.2.2. İskenderiyeli Clement ve Origenes'in Aktarımları ... 37
1.2.2.3. Hegemonius'un Aktarımları ... 38
1.2.2.4. Hippolytus'un Aktarımları ... 38
1.2.3. Basilides'e Ait Olduğu İddia Edilen Kitaplar ... 40
1.2.3.1. Exegetica ... 40
1.2.3.2. Basilides'in İncili ... 44
1.2.3.3. Dualar Kitabı ... 45
1.3. BASİLİDES'İN TAKİPÇİLERİ ... 45
1.3.1. Basilides'in Takipçileri Hakkında Bilgi Aktaran Kaynaklar ... 47
1.3.1.1. Irenaeus ve *Adversus Haereses* Adlı Eserine Yer Alan Bilgiler ... 47
1.3.1.2. Clement ve *Stromata* Adlı Eserinde Yer Alan Bilgiler ... 49
1.3.1.3. Hippolytus ve *Refutatio Omnium Haeresium* Adlı Eserinde Yer Alan Bilgiler ... 54
2. BÖLÜM: BASİLİDES'İN VARLIK TASAVVURU ... 56
2.1. TANRI GÖRÜŞÜ ... 57
2.1.1. Aşkın ve Bilinemez Tanrı ... 58
2.1.2. Düalizm ... 61
2.1.3. Hipostazlar ... 65
2.2. ALEM GÖRÜŞÜ ... 68
2.2.1. 365 Gök ve Dünya'nın Yaratılışı ... 68
2.2.2. Abrasaks ... 72
2.2.3. Üçlü Oğulluk ... 75
2.3. İNSAN GÖRÜŞÜ ... 78
2.3.1. Entelecheia Doktrini ... 80
2.3.2. İnsanın Doğası ve İman ... 81
2.3.2.1. Kurtarıcı ... 82
2.3.2.2. Seçilmiş Kişi ... 83
2.3.2.3. Maddi İnsan ... 86
2.3.3. Prosartemata ... 86
2.3.4. Üç Aşamalı Kozmik Tarihlendirme ... 88
2.3.4.1. *Ogdoad* Dönemi ... 89
2.3.4.2. *Hebdomad* Dönemi ... 89
2.3.4.3. Mesih Dönemi ... 89
3. BÖLÜM: BASİLİDES VE TAKİPÇİLERİNİN KURTULUŞ ÖĞRETİSİ VE ETİK ANLAYIŞI ... 91
3.1. MESİH GÖRÜŞÜ ... 92
3.2. KURTULUŞ ANLAYIŞI ... 97
3.3. ETİK ANLAYIŞI ... 101
3.3.1. Takdir-i İlahi Doktrini ... 101
3.3.1.1. Sıkıntılar veya Acı Teorisi ... 102
3.3.1.2. Şehitlik ... 104
3.3.1.3. Erdemli Kişi ... 107

3.3.2. Reenkarnasyon İnancı *108*
3.4. BASİLİDES VE TAKİPÇİLERİNE ATFEDİLEN AHLAKSIZLIKLAR 110
3.4.1. Evlilik *111*
3.4.2. Adiaphora Meselesi *113*
3.4.3. Ritüeller *114*
SONUÇ 116
KAYNAKÇA 118

KISALTMALAR

Bkz. : Bakınız

Ed. : Editör

Çev.: Çeviri

NHC.: Nag Hammadi Codex

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

ö.: ölümü

s.: sayfa

vb.: ve benzeri

yy.: Yüzyıl

ŞEKİLLER

Şekil 1: Irenaeus'un Basilides'e atfettiği 365 katmanlı evren modeli. 70
Şekil 2: Hippolytus'un Basilides'e atfettiği kozmoloji. 76

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Amacı

MS 2. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinin kültürel çeşitliliği ve entelektüel canlılığı, bu yüzyılın "ikinci sofistler dönemi" olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.[1] Hıristiyanlığın Antakya ve İskenderiye gibi Yunan kültürünü yaşatan coğrafyalarda yayılması ile birlikte bu bölgelerdeki Hıristiyanlık, Yahudilikten farklı bir din olarak ayrılmış ve Yunan kültürünün renklerini almaya başlamıştır.[2] Bu coğrafyada yetişmiş ve Hıristiyanlık inancını benimsemiş bazı entelektüel şahsiyetler ise felsefi ve Gnostik düşüncelerin etkisiyle Hıristiyanlığa farklı bir yorum getirmişlerdir. Gnostik düşünce ile ortodoks Hıristiyan inancı arasındaki sınırlar, 2. yüzyılda kesin çizgilerle belirlenmemiştir. Böylece 2. yüzyıl, Gnostik hareketin en aktif olduğu; Basilides, Marcion (85-160) ve Valentinus (100-160) gibi önemli Gnostik şahsiyetlerin Hıristiyan topluluklar içinde etkin olmasına olanak tanıdığı bir dönem olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte, Kilise Babaları bir yandan Hıristiyan inancının temel doktrinlerini sistemleştirirken, diğer yandan ortodoks inanca aykırı gördükleri "heretik" (sapkın) gruplara karşı reddiyeler (polemiğe dayalı eleştirel eserler) kaleme almışlardır.

Kilise Babalarının eserlerinde Gnostik Hıristiyanlara yönelik sert eleştirilerde bulunmaları, Gnostik düşüncenin zamanla gözden düşmesine ve bu grupların etkisini kaybetmesine yol açmıştır. Gnostik topluluklar tarafından yazılmış eserlerin korunması noktasında bir çalışma olmamasından dolayı bu eserlerin büyük bir kısmı bağımsız metinler olarak günümüze ulaşmamıştır.[3] Bu nedenle, Gnostik grupların öğretileri ve görüşleri ancak Kilise Babalarının reddiye niteliğindeki eserlerinde yer aldığı kadarıyla bilinmektedir. 1945 yılında *Nag Hammadi Literatürü*'nün keşfiyle birlikte, Gnostik topluluklara ait olduğu düşünülen ve anonim yazarlar tarafından kaleme alınmış çeşitli metinler gün yüzüne çıkmıştır. Toplamda elli iki metinden oluşan bu literatürün büyük bir kısmının, erken dönem Hıristiyan

[1] Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015), s. 22.
[2] Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, 24-26.
[3] Bentley Layton, "The Significance of Basilides in Ancient Christian Thought", *Representations*, 28, (Autumn, 1989), s. 136.

topluluklarına ait yazılar olduğu belirlenmiştir. Bu metinlerden bazıları, Basilides ve takipçilerinin görüşleriyle önemli ölçüde paralellikler göstermektedir.

Bu çalışmada, mevcut kaynaklar çerçevesinde Basilides ve takipçilerinin, 2. yüzyıldaki Hıristiyan inancı üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Bu bağlamda, ilk dönem Gnostik Hıristiyan figürlerinden biri olarak kabul edilen Basilides'in öğretileri, günümüze ulaşan fragmanları[4] temel alınarak analiz edilecek ve Kilise Babalarının bu öğretilere yönelik değerlendirmeleri incelenecektir. Böylece Basilides'in öğretisinin bir yandan Gnostik geleneğin bir parçası olduğu, diğer yandan dönemin felsefi akımlarından beslendiği ve aynı zamanda Hıristiyan düşünce dünyası içinde şekillendiği ortaya konacaktır. Dolayısıyla, Basilides ve takipçilerinin teolojik ve felsefi sistemleri, Gnostik ve Hıristiyan gelenekleri çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, Basilides ve onun öğretilerini konu edinen başka bir yüksek lisans tezinin, tarafımızla yaklaşık aynı dönemde yürütülerek bizden önce tamamlandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, söz konusu tezin içerik ve yöntem bakımından mevcut araştırmamızdan belirgin ölçüde farklılık arz ettiği görülmüştür.[5]

Bu çalışmanın temel amacı, Gnostik hareketlerden biri olarak kabul edilen Basilides ve onun öğretisini teolojik ve felsefi arka planıyla birlikte incelemek ve bu akımın erken dönem Hıristiyan hareketleri arasındaki konumunu belirlemektir. Çalışmada, özellikle Hıristiyanlığın ilk iki yüzyılında ortaya çıkan heretik akımlara ışık tutacak bilgiler sunulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Basilides ve geleneğinin dönemin felsefi akımlarından nasıl ve ne ölçüde etkilendiği, bu düşüncelerin Gnostik Hıristiyan sistemine ne tür katkılar sağladığı analiz edilecektir. Bununla birlikte, Basilides'e ve takipçilerine ait veya onlara atfedilen metinlerin tespit edilmesi ve özgün içeriklerinin belirlenmesi çalışmanın hedefleri arasındadır. Basilides'in Gnostik kimliğinin yanı sıra, erken dönem Hıristiyan geleneği içerisinde bilinen ilk Kutsal Kitap yorumcularından ve Hıristiyan filozoflardan biri olarak değerlendirilmesi de bu çalışmanın önemli konularından biri olacaktır.

[4] Basilides ve takipçilerinden günümüze parça parça ulaşan aktarımlar bu şekilde isimlendirilmiştir

[5] Havva Burcu Cebiroğlu Erdem, *Gnostik Bir Hıristiyan: Basilides, Hayatı ve Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2024).

2. Kaynakların Değerlendirilmesi

Hıristiyanlık, havarilerin misyon hareketi ile birlikte, kısa sürede farklı coğrafyalarda yayılmıştır. Pavlus'un (5-65), Hıristiyanlığı gentile[6] bölgelerinde yayma girişimi, 2. yüzyılda etkisini daha da artırarak büyük bir coğrafyaya ulaşmıştır. Antakya ve İskenderiye gibi gentile bölgelerinde yayılan Hıristiyanlık, bu ortamların kültürel çeşitliliğinden etkilenmiş, Yahudilikten farklılaşarak uzaklaşmış ve ayrı bir din olarak ortaya çıkmıştır. Hıristiyanların ne tam anlamıyla pagan kültürünü ne de Yahudi inancını temsil etmemesi, Romalı yetkililerin ve Roma toplumunun dikkatini çekmiştir. Bu doğrultuda bazı pagan yazarlar, Hıristiyanlara yönelik eleştiri yazıları yazmaya başlamışlardır. Sonrasında ise, Hıristiyan Kilise Babaları hem Hıristiyan itikadını tanımlamak hem de bu eleştirileri yazan pagan yazarlara cevap vermek amacıyla reddiyeler yazmaya başlamışlardır.[7] Bu reddiyelerde pagan yazarların eleştirilerine cevap vermenin yanı sıra Hıristiyan itikadına aykırı görülen her türlü akım ve grup eleştirilmiş ve sapkın kabul edilmiştir.

Bu çalışmada, Basilides ve takipçilerinin görüşlerine dair mevcut bilgileri içeren eserler birincil ve ikincil kaynaklar çerçevesinde ele alınacaktır. Birincil kaynaklar, doğrudan Basilides'in öğretisini ele alan ve onu eleştiren Kilise Babalarının eserleri ile Basilides ve takipçilerinin görüşlerine paralel görüşler içeren Nag Hammadi metinlerinden oluşmaktadır. İkincil kaynaklar ise modern araştırmacılar tarafından yapılan akademik çalışmalar ve tarihsel analizleri içermektedir.

2.1. Birincil Kaynaklar

Bu kısımda, Basilides'in eserlerine ve görüşlerine doğrudan ulaşmış veya bizzat birincil kaynaklardan aktarım yapmış yazarların eserleri değerlendirilecektir. Bu çerçevede, Kilise Babalarının reddiye türündeki eserleri ve antik dönem doksografik[8] metinleri, Basilides ve takipçilerinin öğretilerine dair en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra,

[6] ***Gentile:*** Yahudi kökenli olmayan Hıristiyanlar.

[7] Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, s. 31-33.

[8] ***Doksografi***: Yunanca *doxa* (görüş, kanaat) ve *graphō* (yazmak) sözcüklerinden türetilmiş olup, antik filozofların ya da düşünce okullarının öğretilerinin, daha sonraki yazarlar tarafından derlenerek sistematik biçimde aktarılmasını ifade eder.

Gnostik literatür içinde önemli bir yer tutan Nag Hammadi metinleri, Basilidesçi öğretilerle benzerlikler taşıyan pasajlar içermesi bakımından dikkate değerdir. Bu metinler içerisinde Basilides'in takipçisi ve oğlu olan Isidore'a (120-140 civarı) atfedilen metnin dışında, doğrudan Basilides'e veya takipçilerine ait başka bir metin olmamasından dolayı Nag Hammadi metinleri, karşılaştırmalı analiz yapmak ve Basilides'in kurduğu sistemi anlamaya yardımcı olması açısından kullanılacaktır**.**

2.1.1. Kilise Babalarının Eserleri

Basilides ve takipçilerinin günümüze ulaşan bağımsız eserleri bulunmadığından dolayı, onların öğretilerine ilişkin bilgilerimizi Kilise Babalarının reddiyeleri ve doksografik eserlerinden elde edilmektedir. Dolayısıyla, çalışmada birincil kaynak olarak, Basilides'i eleştiren veya onun hakkında bilgi veren bu eserleri temel alınacaktır. Ancak bu noktada titiz çalışma gerektiren bir durum söz konusudur: Kilise Babalarının yazıları genellikle, Basilides ve takipçilerinin öğretilerini objektif bir şekilde aktarmak yerine, onları sapkın olarak nitelemek ve çürütmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bentley Layton (1941-2025) ve Winrich Alfred Löhr (1961-) gibi Modern araştırmacılar tarafından kaleme alınmış akademik çalışmalarda da vurgulandığı üzere Kilise Babalarının yazılarında, karşıt görüşlerin çarpıtılmış veya yanlış aktarılmış olması muhtemeldir. Bu durum, aktarılan bilgilerin taraflı ve polemik niteliğinde olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu nedenle, Basilides'in gerçek sistemine ulaşabilmek için bu kaynakları eleştirel bir yöntemle incelemek büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, Basilides'in doktrinlerini anlamaya çalışırken metinleri bağlamsal ve tarihsel eleştiri yöntemleriyle değerlendirmek gerekmektedir. Bu doğrultuda, çalışmada her bir Kilise Babasının eseri detaylı bir kaynak analiziyle ele alınacak, içerdiği bilgiler karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirilecek ve Basilides'in öğretilerine ilişkin mümkün olduğunca objektif bir çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır.

2.1.1.1. Lyonlu Irenaeus ve *Adversus Haereses* Adlı Eseri

Irenaeus (130-202) tarafından kaleme alınan *Adversus Haereses*[9] (Heretiklere Karşı), erken dönem Hıristiyan literatürünün en eski ve en önemli kaynaklarından biri olarak kabul

[9] Irenaeus, *Against Heresies (Adversus Haereses), Ante-Nicene Fathers* içinde, 1. cilt, ed. Philip Schaff (Edinburgh: T&T Clark, 1885), s. 309-954. Eser Yunanca yazılmış olup orijinali büyük ölçüde kaybolmuştur, günümüze yalnız orijinal metnin Latince çevirisi ulaşmıştır.

edilmektedir. Bu eser, Gnostik akımlara karşı yazılmış en kapsamlı polemik metinlerden biridir ve Irenaeus'un Kilise Babaları arasındaki merkezi konumunu ortaya koymaktadır. Eser, oluşmakta ve her bir kitapta Gnostisizm farklı bir açıdan ele alınmaktadır. Irenaeus'un bu eseri yazma amacı, Kutsal Kitap merkezinde Havari geleneğine dayanan gerçek Hıristiyan inancını ortaya koymak ve buna aykırı olan Gnostik görüşleri çürüterek gözden düşürmektir.

Irenaeus'un "heretik" olarak tanımladığı gruplardan biri de Basilides ve takipçileridir. Nitekim, Basilides ve takipçilerine dair günümüze ulaşan en eski açıklama Irenaeus'a aittir.[10] O, *Adversus Haereses'*te Basilides ve takipçilerinin görüşlerini, onlardan alıntılar yaparak aktarmış ve detaylıca değerlendirmiştir.[11] Diğer taraftan Irenaeus, açıkladığı görüşleri Hıristiyanlıkla kıyaslamış ve doğru inancı tanımlayarak öğretici bir yöntem izlemiştir. Eserinde Basilides ve takipçilerinin klasik Gnostik metinlerdekine benzeyen, kozmogonik (evren-alem açıklaması) bir sistem ortaya koyduğunu iddia etmiş[12] ve onların görüşlerini indirgemeci bir yaklaşımla ele alarak basit ve mantıksız göstermeye çalışmıştır.[13] Neticede Basilides ve takipçilerinin görüşlerinin "sapkın" düşünceler olduğu sonucuna ulaşmış ve bunu yaparken de sert ve eleştirel bir dil kullanmıştır.

Irenaeus, Basilides'e dönem olarak yakın bir zamanda yaşamış, onun görüşlerine bizzat olmasa da dolaylı yollarla ulaşmıştır. Onun Basilides'e dair anlatımının Justin'in (100-165) günümüze ulaşmamış olan eseri *Syntagma Adversus Omnes Haereses*'e dayandığı düşünülmektedir.[14] Ayrıca Irenaeus, Basilides ve takipçilerinin öğretilerini sistematik bir şekilde analiz etmiş ve onların doktrinlerini açıklamaya çalışmıştır. O, Basilides'in kozmolojisi, Tanrı anlayışı, kurtuluş doktrini ve ahlak anlayışı gibi en temel doktrinlerini ayrıntılı bir şekilde ele almış ve Hıristiyan doktrinlerle olan farklarını sistematik bir şekilde değerlendirmiştir. Irenaeus'un, Basilides'in kozmolojisine dair aktardığı görüşler Clement'in aktardığı görüşlerle birleştirildiğinde Basilides'in sistemi daha anlaşılır hale gelmektedir.[15] Irenaeus'un aktarımları,

[10] Birger A. Pearson, "Basilides the Gnostic", *A Companion to Second-Century Christian "Heretics"* içinde, ed. Antti Marjanen and Petri Luomanen (Leiden: Brill, 2005), s. 1.

[11] Basilides'in sistemi I. Kitap'ın 24. Bölümünde anlatılır, bununla birlikte Tanrı anlayışına III. Kitap'ın 35. Bölümünde yer verilir.

[12] Bentley Layton ve David Brakke, *The Gnostic Scriptures* (New Haven: Yale University Press, 2021), s. 607.

[13] Origenes, *Homilies on Luke* (*Homiliae in Lucam*), *Origenes: Homilies on Luke, Fragments on Luke* içinde, çev. Joseph T. Lienhard, The Fathers of the Church, 94. cilt, (Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 1996), Giriş XV.

[14] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 1.

[15] Layton ve Brakke, *The Gnostic Scriptures,* s. 609.

Basilides'in sistemini yeniden yapılandırmamıza olanak tanıyacak detaylı bilgiler içermektedir. Tüm bu bilgiler, Irenaeus'un eseri *Adversus Haereses*'i, çalışmamızda birincil kaynak olarak kullanmamızı gerektirmektedir.

2.1.1.2. İskenderiyeli Clement ve *Stromata* Adlı Eseri

İskenderiyeli Clement (150-215) *Stromata*[16] (Yamalı Bohça) isimli eserinde, Hıristiyanlık, Yunan felsefesi ve Gnostisizm arasındaki ilişkiyi tartışmaktadır. Eser yedi kitaptan oluşmakta[17] ve Clement, eserinde Hıristiyanlığı entelektüel bir temele oturtmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda felsefe ve Gnostisizmi tamamen reddetmemektedir. O, güzel olan her şeyin Tanrı'dan olduğunu, gerçek felsefenin İsa Mesih'te yer aldığını ve doğru Gnostisizmin de Hıristiyan Gnostisizmi olduğunu savunmuştur. Bu görüşleri doğrultusunda Hıristiyan inancını doğru bir şekilde açıklamış ve buna aykırı gördüğü düşünceleri eleştirmiştir. Basilides ve takipçilerine de bu bağlamda yer vererek ve onları Hıristiyan Gnostisizmini yanlış yorumladıkları gerekçesiyle eleştirmiştir.[18]

Diğer taraftan, Clement'in eserini bizim için önemli hale getiren birkaç nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki; Clement'in, Basilides'in fragmanlarını doğrudan aktaran nadir kişilerden olmasıdır. Clement, Basilides'in eserlerine bizzat ulaşmış, kuvvetle muhtemel onları okumuş ve hatta kayıp olan eseri *Exegetica*'dan alıntılar yapmıştır.[19] Onun, hem Basilides'in yaşamış ve öğretilerini yaymış olduğu İskenderiye'den olması hem de Basilides'e dönem olarak yakın bir tarihte yaşamış olması bu durumu açıklamaktadır. Bir diğer nokta ise; Clement'in, Basilides ve takipçilerinin görüşlerini eleştirmenin yanı sıra, onları uzun uzun açıklayarak Basilides'in ve takipçilerinin öğretilerini anlamak ve okuyucusuna aktarmak istemesidir. Bunu yaparken nispeten objektif ve ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Bu durum, Clement'in

[16] İskenderiyeli Clement, *Stromateis* (*The Stromata*), in *Ante-Nicene Fathers,* 2. cilt, ed. Alexander Roberts ve James Donaldson (Edinburgh: T&T Clark, 1885), s. 484–951. Esere Yamalı Bohça isminin verilmesinin sebebi, eserin pek çok konuya değinmiş olmasıdır.

[17] Eusebius, Jerome, Photius gibi erken dönem Kilise Tarihçileri, eserin yedi kitaptan oluştuğunu aktarır ancak 10. yy. Bizans döneminde bazı tarihçilerin aktarımlarında ve o döneme ait el yazmalarında 8. Kitap'ın da yer aldığı görülür. Kanaatimizce, Clement eseri 7 Kitap olarak yazmış ancak sonraki dönemlerde Clement'in farklı eserlerinden derlemeler ilave edilerek 8. Bölüm oluşturulmuştur. Çünkü erken dönem tarihçileri eserlerinde 8. Kitap'tan bahsetmez ve 8. Kitap ilk 7 Kitap'tan konu olarak daha farklıdır. *Stromata*'da Clement, Hıristiyanlık ve felsefe ilişkisini ele alırken 8. Kitap Mantık ve Diyalektik üzerine bilgiler içerir.

[18] Clement, Basilides ve takipçilerini II. Kitap, IV. Kitap ve V. Kitap'ta farklı bölümlerde ele almıştır.

[19] Winrich A. Löhr, "Basilides," *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism* içinde, ed. Wouter J. Hanegraaff, 1. cilt, (Leiden: Brill, 2006), s. 164.

Basilides'in otantik görüşlerine ulaşmamız noktasındaki güvenilirliğini artırmaktadır.[20] Modern dönem araştırmacılarının çoğu, bu özelliklerinden dolayı *Stromata*'yı diğer kaynakların güvenilirliği konusunda ölçüt kabul etmektedir.[21] Bu çerçevede *Stromata,* araştırmamızda yalnızca birincil kaynak olarak değil, aynı zamanda modern dönem araştırmacılarının görüşleriyle örtüşen bir ölçüt olarak da dikkate alınacaktır.

Eserin konu açısından sınırlılıklarından bahsedilecek olursa; reddiye türü bir eser olmasından dolayı esas amacı, farklı kabul edilen görüşlerin çürütülmesi ve Hıristiyan inancının üstünlüğünün ispatlanmasıdır. Bu sebeple, aktarılan bilgiler dikkatli bir şekilde değerlendirilmelidir. Bununla birlikte Clement, eserine Basilides ve takipçilerinin bütün görüşlerini değil, yalnızca Hıristiyanlık inancına aykırı kabul ettiği yönlerini almıştır ve Basilides'in teoloji, kozmoloji ve etik görüşlerinden bazılarına yer vermiştir.[22] Bunun neticesinde eser, tüm sisteme ulaşabilme noktasında tek başına yeterli bir kaynak değildir.

2.1.1.3. Romalı Hippolytus ve *Refutatio Omnium Haeresium* Adlı Eseri

Hippolytus'un (170-235), *Refutatio Omnium Haeresium*[23] (Tüm Sapkınlıkların Reddi) adlı eseri, erken Hıristiyanlık döneminde yazılmış en kapsamlı polemik metinlerden biridir. Bu eser, yalnızca Basilides ve takipçileri hakkında değil, farklı Gnostik akımlar ve felsefi öğretiler üzerine de detaylı bilgiler sunmakta ve on kitaptan oluşmaktadır. Hippolytus'un Basilides'e yaklaşımı, erken Hristiyanlık içinde "sapkınlıklarla mücadele" amacı taşımaktadır ve onun öğretilerini çürütmek için yazılmış polemik bir metindir. Ancak Hippolytus, Basilides'in kozmolojisi ve teolojik fikirlerini oldukça detaylı bir şekilde sunmuş, sistematik ve analitik bir yaklaşım sergilemiştir.[24] Modern dönem araştırmacılarının bir kısmına göre o, Basilides'in öğretilerini doğrudan kaynağından, özellikle Basilides'in takipçilerinden ve kendi yazılarından (örneğin *Exegetica*) alıntılayarak aktarmıştır ve bu durum, onun Basilides'in otantik görüşlerini sunma olasılığını artırmaktadır. Bu bilgiler, Basilides'in sistemini anlamak açısından önemlidir

[20] Layton, "The Significance of Basilides", s. 137.
[21] Löhr, "Basilides", s. 164. Ayrıca bkz. W. H. C. Frend, "Basilides," *Claremont Coptic Encyclopedia*, 2. cilt, (New York: Macmillan, 1991), s. 356.
[22] Jean-Daniel Dubois, "Basilides and the Basilidians," *The Gnostic World* içinde, ed. Garry W. Trompf (London: Routledge, 2019), s. 156–57.
[23] Hippolytus, *Refutatio Omnium Haeresium* (*Refutation of All Heresies*), *Ante-Nicene Fathers* içinde, 5. cilt, ed. Philip Schaff ve Allan Menzies (Edinburgh: T&T Clark, 1885), s. 12-289.
[24] Dubois, "Basilides and the Basilidians", s. 158. Hippolytus, Basilides ve takipçileri hakkında 7. Kitap'ta ayrıntılı bir inceleme yapar.

ve onu Clement ve Irenaeus'a kıyasla daha ayrıntılı bir kaynak yapmaktadır. Bu sebeple, modern dönem araştırmacılarının çoğu, Hippolytus'un görüşlerini Basilides'in gerçek sistemi olarak kabul etmektedir. Ancak bu konsensüs Layton'dan sonra bozulmuş gibi görünmektedir.[25]

Hippolytus, Basilides'in kozmolojisine dair en detaylı bilgileri aktaran Kilise Babasıdır. Onun aktardığı bilgiler, Clement'in aktardığı kozmolojiyle birlikte ele alındığında Basilides'in sistemi büyük oranda ortaya çıkmaktadır.[26] Ancak, Irenaeus'un aktardığı kozmoloji ile Hippolytus'un aktardığı kozmoloji birbirinden tamamen farklıdır. Irenaeus Basilides'in sistemini ılımlı düalist bir çerçevede, yüzeysel bir şekilde aktarırken; Hippolytus tamamen monist bir sistemden bahsederek polemik bir eser yazmasına rağmen indirgemeci bir yaklaşım sergilemez ve daha detaylı bilgiler verir.[27] Onun aktardığı bilgiler her ne kadar Irenaeus'un aktarımlarından farklı olsa da Basilides ve takipçilerinin otantik görüşlerine ulaşmak için Hippolytus'un eseri oldukça önemlidir ve tarafımızca birincil kaynak olarak değerlendirilmesi zorunludur.

2.1.1.4. Origenes'in Eserleri

Origenes (185-253), İskenderiye'de doğmuş, doğduğu ortamın etkisiyle aynı anda hem Hıristiyanlık hem de Helenistik felsefe eğitimi almıştır. Origenes'in birkaç eseri dışında yazdığı tüm eserler Kutsal metinler üzerine yapılan yorumlar şeklindedir. O, bu metinler üzerine; *Commentarius* (tefsir)*, Scholia* (notlar) *ve Homilia* (vaaz) şeklinde üç farklı edebi türde eser yazmıştır. *Scholia*, bir ders veya araştırma sırasında kenara alınmış notlar şeklinde olabilen daha kısa açıklamalardır. *Commentarius*, Kutsal Kitap'tan bir tane metnin ayet-ayet hatta kelime-kelime detaylı bir şekilde açıklanmasıdır. *Homilia* ise; ayinler esnasında, Kutsal metinler üzerine yapılan vaazlardır. O eserlerinde alegorik yorumu kullanan ilk Hıristiyanlardan biridir.[28] Origenes, yazmış olduğu eserlerinde Hıristiyan inancına aykırı görüşleri de ele almış ancak asıl amacı onları çürütmek değil, gerçek Hıristiyan inancını ortaya koymak olmuştur.[29] O, eserlerinde Basilides ve takipçilerinden ve görüşlerinden de bahsetmiş,

[25] Birger A. Pearson, "Basilides the Gnostic", 2.
[26] Robert M. Grant, *Gnosticism; A Source Book of Heretical Writings from the Early Cristian Period*, (New York: Harper & Brothers, 1961), s. 125-134.
[27] Kurt Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of Gnosticism*, çev. ve ed. Robert McLachlan Wilson (San Francisco: Harper & Row; T. & T. Clark, Edinburgh, 1984), s. 309.
[28] Origenes, *Homilies on Luke*, Giriş, XVI-XVIII.
[29] A.g.e., Giriş, XV.

bu görüşleri sistemli bir şekilde incelemiş ve Hıristiyan doktrinleriyle karşılaştırmıştır. Hıristiyan inancına aykırı gördüğü görüşlerin zayıf yönlerini ön plana çıkarmıştır.

2.1.1.4.1. Homiliae in Lucam

Origenes'in *Homiliae in Lucam*[30] (Luka Üzerine Vaazlar) adlı eseri, Luka İncilinden pasajlar üzerine yazılmış 39 adet vaazdan oluşmaktadır. Kilise Babaları, İnciller içerisinden en çok Matta ve Yuhanna'yı yorumlamış ve onlar üzerinden vaaz vermişlerdir.[31] Origenes'in bu eseri, Luka İncili üzerine yazılmış olan çok az eserden biridir ve bu yorumlar içerisinde günümüze ulaşan en eski kaynak olarak kabul edilmektedir. *Homiliae in Lucam*, Origenes'in önemli bir destekçisi olan Jerome (347-420) tarafından 390 yılında Latince'ye çevrilmiş ve bu şekilde günümüze kadar korunmuştur. Jerome'un, Origenes'in eserinde yer alan ve kendi görüşlerine ters düşen kısımları bile doğru aktardığı düşünüldüğünde, çevirinin, eserin aslına oldukça sadık kaldığı sonucuna ulaşılabilmektedir.[32] Eserde Luka İncilinin yazılma sebebi, Hz. İsa'nın yaşamı, eskatolojisi ve Hıristiyan pratik hayatına dair önemli bilgiler verilir ve Luka'da geçen pasajlar üzerinde alegorik yorumlar yapılır.

Origenes, eserinde ayetler üzerine açıklamaklar yaparken, sapkın olarak kabul ettiği görüşlere yer vermiş ve onları detaylıca ele almıştır. O, Basilides ve takipçileri hakkında da gerekli gördüğü yerlerde açıklamalar yapmış ve Basilides'in, Hıristiyan inancına aykırı olarak kabul ettiği görüşlerini eleştirmiştir. Bu görüşler: Basilides'in Doketist anlayışı, seçkinci yaklaşımı, kader ve Tanrı inancıdır. Bununla beraber Origenes bu eserinde, Basilides hakkında başka hiçbir kaynakta olmayan "*Basilides İncili*"nden bahsetmiştir. Ona göre Basilides, kanonik İnciller dışında kendi görüşlerini ve sistemini desteklemek ve yaymak için alternatif bir "İncil" yazmıştır.[33]

[30] Origenes. *Homilies on Luke. Origenes: Homilies on Luke, Fragments on Luke* içinde. Çev. Joseph T. Lienhard. The Fathers of the Church, 94. cilt, Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 1996.
[31] A.g.e., Giriş, XXIV.
[32] A.g.e., s. 279.
[33] A.g.e., s. 6.

2.1.1.4.2. Commentarii in Epistolam ad Romanos

Pavlus'un Romalılara Mektup'u üzerine ayrıntılı tefsirlerin tarihi, Origenes'in 246 yılı civarında yazdığı *Commentarii in Epistolam ad Romanos*[34] (Romalılara Mektup Üzerine Yorum) ile başlamaktadır. Eser, Aquileialı Rufinus'un (344/345–411) kısaltılmış Latince çevirisinde orijinal uzunluğunun yarısına indirilmiş olmasına rağmen (Yunanca aslının yalnızca parçaları günümüze ulaşmıştır), Origenes'in başından sonuna kadar tutarlı bir biçimde günümüze ulaşan tek Kutsal Kitap yorumudur. Bu nedenle, Origenes'in Kutsal Kitap'ın kendi içinde tek bir kitabını yorumlarken kullandığı tefsir yöntemini gözlemlemek için önemli bir fırsat sunmaktadır.[35] Origenes, Pavlus'un Romalılar'a Mektup'unda yer alan pasajları yorumlarken Basilides ve takipçilerinin, Hıristiyan inancına aykırı gördüğü (reenkarnasyon gibi) görüşlerine yer vermiş ve onları eleştirmiştir.

2.1.1.5. Eusebius ve *Historia Ecclesiastica* Adlı Eseri

Eusebius (260-340), *Historia Ecclesiastica*[36] (Kilise Tarihi) adlı eserinde Basilides ve takipçilerine kısaca değinmektedir. Eusebius, Basilides'i erken Hristiyanlık içindeki diğer sapkın figürlerle birlikte ele almıştır. Valentinus ve Marcion gibi Gnostiklerle birlikte, Basilides'i de Hıristiyanlık inancına zarar veren sapkın bir lider olarak tanımlamıştır. Eusebius'un, eserinde Basilides ve takipçilerine yer vermesinin amacı, onların görüşlerini değerlendirip çürütmek değil; doğru Hıristiyan inancını aktarmaktır. Bu sebeple Basilides ve takipçilerinin öğretilerine detaylı bir şekilde yer vermemiştir. Ayrıca Eusebius, onların görüşlerine ve eserlerine bizzat ulaşmamıştır. Eusebius'un aktardığı bilgiler ise daha çok Clement ve Irenaeus ve eserinde de bahsettiği gibi Agrippa Castor'un (135) günümüze ulaşmamış olan eserine dayanmaktadır. O, Basilides'i, İskenderiye'deki "kötü" etkisinden, teolojik ve kozmolojik yaklaşımından ve seçkincilik anlayışından dolayı eleştirmiştir.

Tüm bu bilgilere rağmen Eusebius'un, Basilides ve takipçilerine ait bilgilerini her ne kadar dolaylı yollardan elde etmiş olsa da bu bilgileri ele alış biçimi, bu eserin birincil kaynak olarak tercih edilmesini gerektirmektedir. Eusebius, Basilides'i erken Hıristiyanlık bağlamında Valentinus ve Marcion gibi diğer Gnostik öğretmenlerle birlikte değerlendirmiş, onun ve

[34] Origenes, *Commentary on the Epistle to the Romans (Commentarii in Epistolam ad Romanos*), çev. Thomas P. Scheck, *The Fathers of the Church,* 103. cilt, (Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2001).
[35] Scheck, *Origenes: Commentary on the Epistle to the Romans*, Giriş, XV-XVI.
[36] Eusebius of Caesarea, *Historia Ecclesiastica* (*Church History*), çev. Roy J. Deferrari, *The Fathers of the Church,* vol. 19 (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 1955).

takipçilerinin İskenderiye'deki etkisinden bahseder ve kronolojik açıdan konumunu belirginleştirmiştir. Çalışmada Eusebius'un aktardığı bilgiler, diğer kaynaklarla karşılaştırmalı bir şekilde, onları da tamamlayacak şekilde kullanılacaktır

2.1.1.6. Hegemonius ve *Acta Archelai* Adlı Eseri

Hegemonius[37] tarafından kaleme alınmış olan *Acta Archelai*[38] (Archelaus'un İşleri), MS 4. yüzyılda tamamlanmış olup ilk olarak Yunanca kaleme alınmıştır. Orijinal Yunanca versiyonu günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, eserin önemli bir kısmı Epiphanius'un *Panarion* adlı eserinde korunmuştur. Kısa sürede popülerlik kazanan bu metin, erken dönemde Latinceye çevrilmiş ve yalnızca bu çeviri günümüze ulaşabilmiştir. Ayrıca, eserin Kıpti dilinde de bir fragmanı mevcut bulunmakla birlikte, sonraki dönemlerde yaşamış Süryani yazarların metnin içeriğinden yararlanmış olmaları, metnin Süryanice bir nüshasının daha olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan, Jerome tarafından ortaya atılmış olan, *Acta Achelai*'nin aslında Süryanice yazıldığına dair görüş, günümüzde çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmemektedir. Nitekim, dördüncü yüzyılda yaşamış olan Süryani yazarlarının eserle ilgili bir bilgi vermemiş olması ve sonraki dönemlerde yazılan Süryanice metinlerdeki paralelliklerin de daha çok Yunancadan yapılan bir çeviriye dayanıyor görünmesi, bu eserin asıl kaynağının Yunanca olduğuna işaret etmektedir.[39]

Eser, Mezopotamya'da Carchar piskoposu Archelaus ile Mani'nin arasında geçtiği iddia edilen doktrinel tartışmayı aktaran bir metin olarak bilinmektedir. Aynı zamanda, Maniheizm'e karşı yazılan polemik literatürü içerisinde çok önemli bir konuma sahiptir. Zira eser, yalnızca teolojik tartışmaları aktarmakla kalmayıp aynı zamanda Mani'nin hayatı ve kurduğu hareketin erken tarihine dair de bilgi vermektedir.[40]

---

[37] Hegemonius'un doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda ne doğum yılına ne de ölümüne dair bilgi vardır. Genellikle *Acta Archelai*'nin 4. yüzyılın ortalarında (yaklaşık 320–330) yazıldığı kabul edilir. Bu nedenle Hegemonius'un da bu dönemde etkin olduğu düşünülebilir.

[38] Hegemonius, *Acta Archelai,* ed. Charles Henry Beeson, *Acta Archelai* (Texts and Studies, 6. cilt). Cambridge: Cambridge University Press, 1906.

[39] Samuel N. C. Lieu, *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China* (Tübingen: J.C.B. Mohr [Paul Siebeck], 1992), s. 97-98.

[40] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 6.

Acta Archelai her ne kadar Basilides ve takipçilerinin sistemine dair doğrudan bilgi veren bir eser değilse de Mani'ye dair bilgi aktarırken, onun Scythianus[41] adlı kişinin sistemini kullandığını belirtir ve ardından Persli bir rahip olarak tanımladığı Basilides'in de aynı şekilde Scythianus'un görüşlerini geliştirip karmaşıklaştırarak kendi görüşleri gibi sunduğunu ifade eder. Metnin devamında da Basilides'in görüşlerine dair farklı bilgiler aktarır.[42] Bundan dolayı eser, çalışmamız için farklı bir perspektif sunması açısından birincil kaynak olarak değerlendirilmektedir.

2.1.2. Nag Hammadi Literatürü

1945 yılında Mısır'da yapılan kazılar sırasında keşfedilen Nag Hammadi metinleri, erken dönem Hıristiyanlık ve Gnostik düşünce araştırmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Muhammed Ali ve Halife adlı iki köylünün buldukları bir küpte çıkan papirüslerin bir kısmı, bulunma sürecinde çeşitli nedenlerle tahrip edilmiş; bazıları yakacak olarak kullanılmış, bazıları ise yırtılarak kaybolmuştur. Sağlam kalan metinler ise Kahire'deki Kıpti Müzesi'ne ulaştırılmıştır. Bu metinler, Batılı bilim adamları tarafından, keşfin olduğu yere en yakın kasabanın adıyla "*Nag Hammadi Literatürü*" olarak isimlendirilmiştir. Başka bir grup Batılı bilim adamı ise bu kitapları, el-Kasr ve es-Seyyid köylerinin bulunduğu yöreye verilen eski bir isim olan Chenoboskion[43] ismine atıfta bulunarak "*Chenoboskion Literatürü*" şeklinde adlandırmıştır. Ancak bu ikinci adlandırma yaygınlık kazanmamış ve günümüzde literatürde neredeyse yalnızca "*Nag Hammadi Literatürü*" ismi kullanılmaktadır.

Günümüze ulaşmış olan Nag Hammadi metinleri, toplam on üç kitaptan oluşmaktadır. Bu kitaplardan on bir tanesi deri ciltlerle kaplanmış durumdadır. On ikinci kitap ise, günümüze yalnızca fragmanlar hâlinde ulaşmıştır. Araştırmacılar, bu kitabın da ilk keşfedildiği dönemde bir bütün hâlinde bulunduğunu, ancak daha sonra elden ele dolaşırken bazı bölümlerinin kaybolduğunu veya tahrip olduğunu düşünmektedir. On üçüncü kitap ise yalnızca birkaç yapraktan ibarettir. Papirüs yapraklarının durumları da birbirinden oldukça farklıdır. Bazı

[41] Scythianus'un doğum ve ölüm tarihleri kaynaklarda belirtilmemekle birlikte; Mani'den önce yaşadığı aktarıldığına göre, 2. yüzyılın sonu, 3. yüzyılın başlarında yaşamıştır.

[42] Hegemonius, *Acta Archelai,* LXII-LXVIII, s. 90-97.

[43] Bu ad, günümüzde *al-Kaṣr* olarak bilinen modern yerleşimle ilişkilendirilmekte olup, Yunanca kaynaklarda muhtemelen daha doğru bir biçimde *Chenoboskeia* olarak geçmektedir. Bkz. James M. Robinson, *The Nag Hammadi Story,* ed. Johannes van Oort ve Einar Thomassen (Leiden: Brill, 2014), s. 12.

sayfalar son derece iyi muhafaza edilmiş ve neredeyse kusursuz bir şekilde günümüze ulaşmışken, bazıları ciddi ölçüde hasar görmüştür. Sayfalarda yer yer kopma, yırtılma, çürüme veya böcek tahribatı gibi sorunlara rastlanmakta ve bu durum, metinlerin tam olarak okunmasını ve içeriklerinin anlaşılmasını zaman zaman güçleştirmektedir.[44]

Nag Hammadi metinleri, Gnostisizmle ilgili önemli bilgiler içeren büyük bir koleksiyon olması dolayısıyla, keşfinin ardından Gnostisizme dair ortaya atılan pek çok iddianın değişmesine de sebep olmuştur. Bu metinler içerisinde, doğrudan Basilides ve takipçilerinin yazdığına dair bilgi bulunan bir metin bulunmamaktadır. Ancak, Basilides ve takipçilerinin görüşleriyle paralellik içeren bazı metinlerin kullanılması, onların görüşlerinin değerlendirilmesi, diğer sistemlerle karşılaştırılması ve bağlamsal bir zeminde ele alınabilmesi için önem arz etmektedir. Bu sebeple aşağıda değerlendirilecek olan metinler, çalışmada birincil kaynak olarak kullanılacaktır.

2.1.2.1. The Testimony of Truth

Nag Hammadi Literatürü içerisinde yer alan eserlerden biri olan *The Testimony of Truth*[45] (Gerçeklik İncili), Gnostisizme dair önemli detaylar içeren bir metindir. Metin, modern dönem araştırmacıları tarafından çoğunlukla Valentinyanlara atfedilirken, Basilides'in oğlu Isidore'a ait olduğunu veya içerisinde Isidore'a ait kısımlar olduğunu düşünen bazı araştırmacılar da bulunmaktadır. Nitekim, eserin 56-57. sayfalarında, Valentinus'un, dersini tamamladığı ve oğlu Isidore'un da kendisine benzetildiği kişi olarak Basilides'ten bahsedildiği kuvvetle muhtemeldir.[46] Eserin içerisinde, başka bir yerde Basilides veya takipçilerinden bahsedilmemekle birlikte, onların görüşleriyle paralellik bazı kısımlar yer almaktadır. Bu paralellikler daha çok teoloji, kozmoloji ve gizli bilgi anlayışı çerçevesindedir. Ancak bu konular, ilerleyen bölümlerde daha detaylı bir şekilde ele alınacağı için, burada daha detaylı bilgi verilmeyecektir.

---

[44] Şinasi Gündüz, "Nag Hammadi Literatürü ve 'Adem'in Vahyi'," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1993), s. 93-98.

[45] Birger A. Pearson ve Soren Giversen, "*The Testimony of Truth*", çev. *The Nag Hammadi Library in English*, IX,3, ed. James M. Robinson (San Francisco: Harper & Row, 1988).
Metnin Kıpti el yazmasında başlık bulunmaz; araştırmacılar içeriğe dayanarak esere modern olarak "*Testimony of Truth*" adını vermiştir. Bu sebeple, çalışmada bu isimlendirme kullanılmıştır.

[46] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 12.

2.1.2.2. Eugnostos Ho Makarios

Nag Hammadi metinleri içerisinde yer alan ve çalışmada birincil kaynak olarak kullanılacak olan bir diğer metin ise *Eugnostos Ho Makarios*[47] (Kutsanmış Eugnostos) isimli metindir. Bu eser de doğrudan Basilides ve takipçilerine ait olmamakla birlikte, onların görüşleri ile oldukça önemli paralellikler içeren bir diğer kaynaktır. Eser, anonim bir yazar tarafından kaleme alınmış olsa da metnin felsefi anlatımı ve öğretici yönü, onun bir Gnostik figür tarafından bir ders niteliğinde oluşturulmuş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu bilgiler yalnızca bir çıkarımdır ve bunları doğrulayan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer taraftan, yine *Nag Hammadi Literatürü*nde yer alan *Sophia Iēsou Christou*[48] (İsa Mesih'in Hikmeti) adlı metnin, *Eugnostos Ho Makarios*'un Hıristiyanlaştırılmış bir versiyonu olarak kabul edildiği bilinmektedir. Nitekim, Douglas M. Parrott (1927-2019), *Nag Hammadi Literatürü* için hazırlamış olduğu çevirisinde bu iki metni karşılıklı bir şekilde vermiştir.[49] Bu durum ise metnin, birçok kesim tarafından bilindiğini ve farklı topluluklarda yeniden yorumlandığını göstermektedir.

Metin Basilides ve takipçileri açısından değerlendirildiğinde, bu mektupta aktarılan, özellikle Tanrı, alem ve insan görüşleri; Basilides ve takipçilerinin öğretileriyle çok büyük oranda paralellik göstermektedir. Bu sebeple araştırmada, Basilides ve takipçilerinin görüşlerini bağlamsal olarak değerlendirebilmek adına eserin kullanımı önem arz etmektedir.

2.2. İkincil Kaynaklar

Bu kısımda, Basilides ve takipçilerinin görüşlerini konu alan modern dönem araştırmacılarının kitapları, tezleri ve makaleleri incelenecektir. Bu çalışmaların tezde kullanım amacı, Basilides ve takipçilerini bütüncül bir şekilde ve farklı bakış açılarını da göz önünde bulundurarak değerlendirme çabasıdır.

---

[47] Douglas M. Parrot, "*Eugnostos the Blessed*," çev. *The Nag Hammadi Library in English*, III,3; V,1; BG 8502,3, ed. James M. Robinson (San Francisco: Harper & Row, 1988), s. 233. Eserin ismi, Kıpti el yazmasında ⲡⲉⲩⲅⲛⲱⲥⲧⲟⲥ ⲡⲉⲕⲣⲁⲧⲏⲥ (*Peugnostos Pekratēs*) şeklinde ifade edilmiştir. Ancak bu isimlendirme Yunanca'ya dayandığı için, Yunanca isimlendirme tercih edilmiştir.

[48] Metnin ismi, Kıpti El yazmalarında ⲧⲥⲟⲫⲓⲁ ⲙⲡⲓⲏⲥⲟⲩⲥ ⲡⲭ̅ⲥ̅ olarak verilmekle birlikte, bu isimlendirmenin Yunanca aslına dayanarak verilmesinden dolayı çalışmada Yunanca aslı tercih edilmiştir.

[49] *Eugnostos the Blessed* ve *The Sophia of Jesus Christ,* s. 220-243.

2.2.1. Bentley Layton'ın Çalışmaları

Bentley Layton, modern dönemde Gnostisizm üzerine çalışan en önemli isimlerden biri olarak bilinmektedir. O, Basilides ve takipçilerine dair yaptığı araştırmalarla da ön plana çıkmaktadır. Basilides'in sistemini erken Hıristiyanlık bağlamında kapsamlı bir şekilde incelemiş hem Gnostik hem de felsefi boyutlarını ortaya koymuştur. Layton, özellikle Basilides'in düşüncesinde Stoacı etkilerin izlerini belirterek, kader, erdem ve seçkinlik anlayışının Stoacı bilge tipolojisiyle benzerlikler taşıdığını göstermiştir. Ayrıca o çalışmalarında, Basilides'in entelektüel konumunu da ele almış ve onun erken Hıristiyan düşüncesindeki özgün yerini değerlendirmiştir. Layton'ın çalışmaları, Basilides'i yalnızca "heretik" olarak değil, aynı zamanda bir Hıristiyan filozof olarak da anlamamıza imkân tanımakta; bu nedenle, günümüzde Basilides araştırmaları için temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır.

2.2.1.1. *The Gnostic Scriptures; A New Translation with Annotations and Introductions*

Bentley Layton, Gnostisizm ile ilgili yazdığı *The Gnostic Scriptures; A New Translation with Annotations and Introductions* isimli bu özgün eserinde, Gnostik metinleri kapsamlı bir şekilde bir araya getirir ve onlar hakkında detaylı açıklamalar yapar. Basilides ve takipçilerine ait metinlere de burada yer verir. Layton burada, onun öğretisine uygun kabul ettiği fragmanları bir araya getirir ve bağlamlarıyla birlikte değerlendirir. O, Basilides'e ait görüşleri aktaran reddiye yazarlarının, Basilides'in görüşlerini çarpıtmış ve sistemini yanlı bir şekilde ele almış olabileceklerini hesaba katarak, bu önyargılardan arınmış otantik görüşlere ulaşmaya çalışır. Bunun yanı sıra, Basilides'in görüşlerini sistematik bir şekilde ele alır ve onu diğer Gnostik liderlerle kıyaslar. Ayrıca, Basilides'in felsefi yönünü de dikkate alarak, İskenderiye'de yaygın ve etkili olan Helenistik felsefenin Basilides üzerindeki etkilerini değerlendirir. O, Basilides'in Gnostisizm, Helenizm ve Hıristiyanlığı görüşlerinde nasıl harmanladığına dair de bilgi verir.

Layton'ın, konu hakkında temel kaynaklar olan Kilise Babaları'nın eserlerini titizlikle ve dikkatli bir şekilde değerlendirmeye tabi tutarak, Basilides ve takipçilerine ait oldukça önemli bilgiler elde etmiş ve aktarmış olması, kendisinden sonraki pek çok araştırmacı açısından ufuk açıcı nitelikte olmuştur.

2.2.1.2. The Significance of Basilides in Ancient Christian Thought

Layton bu makalesinde, adından da anlaşılacağı üzere, Basilides'in antik Hıristiyan düşüncesindeki önemini farklı bir perspektiften ele alır. Basilides'in İskenderiye ortamında Hıristiyanlıktan kopmayan, bununla beraber Gnostisizm ile Stoacı ve Platoncu görüşleri birlikte harmanlayarak oluşturduğu sisteminin özgünlüğünden bahseder. Aynı zamanda Layton, Basilides'i bir sapkın bir şahsiyet olarak değil entelektüel Hıristiyan bir filozof olarak tanımlar. Ayrıca Basilides'in kozmolojik sistemini detaylandırırken, o zamana kadar yapılmış bütün çalışmalarda ortak kabul görmüş Hippolytus'un monist aktarımlarını farklı bir şekilde değerlendirir ve kendisinden sonra yapılan önemli çalışmalarda da bu iddiası kabul görür.

2.2.2. Birger A. Pearson'ın Basilides the Gnostic Adlı Makalesi

İkinci yüzyılda etkin olan "heretik"leri anlatan *"A Companion to Second-Century Christian 'Heretics'"* isimli eserin içerisinde yer alan bu bölümde Birger A. Pearson (1934-2025), ikinci yüzyılda İskenderiye'de aktif olan Basilides'e ve takipçilerine yer verilmiştir. Çalışma, Basilides hakkında oldukça önemli bilgiler aktarır ve konuyla ilgili başka pek çok kaynakta olmayan tespitleri içerir. Pearson, Basilides'i Gnostik hareket içindeki yeri ve Hıristiyanlık bağlamındaki rolü açısından değerlendirir. Aynı zamanda, diğer Gnostik figürlerle karşılaştırmalı bir yöntem uygular ve Basilides'in gerçekten bir Gnostik olup olmadığını değerlendirir. Basilides'in, Hıristiyanlıkla Helenizm arasında bir köprü oluşturduğunu, aynı zamanda Aristocu ve Stoacı görüşlerden etkilendiğini ele alır.

2.2.3. Jean- Daniel Dubois'in Basilides and the Basilidians Adlı Makalesi

Gnostisizm ile ilgili pek çok konuyu detaylı bir şekilde inceleyen "*The Gnostic World"* adlı eserin içerisinde yer alan bu bölüm, Jean-Daniel Dubois (1946-) tarafından kaleme alınmıştır. Bölümde, Basilides'in tarihsel bağlamda konumu incelenmiş, öğretileri, felsefi etkileri ve öğrencileriyle ilişkileri titizlikle ele alınmış, bunu yaparken de Basilides hakkında bilgi aktaran kaynakların güvenilirliği değerlendirilmiştir. Tüm bunların yanı sıra, Basilides'in Gnostik olup olmadığı tartışılmış ve onun Hıristiyan bir entelektüel olan yönüne vurgu yapılmıştır. Ayrıca, onun öğretilerinde etkilendiği felsefi akımlar değerlendirilmiştir.

Çalışma, Basilides'in öğretilerinin diğer Gnostik akımlardan farklılaştığı yönleri belirlemesi, onun öğrencileri hakkında daha detaylı bilgi aktarması ve Basilides'in görüşleriyle

paralellik taşıyan Nag Hammadi metinleriyle kıyaslamalar yapması açısından tezimiz için önemli bir kaynaktır.

2.2.4. James Anthony Kelhoffer'ın Basilides's Gospel and Exegetica Adlı Makalesi

James A. Kelhoffer (1970-) makalesinde, Basilides'e atfedilen "İncil" ile *Exegetica* hakkındaki aktarımları sistematik biçimde ele alır. Değerlendirmesini, başta Clement'in *Stromata* adlı eserinde *Exegetica*'dan aktardığı pasajlar olmak üzere, günümüze ulaşan fragmanların dil ve bağlam analizine dayandırarak yapar. Çalışmanın temel gayesi ise, yalnızca Origenes tarafından Basilides'e atfedildiği bildirilen "İncil"in, kanonik İnciller gibi bir İncil mi, yoksa Basilides'in kendi Gnostik öğretisini içeren bir metin mi olduğunu; aynı şekilde, *Exegetica*'nın da kutsal metinlere yazılmış bir tefsir mi, yoksa Basilides'in görüşlerini sistematik biçimde sunduğu doktrinel bir eser mi olduğunu belirlemektir. Bu çerçevede Kelhoffer, her iki metnin niteliğini ayırt etmek için günümüze ulaşan aktarımları dikkatli bir şekilde ve karşılaştırmalı olarak inceler.

3. Tezde Uygulanan Yöntem

Bu tez çalışmasının konusunun belirlenme sürecinde, erken dönem Hıristiyanlık araştırmaları içerisinde Basilides ve takipçilerine dair mevcut literatürün sınırlı oluşu ve bu alanın modern akademide hâlâ tartışmalı konular barındırması belirleyici olmuştur. Özellikle Gnostik akımların erken dönem Kilise Babaları tarafından nasıl aktarıldığı, Basilides'in sistemine dair bilgilerin hangi ölçüde güvenilir kabul edilebileceği ve bu aktarımların teolojik tartışmalardaki yeri üzerine kapsamlı bir inceleme ihtiyacı, çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmuştur.

Çalışmada kullanılan birincil ve ikincil kaynaklara, yurt içi ve yurt dışındaki kütüphaneler ile akademik veri tabanları ve arşivler aracılığıyla ulaşılmıştır. Basilides ve takipçilerine dair doğrudan referans içeren Kilise Babaları'nın eserleri ve bunlarla benzerlik gösteren Nag Hammadi metinleri için Brill, Documenta Catholica Omnia, Academia.edu, ResearchGate ve Gnosis.org gibi veri tabanlarından yararlanılmış; ikincil kaynaklar olan kitap, makale ve tezler için ise JSTOR ve Brill gibi platformlar kullanılmıştır.

Tezde kullanılan yöntemlere gelindiğinde ise; tarihsel analiz, metin eleştirisi ve karşılaştırmalı yöntem bir arada uygulanmıştır.

Tarihsel yöntem, Basilides'in erken dönem Hıristiyanlıkta, İskenderiye'deki felsefi akımlar ve Gnostik hareketlerle ilişkisini tespit etmek, bu etkileşimleri Hıristiyanlıkla harmanlayarak oluşturduğu sistemi ortaya koymak ve daha sonra da takipçilerinin bu görüşleri nasıl dönüştürdüğünü belirlemek için kullanılmıştır. Ayrıca Kilise Babalarının Basilides ve takipçilerine karşı geliştirdiği reddiyeler de bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Metin eleştirisi, Basilides ve takipçilerinin eserlerinin günümüze doğrudan ulaşmaması nedeniyle, onların fragmanlarının ve dolaylı aktarımların güvenilirliğini sorgulamak amacıyla uygulanmıştır. Kilise Babaları'nın polemik amaçlı yazdıkları göz önüne alındığında, bu metinlerin içerik ve bağlam açısından dikkatli bir şekilde çözümlenmesi zorunlu hale gelmektedir.

Karşılaştırmalı yöntem ise, Basilides ve takipçilerinin görüşlerini Gnostik akımlar, dönemin felsefi gelenekleri ve ortodoks Hıristiyanlık ile karşılaştırmalı olarak ele almak üzere tercih edilmiştir. Bu yöntem aynı zamanda Basilidesçi öğretiler ile Nag Hammadi metinleri arasındaki paralellikleri tespit etmeye ve Kilise Babaları'nın aktarımlarındaki benzerlik ile farklılıkları ortaya koymaya imkân tanımaktadır.

Çalışma süreci, belirli aşamalara ayrılarak planlanmıştır. İlk aşamada, Basilides ve takipçilerine dair birincil kaynakların tespiti yapılmış; özellikle Clement, Irenaeus, Hippolytus ve Epiphanius (310-403) gibi Kilise Babaları'nın metinleri incelenmiştir. İkinci aşamada, bu aktarımlar üzerine yapılmış olan modern araştırmalar taranmış ve Basilides'in sistemi hakkındaki farklı yorumlar derlenmiştir. Üçüncü aşamada, *Nag Hammadi Literatürü*'nden Basilidesçi düşünceyle paralellik arz eden metinler belirlenmiş ve bu metinler Basilides'e atfedilen görüşlerle karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Son aşamada ise, elde edilen bulgular tarihsel yöntem ve metin eleştirisi çerçevesinde değerlendirilerek, Basilides ve takipçilerinin düşünce sistemine dair kapsamlı bir çerçeve ortaya konulmuştur.

1. BÖLÜM: BASİLİDES VE TAKİPÇİLERİ

Basilides ve takipçileri, entelektüel, felsefî ve dinî çeşitliliğin oldukça fazla olduğu ikinci yüzyıl İskenderiyesi'nde ortaya çıkan en dikkat çekici Gnostik gruplardan biridir. Onlar, bu kültür havzasında, bölgenin kültürel çeşitliliğinden etkilenmiş ve bunlardan hareketle kendi özgün sistemlerini tesis etmiş önemli bir gruptur. Bu sebeple, birinci bölümde öncelikle, söz konusu ortamın entelektüel arka planı incelenecek ve Basilides'in öğretisinin beslendiği kültürel-felsefî kaynaklar ele alınacaktır. Ardından, Basilides'in hayatı ve günümüze ulaşmamış olan eserlerine dair bilgiler değerlendirilecektir. Son olarak ise, Basilides'in ölümünden sonra görüşlerini sürdüren ve kimi zaman Basilides'ten farklı yorumlar ortaya koyan takipçilerine, özellikle de oğlu olarak aktarılan Isidore'a dair erken dönem Hıristiyan kaynakların aktardığı bilgiler doğrultusunda bilgi verilecektir.

1.1. Basilides ve Takipçilerinin Görüşlerinin Entelektüel Arka Planı

Basilides ve ilk takipçileri, Yahudilik ve Hıristiyanlık dışında entelektüel, sosyal ve kültürel açıdan oldukça dinamik bir yer olan 2. yüzyıl İskenderiyesi'nde faaliyet göstermişlerdir. Bu ortam, onların düşünce yapılarında gözlemlenen çeşitli kültürel, dini ve özellikle felsefi etkilerin nedenini anlamamıza katkı sağlamaktadır. Bu bölümde, Basilides ve erken dönem takipçilerinin düşüncelerinin şekillenmesinde etkisi olan felsefi gelenekler ve Gnostik figürler ele alınacaktır. Aynı zamanda, kaynaklarda Basilides ve takipçileri tarafından sahiplenildiği ileri sürülen havari bağlantıları da değerlendirilecektir. Bu bölümde, dönemin dini çeşitliliği bağlamında Hıristiyanlık ve Yahudilik ayrıca ele alınmayacaktır. Nitekim, Basilides'in zaten Hıristiyan bir figür olması ve Gnostik sistemi temelde Hıristiyan doktrinini açıklamak amacıyla kullanması, Hıristiyanlık üzerine ayrı bir inceleme yapılmasını gereksiz kılmaktadır. Ayrıca Basilides hem Kutsal Kitabı oldukça yoğun kullanması yönüyle hem de birazdan aktarılacağı üzere, kendisini bir havari silsilesine tabi göstermek suretiyle Hıristiyanlığın dışında yer almadığını düşünmektedir. Benzer şekilde, söz konusu dönemde Yahudiliğin Hıristiyanlıktan henüz kesin bir biçimde ayrışmamış olması da Yahudiliğe dair bağımsız bir başlık açılmamasının gerekçesidir. Bununla birlikte bu durum, Yahudi etkisinin Basilides'in düşüncesinde, özellikle eskatoloji bağlamında tamamen göz ardı edilebileceği

anlamına gelmez. Nitekim Yahudi filozof Philo'nun (MÖ 20- MS 50) genel olarak Gnostik düşünce üzerindeki belirleyici etkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Bu doğrultuda, ilk olarak Basilides ve çevresine atfedilen havari bağlantılarına ilişkin iddialar ele alınacak, ardından etkilendikleri felsefi gelenekler ve Gnostik figürler değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1.1.1. Havari Bağlamı (Petrus-Matthias)

Basilides'in, sistemini ortaya koyarken, onun kendisini havari silsilesi içerisine yerleştirmesi, düşüncesini Hıristiyanlıkla temellendirmeye çalışması açısından önemlidir. Nitekim, erken dönem kaynaklarında onun, bazı havarilerle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı olduğu aktarılmıştır. Bu sebeple, Basilides'in kendisine ve sistemine, Hıristiyanlık içerisinde nasıl yer verdiğine ışık tutmak açısından bu bilgilerin incelenmesi gerekmektedir. Clement, *Stromata* adlı eserinde Basilides'in, Petrus'un yorumcusu (*hermeneus Petrou*) Glaucias'ın öğrencisi olduğunu aktarmaktadır.[50] Bu aktarım dışında, kaynaklarda Glaucias'a[51] dair başka bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu konu farklı bağlamlarda ele alındığında, "*hermeneus Petrou*" ifadesi, yalnızca Basilides gibi Gnostik figürlerle değil, aynı dönemde yaşamış Papias (60-130) gibi erken Hıristiyan yazarlarıyla da ilişkilendirilmiştir. Papias, *Exegeseis* (ya da *Exegesis*) olarak bilinen eserinde 1. Petrus Mektubu'na atıfta bulunmuş ve burada "*hermeneus Petrou*" olarak Markos'tan bahsetmiştir. Papias'ın aktardığına göre Markos, Petrus'un vaazlarını ve tanıklıklarını sistematik bir şekilde derlemiş ve bu malzemeyi düzenleyerek kendi İncil'ini oluşturmuştur. Bu bağlamda Markos, "*hermeneutes*", yani yorumcu sıfatı almıştır.[52]

Irenaeus'un, *Adversus Haereses*'te verdiği bilgilerin aksine;[53] Basilides ve takipçileri, kendilerini Hıristiyan geleneğine ait olarak kabul etmiştir. Nitekim, Basilides'in kendisini Petrus'un yorumcusu olan Glaucias'ın öğrencisi olarak tanımlamış olması, aslında onun Hıristiyanlık içinde yer aldığını ve havarilerle bağlantısı bulunduğunu ispatlama çabasını bir

[50] Clement, *Stromata*, 7.27. s. 930-931.
[51] Muhtemelen 1. yüzyılın sonu, ikinci yüzyılın başında yaşamıştır.
[52] Layton, "Significance of Basilides", s. 146-147.
[53] Irenaeus, Basilides'in Simon Magus'la başlayıp Menander ve Saturninus'la devam eden geleneğe ait olduğunu ifade eder ve onu bir havariden devam eden silsileye yerleştirmez. Bkz. Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 574.

ürünüdür. Hatta bu bağlantının, o dönemde var olduğu bilinen Petrus-Markos geleneğine yönelik Basilidesçi bir karşı çıkış olduğu dahi söylenebilir.[54]

Diğer taraftan, Basilides'in bağlantılı olduğu iddia edilen bir diğer havari ise Matthias'tır. Clement, Basilides'in kendisini havari Matthias'a dayanan bir silsileye yerleştirdiğini ifade etmiştir.[55] Hippolytus'un anlatımı daha da ileri gitmiş ve havari Matthias'ın, İsa'dan aldığı gizli öğretileri Basilides ve oğlu Isidore'a aktardığını ifade etmiştir.[56] Hippolytus bu açıklamasının ardından, onların İsa'ya dahi iftirada bulundukları yönünde eleştiride bulunmuştur. Ancak Basilides'in, havari Matthias ile etkileşiminin bulunduğu yönündeki iddia, kronolojik olarak imkânsızdır.[57] Bu iddia ancak iki şekilde açıklanabilir: Bunlardan ilki, Basilides ve Matthias'ın arasındaki zincirin açıklanmadığı bir silsile olarak düşünülmüş ve bir gelenek olarak kabul edilmiş olmasıdır. Bu durumda Hippolytus reddiye kültüründen hareketle konuyu çarpıtarak ele almış sayılacaktır. İkincisi ise, Basilides ve oğlunun gizli bilgi inancı doğrultusunda kendilerini aracısız bir havariye atfetme anlayışından kaynaklanmaktadır. Ancak, Basilides ve oğlu Isidore'un yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda, ikinci seçeneğin çok makul olmadığı görünmemekle birlikte, kaynaklarımızda, bu konuyu aydınlatacak net bir ifade bulunmadığı için konu belirsizliğini korumaya devam edecektir.

1.1.2. Felsefi Bağlam

Antik çağlardan beri Gnostiklerin, temel fikirlerini Yunan filozoflarından, özellikle Pisagor ve Platon'dan aldıkları ileri sürülmüştür. Örneğin Irenaeus, Valentinyan Gnostiklerin *pleroma* ve *kenoma* doktrinlerini Platon (MÖ 427) ve Demokritos'tan (MÖ 370) ödünç aldıklarını savunmuştur.[58] Hippolytus da aynı şekilde, Gnostik sapkınların, fikirlerinin çoğunu Yunan felsefesinden ödünç aldıklarını göstermeye çalışmıştır.[59] Ayrıca, Valentinus'un öğretisinin Pisagor ve Platon felsefesinden türetildiğini savunmuştur.[60] Tertullianus ise tüm

[54] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 4.
[55] Clement, *Stromata*, 6.17. s. 931.
[56] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies*, 7.8. s. 189.
[57] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 4.
[58] Irenaeus, *Against Heresies*, 2.14. s. 619-624.
[59] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies*, 1.11. s. 27.
[60] A.g.e., 6.21-29. s. 151-162.

sapkınlıkların Yunan felsefesine dayandığını iddia etmiştir.[61] Yeni-Platonculuğun kurucusu olarak kabul edilen Plotinus (204/205-207) ünlü risalesinde, "Gnostikler, Platon'dan çok şey devralırlar; ancak Platon'u yanlış anlarlar ve onu ve antik Yunanlıları şeylerin doğası hakkında yanılgı içinde olmakla suçlarlar" ifadesiyle eleştirmiştir.[62]

Günümüz bilim insanları ise Gnostisizmi bir tür Platonculuk olarak tanımlamışlardır. Willy Theiler (1899-1977) hem Hıristiyan hem de paganların 2. yüzyıl Roma imparatorluğu dönemindeki Gnostisizmi "Proleter (halk) Platonizmi" olarak adlandırmıştır. Simone Pétrement (1907-1992), Gnostisizmi "romantik bir Platonizm" olarak tasvir ederken; Arthur. D. Nock (1902-1963), "Platonculuğun vahşileşmesi" tanımlamasını tercih etmiştir. John M. Dillon (1939-), Gnostik ve Hermetik yazıtlardan ve Keldani Kahinleri'nden tanımlarken "Platonculuğun yeraltı dünyası" ifadesini kullanmıştır. Gnostik anlayışın kaynağında ve erken tarihinde önemli miktarda Platonculuk içerdiği kesin bir şekilde kabul görmüştür. Ancak bu durum anlatıldığı gibi yalnızca Gnostisizmin Platonculuktan etkilenmesi şeklinde değil; karşılıklı bir etkileşim şeklinde gerçekleşmiştir. Nitekim, *Nag Hammadi Literatürü*'nün keşfedilmesiyle bu düşünce tam olarak temellendirilmiştir.[63]

Bu kısımda, Basilides'in öğretisini şekillendiren temel felsefi akımlar kısaca ele alınacaktır. Bunların başında yukarıda da değinildiği üzere, birçok yazarın Gnostik görüşlerin çoğunu dayandırdığı Platonculuk gelmektedir. Ancak Basilides'in düşüncesi yalnızca bu gelenekle sınırlı kalmayıp farklı felsefi sistemlerdeki unsurları harmanlayan eklektik bir yapı sergilemektedir. Bu çerçevede, özellikle etik anlayışı üzerinde önemli etkileri bulunan Stoacılık da dikkate değerdir. Basilides'in Pisagorcu ve Aristotelesçi düşünceden etkilendiği ancak bu akımlardan aldığı görüşlerin Platonculukla bağlantılı olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Pisagorculuk ve Aristoculuğun etkisi hakkında ayrı bir başlık açılmayacaktır. Bu bağlamda, çalışmada yalnızca sisteminin biçimlenmesinde belirleyici rol oynayan iki felsefi yönelim olarak Platonculuk ve Stoacılık üzerinde durulacaktır.

---

[61] Tertullianus, *De Praescriptione Haereticorum*, çev. Philip Schaff, *Ante-Nicene Fathers*, 3. cilt, (Edinburgh: T&T Clark, 1885), 7. s. 163.

[62] Plotinus, *Enneads*, çev. George Boys-Stones, John M. Dillon, Lloyd P. Gerson, R.A.H. King, Andrew Smith, James Wilberding, Cambridge: Cambridge University Press, 2018, 2, 9, 6, s. 207.

[63] Birger A. Pearson, "Gnosticism as Platonism: With Special Reference to *Marsanes* (NHC 10,1)," *Harvard Theological Review* 77, no. 1 (Ocak 1984), s. 55-56.

1.1.2.1. Platonculuk

Platon (MÖ 427–348) ve takipçilerinin görüşleri ile inşa edilmiş bir düşünce akımı olan Platonculuk, Basilides ve takipçilerinin fikirlerinin gelişiminde en çok etkisi olan ekoldür. Platon'un Yaklaşık MÖ 388 yılında kurduğu akademi, felsefe tarihinde kurumsallaşmış eğitimin ilk örneklerinden biridir ve MS 529 yılında, Hıristiyan imparator I. Jüstinyen'in emriyle kapatılıncaya dek kesintisiz bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Platonculuk geleneği, tarihsel gelişimi bakımından üç ana döneme ayrılmıştır: Eski Akademi, Orta Platonculuk (yaklaşık MÖ 1. yüzyıl başlarından MS 3. yüzyıla kadar) ve Yeni Platonculuk, ki bu son dönem Plotinos (205–270) ile başlatılmaktadır. Her bir dönem, Platon'un düşüncelerine getirdikleri yorumlar ve sistematik yaklaşımlar bakımından farklılıklar göstermektedir.[64]

Erken Akademi ve Orta Platoncular, Yeni-Platoncular kadar ayrıntılı bir metafizik geliştirmemiş ve etik konusuna daha fazla odaklanmışladır. Orta Platoncuların çoğu, Aristoteles'i bir müttefik olarak görmüş ve özellikle etik ve mantık alanlarında onun düşüncesinin önemli kısımlarını Platonculuğa dahil etmişlerdir. Bazıları Yeni-Pisagorcu olma eğilimi göstermekle birlikte, büyük çoğunluğu bir anlamda Platoncu düşünceyi Pisagor'a kadar izleyebildiklerini iddia etmişlerdir.[65]

Platoncu felsefenin en temel unsurlarından biri, metafizik düalizm anlayışıdır. Bu anlayışa göre, gerçeklik iki düzeyde ele alınmaktadır: Maddi olmayan, değişmeyen formlar (idealar) dünyası ve duyusal algıya konu olan, değişken maddi dünya. Platon'un öğretilerine göre duyusal dünyada karşılaştığımız nesneler, idealar dünyasındaki ebedi ve mükemmel örneklerin yalnızca eksik ve geçici yansımalarıdır. Platon'un geç dönem eserlerinden biri olan *Timaeus* diyaloğu, özellikle dikkat çeken bir kozmogoni içermektedir. Bu diyaloğa göre, "*demiurgos*" (δημιουργός – zanaatkâr ya da yapıcı) olarak adlandırılan ilahi bir varlık, idealar dünyasında mevcut olan mükemmel örneklere dayanarak fiziksel evreni şekillendirmiştir. Bu yaratılış, maddenin dirençli doğasına rağmen mümkün olan "en iyi" dünyanın inşa edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ne var ki Platon'un bu anlatımı, klasik anlamda "*ex nihilo*" (yoktan) bir yaratılış inancını değil, ebedi bir kozmos anlayışını yansıtmaktadır. Bu anlatı Kozmosun

[64] Birger A. Pearson, *Ancient Gnosticism: Traditions and Literature* (Minneapolis: Fortress Press, 2007), s. 15.
[65] John Dillon, "Platonism, Early and Middle," *The Routledge Encyclopedia of Philosophy* (London: Routledge, 1998), erişim: 22 Temmuz 2025, https://doi.org/10.4324/9780415249126-A089-1.

varlığına bir başlangıç atfedilse de Platon açısından daha çok sembolik bir yaklaşımdır; çünkü o, evrenin ezelden beri var olduğuna inanmaktadır. Yine antropolojide de Platon, insanın ruhu ile bedeni arasında bir ayrım öne sürmüştür. Platon ve Platoncular için ruh ebedidir ve maddi bir bedene girmeden önce vardır. Bu bağlamda Platon'un bedeni, ruh için bir tür mezar olarak gördüğü de söylenebilir. Platon ayrıca, ölümsüz ruhların bir bedenden diğerine girebileceğini, diğer bir ifade ile reenkarnasyon fikrini ortaya koymuştur.[66]

Basilides'in düşüncesinde yer alan, maddi ve aşkın iki farklı dünya fikrinin, ruh-beden ikiliğinin, reenkarnasyon gibi öğretilerinin Platonculukla önemli benzerlikler taşımakla birlikte, farklı şekillerde yorumlandığı anlaşılmaktadır Bazı Gnostiklerin yaratıcı güç için Demiurge ifadesini benimsemelerine karşılık, Basilides bu ifadeyi kullanmamıştır. Ancak, *Abrasaks* olarak da bahsedilen Yahudi Tanrısı Demiurge'nin özelliklerini benimser. Gnostiklere ve özelde Basilides'e göre Dünya ebedi değildir. Demiurge çoğunlukla kötü; en iyi ihtimalle de cahildir.[67] Bu noktada, Gnostiklerin, bahsedilen Platoncu görüşleri, olduğu gibi kabul etmeyerek yeniden yorumladıkları söylenebilir.

1.1.2.2. Stoacılık

Antik dönem Kilise Babaları'nın tanıklıklarından, modern dönem araştırmalarının birçoğuna kadar Gnostik düşünceyi etkileyen felsefi akımlar Platonculuk ve Aristotelesçilikle sınırlı tutulmuştur. Basilides ve takipçileri hakkında da genel varsayım bu şekilde olmuştur. Ancak Bentley Layton, 1989 yılında yayımladığı "Significance of Basilides in Ancient Christian Thought" adlı makalesinde, Basilides'in etik görüşlerinin çoğunlukla Stoacılığa dayandığını ileri sürmüş ve bu etkiyi değerlendirmiştir.[68] Böylece Basilides ve takipçileri ve hatta farklı Gnostik grupların üzerinde etkisi bulunan Stoacılık birçok araştırmacının gündemine dahil olmuştur.

Stoacılık, yaklaşık 500 yıl boyunca etkisini sürdüren ve tarihsel olarak üç ana dönemde incelenen bir felsefi okuldur: Eski Stoa (Zenon, Kleanthes, Khrysippos), Orta Stoa (Panaitios,

[66] Pearson, *Ancient Gnosticism,* s. 16-17.
[67] Yaratıcı Tanrı, Basilides'te kötü olarak değerlendirilmemekle birlikte Hippolytus'un aktardığı Basilides'e göre cahildir.
[68] Layton, "Significance of Basilides", s. 139-141.

Poseidonios) ve Son Stoa (Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius). Okul, adını kurucusu Zenon'un Atina'da ders verdiği "*Stoa Poikile*" adlı galeriden almıştır. Stoacılık, düşünce yönüyle Kinikler ve Sokrates'ten, doğa felsefesi yönüyle Herakleitos'tan, bir miktar da Platon ve Aristoteles'ten etkilenmiştir. Stoacı öğretinin özü, bireyin mutluluğa ulaşmak için doğaya uygun yaşaması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bu çerçevede kişi, evrendeki yerini kavrayarak tutkularından arınmalı ve evrensel akla uygun şekilde yaşamalıdır. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere, Basilidesçi gelenekte bu öğretilerin birçoğunun farklı yorumlanmış bir karşılığı bulunmaktadır.

Stoacılar, felsefeyi üç temel alanda yapılandırmışlardır: mantık (doğru düşünce yöntemi), fizik (evrenin yapısı) ve etik (doğru yaşam). Bu üç alan ayrılmaz bir bütün olarak ele alınmış ve özellikle etik alan Stoacılığın merkezine yerleştirilmiştir. Stoacılar için ahlaki erdem, mutluluğun anahtarıdır ve bilgi ile özdeştir. Stoacı felsefenin temel amacı, bireyin tutkulara yenik düşmeden, doğanın düzenine uygun bir biçimde aklın rehberliğinde yaşamasını sağlamaktır.[69]

1.1.3. Gnostik Bağlam

Bu Başlık altında, Basilides'in kurduğu sistem üzerinde etkisi bulunduğu kabul edilen Gnostik şahsiyetler hakkında kısaca bilgi verilecek ve Basilides'le bağlantılı olarak kabul edilen yönleri ele alınacaktır.

1.1.3.1. Simon Magus

İmparator Claudius'un (41-54) saltanatı sırasında, Roma'da faaliyet gösterdiği bilinen[70] ve Irenaeus'un *Adversus Haereses* adlı eserinde detaylı bir biçimde betimlenen Simon Magus (ö. 65), Hıristiyanlığın erken döneminde önemli bir figür olarak ön plana çıkmaktadır. O, Irenaeus tarafından tüm sapkınlıkların (yani Gnostisizmin) kurucusu olarak kabul edilmiştir.[71]

[69] Selman Saç, "Yazgı ile Özgürlük Arasında Antik Bir Gelenek: Stoacılık," *Mukaddime* 14, no. 1 (2023): 48–72, erişim 25 Temmuz 2025, https://doi.org/10.19059/mukaddime.1187684, s. 52-57.
[70] Justin Martyr, *The First Apology*, çev. Cyril C. Richardson, *The Library of Christian Classics: Early Christian Fathers,* 1. cilt, (Philadelphia: Westminster Press, 1953), 26, s. 259.
[71] Irenaeus, *Against Heresies,* 1.23. s. 572.

Yeni Ahit'te de adı geçen bu karakter, Samiriye'de yaşayan bir büyücü olarak tanıtılmıştır. Ayrıca onun, Samiriye halkını büyü gücüyle etkilediğinden ve onları saptırdığından; kendisini de "Tanrı'nın büyük gücü" olarak tanıttığından bahsedilmektedir. Hikâyenin devamında, Simon'un havarilerin mucizelerini görerek etkilendiği, ancak bunları büyü olarak algıladığı ve Petrus'un Samiriye halkı üzerine Kutsal Ruh'un inmesi için dua etmesinin ardından, Petrus'a para teklif ederek kendisine de bu yetkinin verilmesini istediği, bunun üzerine Petrus tarafından azarlandığı anlatılmaktadır.[72]

Irenaeus, Elçilerin İşleri'nde anlatılan hikâyeye yer vererek Simon'un, o güne kadar kullandığı sapkın uygulamaları daha da ileri götürerek havarilerle mücadeleye girdiğini aktarmıştır. Irenaeus'a göre Simon, bu şekilde yaparak insanların üzerinde daha da etkili olmuş ve bazı insanlar onu tanrı gibi yüceltmiştir. O daha sonra, Fenike'nin Sur kentinde, kölelikten kurtardığı Helena adında bir kadını yanına almış ve onu kozmik bir varlık olarak tanıtmıştır. Ona göre Helena, tüm varlığın ilk zihinsel tezahürü, yani *Ennoia* (ilk düşünce)'sıdır. Bu sistemde Helena, Tanrı'nın ilk düşüncesi olarak melekleri ve başmelekleri yaratmış; ancak bu güçler zamanla onu kıskanarak dünyaya hapsetmişlerdir. Helena'nın aşağıya inişiyle birlikte, kozmik bir dram başlamıştır: Helena, bir bedenden başka bir bedene geçmeye başlamış ve zamanla bir fahişe haline gelmiştir. Tekrar özgürlüğüne kavuşabilmesi için ise Simon'un gelişi beklenmektedir. Simon burada, görevi öncelikle Helena'yı ve sonra da diğer düşmüş varlıkları meleklerin elinden kurtarmak olan *Kurtarıcı* olarak resmedilmiştir. Bu anlatı, ilerleyen zamanlarda klasik Gnostik mitolojilerdeki sıkça kullanılacak olan *Sofya'nın Düşüşü* temasını yansıtmaktadır.

Simon'un öğretisinde etik anlayış bulunmamaktadır. Ona göre kurtuluş, bireyin davranışlarından değil, *gnosis* ve *Simon'un lütfu* sayesinde gerçekleşir. İnsanın ahlaki yükümlülükleri bulunmaz; çünkü bunlar, evreni yöneten meleklerin (Yahudilerin Tanrısı gibi) koyduğu keyfi yasalardır. Irenaeus, bu sapkın topluluğun "rahiplerinin" de sefahat içinde yaşadığını, büyücülük, tılsımlar gibi uygulamalarla uğraştığını belirtmiştir.[73]

[72] Kutsal Kitap: Yeni Çeviri (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001), Elçilerin İşleri 8:9-24.
[73] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.23. s. 572-573.

Justin Martyr, *Apologia Hyper Christianōn* (Birinci Apoloji) adlı eserinde, İsa'nın göğe yükselişinden sonra, şeytanların tanrı olduklarını iddia eden bazı kişilerin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bunlardan biri de Simon'dur. Justin'e göre o, Roma'da yaşayan Samiriyelilerin "İlk Tanrı" olarak tapındığı bir kişidir. Justin, Irenaeus'ta anlatılan Helena hikayesini özet bir şekilde anlatmıştır. Tiber Nehri üzerine Latince *Simoni Deo Sancto* (kutsal tanrı Simon'a) yazılı bir heykelin Simon onuruna dikildiğini iddia etmiştir.[74]

Irenaeus'un anlatısına bakıldığında, Simon Magus'un -muhtemelen Elçilerin İşleri'nde anlatılan kısımda vaftiz olması nedeniyle- sapkın bir Hıristiyan olarak değerlendirdiği görülmektedir. Ancak bu anlatılarda onun Hıristiyan inancına dair bir iz taşıdığı görülmemektedir. Aksine 1. yüzyılda oldukça fazla görülen Mesihçi hareketlere benzer bir özellik taşımaktadır.[75] Simon'un sistemi, Yahudi-Samiriye geleneklerinden,[76] Yunan mitolojisinin alegorik yorumlarından[77] ve tanrının "Zihin" olarak kabul edildiği (Orta Platoncu) yorumlarından oluşmuştur. Irenaeus, anlatısına bazı Hıristiyan unsurları da dahil etmiştir. Örneğin, Simon'un "Yahudiler arasında Oğul olarak inen, Samiriye'de Baba olarak görünen ve diğer uluslara Kutsal Ruh karakterinde gelen"[78] kişi olduğunu iddia ettiğini söylemiştir. Bu bilgi muhtemelen doğru değildir ya da Simon öğretisini büyüyen Hıristiyanlığa uyarlama düşüncesinden kaynaklanan sonraki (ikinci yüzyıl) Simoncu Gnostiklere dayanmaktadır. Nitekim Simon, Hıristiyanlıkla ilgili bir görüş sunmamış, ancak daha sonraki Hıristiyan Gnostikler tarafından Mesih'e atfedilen rolü kendisi için kullanmıştır.[79]

1.1.3.2. Menander

Menander (MS 1 yy) hakkında en eski bilgi kaynağı Justin'in *Apologia Hyper Christianōn* adlı eseridir. O, eserinde Menander'in de Samiriyeli ve Simon Magus'un müritlerinden olduğunu ifade etmiş, aynı zamanda cinler tarafından ele geçirildiğini aktarmıştır.

---

[74] Justin Martyr, *The First Apology*, 26, s. 259.

[75] Birger A. Pearson, *Ancient Gnosticism*, s. 26.

[76] Meleklerin dünyayı yaratmadaki rolü, birinci yüzyılda Yahudi-Samaritan çevrelerinde dolaşan bir kavram gibi görünmektedir ve Yaratılış 1:26'daki çoğul zamirden (İnsan yapalım) okunabilir.

[77] Zeus "İlk Düşüncesi" olarak tanrıça Athena'dan bahsetmiştir. Yunancada "Zihin" eril isim (nous), "düşünce" ise dişil isimdir (ennoia). Simon'un bu fikri alegorik bir şekilde kullandığı düşünülebilir. Bkz. Pearson, *Ancient Gnosticism: Traditions and Literature*, s. 28.

[78] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.23. s. 572.

[79] Pearson, *Ancient Gnosticism*, s. 30.

Justin, anlatının devamında, Menander'in, Antakya'da birçok kişiyi büyü sanatlarıyla kandırdığını, hatta takipçilerini asla ölmeyeceğine ikna ettiğini ve yaşadığı dönemde dahi (2. yüzyılın ortaları) hâlâ ona inananların olduğunu bildirmiştir.[80]

Irenaeus eserinde onun, Simon'un halefi olduğunu ve ustası gibi büyü yapmada mükemmel bir yeteneği olduğunu aktarmıştır. Bu anlatıda Menander, "Birincil Güç"ün herkes tarafından bilinemeyeceğini, kendisinin ise görünmez varlıkların arasından "*Kurtarıcı*" olarak gönderilmiş bir kişi olduğunu iddia etmiştir. Ona göre de dünya -tıpkı Simon'un ortaya koyduğu görüşteki gibi- melekler tarafından yaratılmıştır. Ardından Irenaeus onun, büyü aracılığıyla, dünyayı yaratan melekleri alt edebilecek bilgiyi de verdiğini iddia etmiştir. Zira ona göre öğrencileri, vaftiz edilerek dirilişi elde etmiş ve artık ölümsüzlüğe sahip olmuşlardır.[81] Clement, *Stromata*'da onların evlilik hakkındaki görüşlerini ortaya koyarken, Menander'in, evliliği, neslin devamının doğru şekilde olması için gerekli gördüğünü belirtmiş ve "meşru çocukların dünyaya gelmesi için sana kızımı veriyorum" sözünü paylaşmıştır.[82]

Bu anlatılardan hareketle, Menander'in sisteminin de Hıristiyanlıkla bağlantılı olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Simon gibi Menander'in de "Kurtarıcı" pozisyonunu kendisi için ayırdığı bilinmektedir. Diğer taraftan, vaftiz ritüelini kullanıyor olması, Menander'in Hıristiyan olduğunu kabul etmek için yeterli değildir, çünkü vaftiz uygulaması Ölü Deniz Parşömenlerinde de görüldüğü gibi, Ürdün vadisinde uygulanan bir gelenektir.[83] Bununla birlikte, Hıristiyanlarla ortak kültür havzasında bulunmaları nedeniyle benzer düşüncelere sahip oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim, Pétrement, Menander'in, Yuhanna İncili'nin yazarıyla benzer görüşlere sahip olduğu iddia etmektedir. Ona göre Samiriyeliler, Yuhanna yazarı ile bir şekilde etkileşim yaşamıştır ve bu etkileşim Simon okulunda Menander'den sonra meydana gelmiştir. Pétrement bu görüşünü Yuhanna İncili'nde, Matta'nın aksine, Samiriyelilere karşı oldukça olumlu bir tutum sergilenmiş olması bilgisiyle desteklemektedir.[84]

[80] Justin Martyr, *The First Apology*, 26, s. 259.
[81] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.23. s. 573-574.
[82] Clement, *Stromata*, 2.23. s. 620.
[83] Pearson, *Ancient Gnosticism*, s. 33-34.
[84] Simone Pétrement, *A Separate God: The Origins and Teachings of Gnosticism*, çev. Carol Harrison (New York: HarperCollins Publishers, 1990), s. 315-317.

Menander, tüm bu sapkınlığın başı olarak bilinen Simon'un okulundan aldığı görüşleri geliştirmiş ve Eusebius tarafından Agrippa Castor'dan alıntılanan bilgiden hareketle, kendisinden sonra gelen öğrencileri olan Saturninus ve Basilides'e öğretmiştir. Eusebius bu durumu, "Simon'un halefi Menander'den, iki ağızlı ve iki başlı bir yılan gibi bir güç çıktı ve iki farklı sapkınlığın liderlerini yarattı" sözüyle ifade eder.[85] Onlar da bu öğretileri daha da geliştirerek gerçek anlamda bilinen Hıristiyan Gnostisizmini kurmuşlardır. Bu geleneğin pek çok kültürden esinlendiği veya etkilendiği de aktarılan bilgilerden hareketle görülebilmektedir.

1.1.3.3. Satornilos veya Saturninus

Saturninus'a (100-120 civarı) dair bilgi veren en eski kaynak, Irenaeus'un *Adversus Haereses* adlı eseridir. Justin, *Apologia'*sında Saturninus'a dair bilgi vermese de *Dialogos pros Tryphōna Ioudaion'*da (Yahudi Trypho ile Diyalog), kurucusunun adıyla anılan gruplar arasında Satornilyanlar'ın olduğunu ifade etmiştir. Saturninus ismi, Yunan kaynaklarında Satornilos için kullanılan isimdir. Irenaeus'un eserinin Yunanca orijinali günümüze ulaşmadığı için, onun bu ismi nasıl kullandığı bilinmemekle birlikte; Latince çevirisini yapan kişi, muhtemelen daha yaygın bir isim olması sebebiyle Saturninus şeklinde (tanrı Satürn'den esinlenerek) çevirmiş ve sonrasında da çoğunlukla Saturninus ismi kullanılmıştır.[86]

Irenaeus, Saturninus'un Daphne yakınlarındaki Antakya'da, Simon Magus ve Menander'in izinden giden; aynı zamanda kendi doktrinini geliştiren bir kişi olduğunu ifade etmiştir. O da Menander gibi "Bilinmeyen Tanrı", melekler, başmelekler ve güçlerden oluşan bir sistem ortaya koymuştur. Ancak Saturninus, Irenaeus'un da ifade ettiği gibi, doktrinini daha güçlü ve kapsamlı bir şekilde tanımlamaktadır. O, dünyanın ve içindekilerin yedi melek tarafından yaratıldığını, Yahudilerin Tanrısının bu meleklerden biri olduğunu, insanın yaratılışının detaylarını, iyi ve kötü olmak üzere iki tür insan yaratıldığını, Mesih'in bedensiz

[85] Eusebius, *Church History*, 4.7. s. 396-97.
[86] Pearson, *Ancient Gnosticism*, s. 34.

ve şekilsiz olup insanlar tarafından bir bedeni varmış gibi görüldüğünü (doketizm)[87] ifade eden görüşler ortaya koymuştur.[88]

Irenaeus'un aktardığına göre melekler, Tanrı'nın huzurundan yansıyan bir parlaklık görmeleri üzerine, "İnsanı kendi suretimizde ve benzerliğimizde yaratalım" diyerek insanı yaratmışlardır. Ancak yaratılan bu insan, dik duramamıştır. Bunun üzerine, "Yukarıdaki Güç" tarafından insana bir "yaşam kıvılcımı" gönderilmiş ve bu şekilde dik durabilmiştir. Irenaeus bu anlatıyla, Saturninus'un insanın mahiyeti hakkındaki öğretisini açıklamaya çalışmıştır. Bu doktrine göre, insanın içinde bulunan yaşam kıvılcımı, onun ilahi kökenli yanıdır ve insanın ölümüyle birlikte bu kıvılcım kendi kaynağına, yani Tanrı'ya geri dönmektedir. Buna karşılık beden, melekler tarafından yaratıldığı için ilahi niteliğe sahip değil, maddidir ve dolayısıyla dirilişe tabi tutulmaz. Bu anlayışın devamı olarak Mesih'in dünyaya geliş amacı, içinde yaşam kıvılcımı taşıyan insanları meleklerin, özellikle Yahudilerin Tanrısının hâkimiyetinden kurtarmaktır. Diğer taraftan Irenaeus, Saturninus'un takipçilerinin çileci bir yaşam tarzını benimsediklerini, hayvansal gıdalardan uzak durduklarını, evliliği ve nesli Şeytan'a atfettiklerini belirtmiştir. Ayrıca, peygamberler aracılığıyla iletilen bazı kehanetlerin meleklerden, bazılarının ise meleklerden biri olarak tasvir edilen Şeytan'dan kaynaklandığına inanmışlardır. Bu bağlamda söz konusu Şeytan hem Yahudilerin Tanrı'sına hem de diğer meleklere düşman olarak konumlandırılmıştır.[89]

Irenaeus, Saturninus'un görüşlerini aktardığı bu metinde, Layton'ın da deyimiyle, Gnostik bir mitolojide bulunması gereken her detayı, başka hiçbir "sapkın" doktrin hakkında anlatılmadığı şekliyle ele almıştır.[90] Saturninus; Menander ve Simon Magus'un aksine, bilinen ilk Hıristiyan Gnostik olarak tanımlanmıştır. Zira o, kurtarıcı olarak Mesih'i kabul etmektedir. Ayrıca Saturninus, doktrininde, Pers düalizmi kadar katı olmamakla birlikte, seleflerine göre daha keskin bir düalizm benimsemiştir: İyi ve kötü, iki tür insan ve "Bilinmeyen Tanrı'ya

[87] Irenaeus, Saturninus'un Doketik olduğunu öne sürmekle birlikte; bu konuda görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

[88] Henry Longueville Mansel, Saturninus'un, buradaki yedi melek öğretisini, parlak bir yansımanın ortaya çıkışını ve iyi-kötü iki tür insan öğretilerini Zerdüştlük etkisiyle ortaya koyduğunu ileri sürer. Bkz. Henry Longueville Mansel, *The Gnostic Heresies of the First and Second Centuries* (London: John Murray, 1875), s. 133. Diğer taraftan Pétrement ise, yedi yaratıcı Melek'in Kutsal Kitap'ta yer alan yedi güne dayanmış olabileceğini ifade eder. Bkz. Pétrement, *A Separate God,* s. 331.

[89] Irenaeus, *Against Heresies,* 1.24. s. 574.

[90] Layton ve Brakke, *The Gnostic Scriptures,* s. 209.

karşılık, maddenin kaynağı olmayan, ancak onu yönetmeye çalışan şeytan fikri. Yalnızca, Saturninus burada Şeytan'ı kötülükle ilişkilendirirken, diğer melekleri ve dolayısıyla Yahudilerin Tanrısını ise, iyi ile kötü arasında bir yerde konumlandırmıştır.[91]

Satuninus'ta daha net görülen bir diğer durum ise, zamanla Gnostisizm'in temel özelliklerin biri haline gelen "Yahudi düşmanlığı"dır. Seleflerinde görülen, Yahudi Tanrısının, tanrı olarak değil, melek olarak tasvir edilmesine ilaveten Saturninus, iblislerin, Mesih'in gelişine kadar kötü insanlara yardım ettiklerini (burada kötü insanlar olarak tasvir edilen kişiler muhtemelen Yahudilerdir) ve onların Mesih gelene kadar refah içinde, muzaffer bir şekilde yaşadıklarını belirtmiştir. Ancak, Mesih'in gelmesi ve iyi insanlara yardım etmesiyle birlikte, bu durumun tersine döndüğünü ileri sürmüştür.[92]

Bu bilgiler doğrultusunda, Saturninus ve Basilides'in pek çok görüşü paylaştığı, ortak bir bilgi birikimine sahip oldukları anlaşılmaktadır. İlerleyen bölümlerde Basilides'in görüşleri değerlendirilirken bu ortak görüşlerin birçoğuna değinilecektir. Diğer taraftan, Basilides, Saturninus'la paylaştığı görüşlerin yanında kendi geliştirdiği doktrinlerle de sistemini daha farklı bir boyuta taşımıştır. Bu konular hakkında Basilides'in görüşlerinde daha detaylı bilgi verilecektir.

1.1.3.4. Scythianus

Hegemonius, *Acta Archelai* adlı eserinde Basilides'in, görüşlerini Havariler döneminde yaşamış olan Scythianus adında bir kişiden aldığını ve onun bu öğretileri daha karmaşık hale getirerek, anlaşılmasını zorlaştırıp kendi sistemi olarak sunduğunu ileri sürmüştür.[93] Hegemonius'un eseri dışında ona dair bilgi veren başka bir kaynak bulunmamaktadır. Burada aktarılan bilgilerde onun Gnostik olduğuna dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, kendisine atfedilen bilgiler doğrultusunda, Scythianus'un Gnostik bağlam altında incelenmesi uygun bulunmuştur.

[91] Mansel, *Gnostic Heresies*, s. 129-131.
[92] Pétrement, *A Separate God*, s. 330.
[93] Hegemonius, *Acta Archelai*, LXII-LXVIII, s. 90-97.

Acta Archelai'nin anlatımında bu kişi, Pisagorcu düşünceden etkilenmiş, evreni iki ilkeye (ikiliğe) dayandırmış ve söz konusu ikiliği kurduğu sistemin temel öğretisi olarak sunmuştur. Ayrıca, Thebai bölgesinde Mısırlı bilgeliğe erişmiş, "*Sırlar*", "*Bölümler*", "*İncil*" ve "*Hazine*" adında dört eser yazmış ve Terebinthus[94] adlı bir öğrencisi olmuştur. Öğrencisi Terebinthus, daha sonra bu öğretileri Babil'e taşımış, kendisini "Buda" olarak tanıtmış ve ilahi bir doğum hikayesi inşa etmiştir. Ancak, zamanla hem yerel peygamberlerle tartışmalara girmiş hem de halk tarafından dışlanmıştır. Nihayetinde, mucizevi güçler iddiası altında bir ayin gerçekleştirmeye çalışırken bir yapının çatısından düşerek ölmüştür.

Diğer taraftan Scythianus, yalnızca Basilides'i değil; Maniheizm'in kurucusu olan Mani'yi de etkilemiştir. Nitekim o, Scythianus'un öğrencisi olan Terebinthus'un öğrencisidir ve bu öğretiyi daha da geliştirerek kendi sistemini kurmuştur. Hegemonius burada, kendi açısından sapkın olarak değerlendirdiği iki kişinin (Mani ve Basilides) ortaya koyduğu kabul edilen görüşlerinin, aslında çalıntı olduğunu ispat etmek istemektedir. Bu metin, Basilides'e dair oldukça farklı bir bakış açısı sunması açısından, modern dönem araştırmacıları tarafından farklı değerlendirmelere tabii tutulmuştur. Bu konu hakkında ilerleyen bölümlerde daha detaylı bilgi verilecektir. Ancak Scythianus hakkında eldeki veriler yalnızca bunlarla sınırlıdır.

1.2. Basilides'in Hayatı ve Eserleri

Basilides'in kendisi ve ortaya koymuş olduğu entelektüel miras, erken Hıristiyanlık döneminde tartışmalara konu olmuş önemli bir yere sahiptir. Onun yaşamı ve eserlerine dair Kilise Babalarının aktarımlarından hareketle elde edilen sınırlı bilgiler hem dönemin teolojik atmosferine hem de onun, Gnostik gelenek içerisindeki konumuna ışık tutmaktadır. Bu bölümde, öncelikle Basilides'in hayatına dair aktarılan bilgiler özetlenecek, ardından Basilides'e dair bilgi veren kaynaklar hakkında bilgi verilecek, sonrasında ise, eserleri ve bu eserlere dair günümüze ulaşan bilgiler aktarılacaktır.

[94] Terebinthus'un doğum ve ölüm yılları bilinmemektedir; varlığı bile tartışmalıdır. Yalnızca Mani'den önce, muhtemelen 2.-3. yüzyıl arasında yaşamış olabileceği rivayet edilir.

1.2.1. Basilides'in Hayatı

Basilides, Roma İmparatorları Hadrianus (76-138) ve Antoninus Pius (86-161) döneminde, tam tarihler bilinmemekle birlikte MS 120-140 dolaylarında[95] İskenderiye'de yaşamış ve faaliyet göstermiştir.[96] Basilides'in öğretilerinde, İskenderiye'de bulunan pek çok Gnostik ve felsefi ekolün sentezinin görülmesi bu yüzdendir. Hayatı, eğitimi ve etnik kökeniyle ilgili kesin bilgiler mevcut olmamakla birlikte, Helen kültürü içinde yetiştiği ve Mısır bilgeliğiyle tanışıklık kurduğu anlaşılmaktadır.[97] Kurduğu felsefi ve dini hareket, MS 4. yüzyılın sonlarına kadar Mısır'da etkinliğini devam ettirmiştir.[98] Buradan hareketle, Basilides'in, yaşadığı dönemde etkili bir düşünür olduğu; daha sonra ise takipçileri vasıtasıyla öğretilerinin aktarılmaya devam ettiği sonucuna ulaşılabilir. Basilides'in Isidore adında bir oğlu olduğu ve onun aynı zamanda Basilides'in takipçisi olduğu bilinmektedir. Kaynaklar Isidore'un, babasının ardından geleneğin liderliğini üstlendiğini aktarmaktadır.[99] Bununla birlikte Isidore, Basilides'in takipçileri içinde ismiyle bahsedilen tek kişidir; onun dışındaki takipçilerden, "Basilides'in takipçileri", "Basilides'in öğrencileri" gibi genel ifadelerle bahsedilir. Basilides ve oğlu Isidore'dan *Nag Hammadi Literatürü*'nde yer alan *The Testimony of Truth* adlı metinde -muhtemelen Basilides'in sistemine yapılan eleştiri sırasında- bahsedilir. Metnin ilgili kısmı oldukça eksik ve anlaşılması güç olmasına rağmen, yazarın eski bir Valentinyan olduğu, sonrasında ise ortodoks Hıristiyan inancına tabi olarak Gnostik şahsiyetleri eleştirdiği ve Basilides ve oğluna da bu şekilde yer verdiği düşünülmektedir.[100] Basilides, eserlerini, İskenderiye'nin ana dili olan Yunanca olarak yazmıştır.[101] Kaynaklarda, Basilides'in entelektüel bir soy ağacına sahip olduğu belirtilmektedir. Bazı kaynaklarda Petrus'un

[95] İkinci yüzyılda İskenderiye'de yaşamış en önemli Gnostik figürlerden biri olarak kabul edilen Valentinus'un doğum tarihi genellikle MS 100 yılı olarak kabul edilmektedir. Kaynaklarda, Valentinus'un Basilides'in halefi olduğuna dair açık ifadeler yer almaktadır. Bu bağlamda, Basilides'in de aynı dönemde, yani ikinci yüzyılın ilk yarısında etkin olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bkz. Bentley Layton, *The Gnostic Scriptures*, 219.

[96] Clement, *Stromata*, 6.17. s. 930-31.

[97] G. R. S. Mead, *Fragments of a Faith Forgotten* (London–Benares: Theosophical Publishing Society, 1906), s. 190.

[98] Salamisli Epiphanius, *Panarion*, çev. Frank Williams, *Nag Hammadi and Manichaean Studies*, Book I, Sects. 1–46 (Leiden: Brill, 2009), 24.1.1–4, s. 75.

[99] Clement, *Stromata*, 2.20. s. 610.

[100] Pearson, "Basilides the Gnostic", 11-12.

[101] Layton, "The Significance of Basilides", s. 137.

yorumcusu[102] olan Glaucias'ın öğrencisi olduğu iddia edilmiş,[103] bazılarında, Havari Matthias'ın aracılığıyla Kurtarıcı'nın gizli geleneklerine ulaştığı aktarılmış,[104] bazı kaynaklarda ise Saturninus ve Menander'le bağlantılı olarak kabul edilmiştir.[105]

Basilides, Yeni Ahit'i alegorik yöntemle yorumlayan ilk Hristiyan ilahiyatçı olarak kabul edilir;[106] ayrıca Yeni Ahit üzerine yorumlar kaleme almış ve hakkında az da olsa bilgi sahibi olduğumuz ilk tefsircidir.[107] O, aynı zamanda, Platoncu ve Stoacı görüşleri kullandığı bilinen ilk Hıristiyan filozoftur[108] ve Hıristiyan inancını Pagan felsefesi ve Yahudi kaynaklarıyla bütünleştiren ilk din felsefesi girişimini temsil eder.[109] Eusebius'a göre sapkınlığı başı ve tüm Gnostiklerin ondan türediği kişi[110] olarak kabul edilse de ilk Hıristiyan Gnostik olmadığı[111] ancak İskenderiye'de bilinen en eski üç Gnostik liderden ilki olduğu kabul edilebilir.[112] Hegel, felsefe tarihi üzerine verdiği derslerinde onu, en seçkin Gnostiklerden biri olarak tanımlamıştır.[113]

---

[102] Grekçe: *Hermeneus Petrou.*
Basilides gibi ünlü çağdaşı Papias da *Exegeseis* veya *Exegesis* adıyla anılan büyük bir eser yazmış ve bu eserinde 1. Petrus'u kullanmıştır. Papias da Markos'tan *hermeneutes Petrou* olarak bahsetmiştir. Papias, Markos'un çalışmasına ilişkin açıklamasından, Markos'un İncilini Petrus tarafından iletilen materyalleri düzenleyerek oluşturduğunu ve bu aktarma ve düzenleme işinin yorumcu-*hermeneutes* sıfatını haklı çıkardığını anlamış gibi görünmektedir. Bkz. Layton, "Significance of Basilides", s. 146-147.

[103] Clement, *Stromata,* 6.17. s. 930-31.

[104] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies,* 7.8. s. 189. Clement, *Stromata,* 7.17. s. 931.
Basilides'e dair yazmış olduğu kapsamlı eserinde Winrich Alfred Löhr; Hippolytus'un Matthias'la ilgili ifadesi kronolojik olarak imkânsız olarak görmüş ve muhtemelen Clement'in, Basilides ve takipçilerine ait geleneği Matthias'la ilişkilendiren ifadesinin çarpıtılması olarak değerlendirmiştir (bkz. Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 4.).

[105] Eusebius, *Church History,* 4,7, s. 396-97.
Layton, bu bilgiyi, reddiye ve Hıristiyan doksografi türüne ait olduğu için şüpheli karşılamaktadır (Bkz. Layton, "The Significance of Basilides", s. 137.).

[106] Frend, "Basilides", s. 357.

[107] Layton, "The Significance of Basilides", s. 144.

[108] A.g.e. s. 141.

[109] Reginald John Campbell, *The Making of an Apostle* (New York: Dossier Press, 2015), s. 108.

[110] Jerome, *De Viris Illustribus Liber Ad Dextrum,* çev. Ernest Cushing Richardson, *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Second Series, 3. cilt, (Edinburgh: T&T Clark, 1892), 21, s. 637.

[111] Birger A. Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 1.

[112] Campbell, *The Making of an Apostle,* 108. Diğerleri Marcion ve Valentinus'tur.

[113] Rudolph, *Gnosis,* s. 309.

Basilides oldukça üretken bir yazardır. Ancak bu eserlerden[114] günümüze ulaşan bölümler, daha çok, Basilides'in etik görüşlerinin yer aldığı kısımlardır. Bu durumun sebebi, muhtemelen Basilides'in, kurduğu sistemi, diğer Gnostiklerde de olduğu gibi, sistematik bir şekilde aktarmamış olması, sadece yetenekli öğrencilerden oluşan bir topluluğa öğretmiş olmasıdır.[115] Basilides ve oğlu Isidore'un fragmanlarının çoğunun İskenderiyeli Clement tarafından aktarılmış olması, doktrinlerinin İskenderiye Kilisesi ve genel olarak Mısır'ın ötesine çok fazla yayılmadığını göstermektedir.[116] Halefi olan ve Gnostik şahsiyetler içerisinde belki de en önemlisi olan Valentinus'un da Basilides'i tanıdığı ve öğretilerini kullandığı kuvvetle muhtemel kabul edilmektedir.[117] Görüşlerinin 4. yüzyıldan sonra etkisini kaybetmesinin sebeplerinden biri "reddiye kültürü" olmakla birlikte; bir diğeri de büyük olasılıkla öğrencilerinin, Valentinus'un kurduğu "Valentinyanizm" hareketine dahil olmasıdır.[118]

Bentley Layton'a göre, Basilides'e dair günümüze ulaşan kaynaklar, onun daha çok felsefi görüşlerini ve Yeni Ahit'e ilişkin tefsirlerini yansıtmaktadır. Bu nedenle Basilides, Gnostik bir Hıristiyan'dan ziyade, entelektüel tarihin bir parçası olarak Hıristiyan bir filozof kimliğiyle öne çıkmalıdır. Layton ayrıca, Irenaeus'un, Basilides'i sapkınlar listesine dahil etmekle birlikte, onun öğretilerini diğer Gnostik sistemlerden dikkatle ayırdığını ileri sürmektedir.[119] Reginald John Campbell (1867-1956) da *The Making of an Apostle* adlı eserinde, Antik Gnostiklerin, yani kendilerini "*gnostikoi*" ya da "Seth'in çocukları" olarak adlandıran hareketin üyelerinin, karmaşık sudur teorileri ortaya koyduklarını ve bu konuda yapılan çalışmalarla, Gnostik mit türünün ayırt edici özelliklerinin belirli hale geldiğini, dolayısıyla Basilides'in bunların hiçbirine sahip olmadığını belirtir. Diğer taraftan Basilides'in, Kutsal Kitap yorumunda da diğer Gnostiklerden ayrıldığını ifade eder. Nitekim, Marcion'un Pavlus külliyatını kendi teolojik görüşlerine uygun biçimde kısaltıp değiştirmesinin aksine, Basilides'in bu metinleri mevcut haliyle kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, onun teolojisini şekillendirirken Pavlus'un kurtuluş öğretisinin Basilidesçi Gnostik düşünce için ne

[114] Basilides'in yazmış olduğu eserler, "Basilides'in Eserleri" kısmında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.
[115] Campbell, *The Making of an Apostle*, s. 109.
[116] Dubois, "Basilides and the Basilidians", s. 159.
[117] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 29.
[118] Campbell, *The Making of an Apostle*, s. 108.
[119] Layton, "The Significance of Basilides", s.149, dipnot:17.

denli merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.[120] Bu görüşler doğrultusunda Basilides'in sadece bir ilahiyatçı ve filozof olmadığı, ondan önce yaşamış olan Philo ve belki de Glaucias; ondan sonra da Clement ve Origenes gibi bir tefsirci olduğu kabul edilebilir.[121] Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, tüm bu konulara dair ayrıntılı bilgi verilecektir ve elde bulunan bilgiler doğrultusunda Basilides'in kimliğine dair çıkarımda bulunulacaktır.

Tüm bu bilgilerin devamı olarak, ne yazık ki Basilides, kendisiyle mücadele edilmiş bir şahsiyettir.[122] O ve diğer Gnostik "sapkınlar" Hıristiyan İmparatorlarla iş birliği içindeki bir kilise kurumu tarafından bastırılmamış olsaydı, Basilides hakkında çok daha fazla şey bilinebilirdi. Ancak ona dair aktarılan sınırlı bilgiler dahi onun, İskenderiye Hıristiyanlığının gelişimindeki yerini anlamak için yeterlidir.[123]

1.2.2. Basilides Hakkında Bilgi Aktaran Kaynaklar

Patristik Literatür olarak bilinen, Kilise Babalarının yazmış olduğu metinler, Basilides'e dair verdikleri bilgiler doğrultusunda dört kategoride değerlendirilecektir. Bu kategorilendirme ilk olarak, Winrich Alfred Löhr tarafından, *Dictionary of Gnosis & Western Esoterism* adlı ansiklopedinin Basilides maddesinde yapılmış olup burada, çalışmanın ortaya koyacağı düşünce tarzında yeniden şekillendirilmiştir. Buradaki dört grup, öncelikle güvenilirlik bağlamında değerlendirilerek oluşturulmuştur. Ardından ise bu gruplar kronolojik olarak sıralanmıştır.

1.2.2.1. Irenaeus, Tertullianus, Epiphanius, Filatrius ve Eusebius'un Aktarımları

Basilides'in mitolojik doktrinine dair en eski açıklama Irenaeus'a aittir ve bu sebeple ilk olarak bu grup ele alınacaktır. Irenaeus'un *Adversus Haereses* adlı eserinde Basilides'e dair aktarılan bilgilerin ise, Justin Martyr'e atfedilen, ancak günümüze ulaşmamış olan *Syntagma*

[120] Campbell, *The Making of an Apostle*, s. 111-12.
[121] Layton, "The Significance of Basilides", s. 147.
[122] A.g.e., s. 136.
[123] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 29.

Adversus Omnes Haereses adlı esere dayandığı düşünülmektedir. Tertullianus'un *Adversus Omnes Haereses* (1:5), Epiphanius'un *Panarion* (24) ve Filatrius'un *Diversarum Haereseon Liber* (32) adlı eserlerinde aktardığı bilgiler ise Irenaeus'a dayanmaktadır ve bu sebeple onlar da Irenaeus'la aynı grup içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak Irenaeus'tan kısmen de olsa farklı bilgiler içermeleri sebebiyle başka bir kaynaktan daha yararlandıkları ve bu kaynağın Hippolytus'un günümüze ulaşmamış olan eseri *Syntagma* olduğu düşünülmektedir.[124] Diğer taraftan, Eusebius'un aktarımı ise, kendi ifadesiyle Agrippa Castor'un Basilides'e yazmış olduğu, ancak günümüze ulaşmamış olan reddiye kitabına dayanmaktadır.[125] Irenaeus'un metni ve onu takip eden metinlerle birlikte, Eusebius'un aynı grup içerisinde yer almasının sebebi; hepsinin benzer bir dile sahip olmasıdır. Irenaeus ve Eusebius, Basilides'in fikirlerini Simon Magus aracılığıyla, Menander ve Saturninus'la bağlantılı olarak aktarmıştır ve bu bilgileri Basilides'in fikirlerinin asılsız olduğunu iddia etmek için kullanmıştır.[126] Justin Martyr ile başlayan ve sonrasında diğer Kilise Babaları ile devam eden, ortodoks doktrine aykırı görülen sapkın fikirleri eleştirmek amacıyla yazılan reddiye kitapları ile farklı görüşleri tanımlamak ve kitaplarda aktarmak amacıyla değil, bu görüşleri çarpıtmak ve indirgemeci bir yaklaşımla fikirlerin itibarsızlaştırılmasını sağlamak için kullanılan doksografi kültürünün etkisi bu yazarlar üzerinde görülmektedir.[127] Bu sebeple Irenaeus'un ve Eusebius'un aktarımları birçok modern dönem araştırmacı tarafından güvenilir kabul edilmemiş, kabul edenler ise temkinli bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.

1.2.2.2. İskenderiyeli Clement ve Origenes'in Aktarımları

İskenderiyeli Clement, Basilides ve takipçilerinin görüşlerini değerlendirirken hem Basilides'e ve ortaya koyduğu görüşlere karşı yaklaşımından dolayı, hem de ona yakın bir tarihte, onunla aynı kültür havzasında yaşamış olmasından dolayı modern dönem araştırmacıları tarafından temel kaynak olarak kabul edilmiştir. Onun eseri olan *Stromata* aynı

[124] A.g.e., s. 2.
Adolf Hilgefeld (1823-1907) Hippolytus'un bu kayıp eserini Hippolytus I olarak, *The Refutation of All Heresies* eserini ise Hippolytus II olarak isimlendirir. Bkz. Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 2, dipnot 8.
[125] Eusebius, *Church History*, 4.7. s. 398.
[126] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 574 ve Eusebius, *Church History,* 4.7. s. 396-97.
[127] Layton, "The Significance of Basilides", s. 136.

zamanda diğer kaynakların doğruluğunu teyit etmek için mihenk taşı olarak kullanılmıştır.[128] Origenes'in bu kategoride değerlendirilmesinin temel nedeni ise, Clement'te olduğu gibi, Basilides'e yönelik dilinin indirgemeci olmaması ve aynı zamanda İskenderiye entelektüel çevresine hâkim bir figür olmasıdır. Bu unsurlar dikkate alındığında gerek Clement gerekse Origenes'in *Homiliae in Lucam* ve *Commentarii in Epistolam ad Romanos* eserlerinde aktardığı bilgilerin, Basilides ve takipçilerine yönelik otantik öğretiler olduğu yönünde, modern araştırmacılar arasında genel bir görüş birliği bulunmaktadır.[129]

1.2.2.3. Hegemonius'un Aktarımları

Hegemonius'un *Acta Archelai*'si, Mezopotamya'da yer alan Carchar adında bir şehrin piskoposu olan Archelaus ile Mani arasındaki doktrinel tartışmanın kurgusal bir anlatımıdır ve bu eser Maniheizm çalışmaları için önemli bir belgedir. Belgenin Yunanca aslının Latince çevirisi günümüze ulaşmamıştır ancak bazı kısımlar Epiphanius tarafından kullanılmıştır.[130] Hegemonius bu eserde Basilides'ten bahsetmiş olmakla birlikte, burada aktarılan bilgiler, Basilides'e ait diğer metinlerle bir araya getirildiğinde tutarsız olması dolayısıyla, birçok araştırmacı tarafından şüphe ile karşılanmıştır. Ancak, Basilides'e dair önemli çalışmaları bulunan Winrich Alfred Löhr, bu metnin Basilides'e ait otantik görüşler olduğunu savunmuş ve Hegemonius'u Clement, Origenes ve Eusebius'un yer aldığı kategoride değerlendirmiştir.[131]

1.2.2.4. Hippolytus'un Aktarımları

Hippolytus, *Refutatio Omnium Haeresium* adlı eserinde Basilides'in sisteminin Aristoteles'e dayandığını iddia etmiştir.[132] Onun amacının, yaygın eğilime uygun olarak Basilides'in görüşlerinin temelinin Pagan felsefesine dayandığını ortaya koymak olmuştur.[133] Ancak Hippolytus'un Basilides'e dair aktardığı doktrin, diğer rivayetlerden tamamen farklı

[128] Layton ve Brakke, *The Gnostic Scriptures*, s. 608.
[129] Löhr, "Basilides", s. 164.
[130] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 6.
[131] Löhr, "Basilides", s. 164.
[132] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies*, 7.2. s. 185.
[133] Rudolph, *Gnosis*, s. 309.

Monist bir karakter sergilemektedir. Onun sistemi negatif teolojinin bir parçası olan 'varlık ötesi Tanrı' ile başlamakta, ardından "üçlü oğulluk (τριπλῆ υἱότης)" ile devam etmektedir.[134] Hippolytus'un ortaya koyduğu öğretiyi diğer doktrinlerle, özellikle Irenaeus'un doktriniyle uzlaştırmak -elimizdeki bilgilerle- mümkün değildir. Bu iki farklı doktrini uzlaştırabilmek için ya ikisinden birini tercih etmek ya da her ikisini de reddetmek gerekir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren birçok araştırmacı Hippolytus'un görüşlerinin Basilides'in otantik öğretisi ya da ona en yakın öğreti olarak kabul etmiş ve bu konuda bir fikir birliğinden söz etmiştir. Ancak Bentley Layton, *The Gnostic Scriptures* adlı eserinde Basilides'e ait görüşleri değerlendirirken Hippolytus'un aktarımlarına yer vermemiş ve onların Clement'in aktardığı bilgilerle uyumlu olmadığını ileri sürmüştür.[135] Böylece Layton'dan sonra bu fikir birliği bozulmuştur.

Kilise Babaları'nın eserlerinde aktarılan kısımlar, modern dönem araştırmacılarından Winrich Alfred Löhr ve Bentley Layton tarafından derlenmiş ve bu parça parça yapılan aktarımlar "*fragmanlar*" olarak isimlendirilmiştir. Layton, *The Gnostic Scriptures* adlı kitabında, Kilise Babaları'nın eserlerinde aktarılan, Basilides ve takipçilerine ait olduğunu kabul ettiği sekiz adet fragmana[136] (Fragman A-H) yer vermiştir.[137] Löhr ise, Basilides'e dair yapılmış en kapsamlı çalışma olan *Basilides und Seine Shule Eine Studie zur Theologie - und Kirchengeschichte des Zweiten Jahrhunderts* adlı eserinde, Basilides ve takipçilerinden bahsedilen on beş adet alıntıya[138] ve bizzat onlara ait ifadeler olduğunu veya onlara ait görüşleri içerdiğini kabul ettiği on dokuz adet fragmana (Fragman 1-19) yer vermiştir.[139] Araştırmacılar arasında, fragmanlar noktasında bu şekilde bir farklılığın olmasının sebebi, araştırmacıların, fragmanları Basilides ve takipçilerinin görüşlerine uygunluğu açısından değerlendirmiş olmalarıdır. Layton, Clement ve Origenes'in aktarımlarının Basilides'in otantik görüşlerini yansıttığını düşünerek kabul ederken, Irenaeus'u ise, polemik yaklaşımından dolayı dikkatli bir şekilde değerlendirmiştir. Burada yer alan kozmolojik fragmanlarla Clement'in aktardığı

[134] Dubois, "Basilides and the Basilidians", s. 158.

[135] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 2.

[136] Layton, aslında Basilides'e ait dokuz adet fragmanı kabul ettiğini, ancak Eusebius'un naklettiği Agrippa Castor'un fragmanının değeri, tarihi ve yeri bilinmediği için onu dikkate almadığını ifade eder. Bkz. Layton, "The Significance of Basilides", s. 139.

[137] Layton ve Brakke, *The Gnostic Scriptures*, s. 618-636.

[138] Bu alıntılar, Basilides ve Takipçilerinden bahseden, onları hakkında bilgi veren ifadelerdir.

[139] Winrich A. Löhr, *Basilides und Seine Schule: Eine Studie zur Theologie- und Kirchengeschichte des zweiten Jahrhunderts* (Tübingen: J.C.B. Mohr [Paul Siebeck], 1996), 5–249.

fragmanları uyumlu bulmuş ve Basilides'in kozmolojisini bu iki kaynağa dayanarak ortaya çıkarmıştır. Hippolytus'un[140] ve Hegemonius'un[141], eserlerinde Basilides'e ve takipçilerine dair verdiği bilgilerin doğru olmadığını düşünerek onlara fragmanlarının arasında yer vermemiştir.

Löhr ise, İskenderiyeli Clement, Origenes ve Hegemonius'un aktarımlarını, otantik fragmanlar olarak kabul etmiştir. Irenaeus'u eleştirel ve aşağılayıcı tutumundan dolayı güvenilmez bulduğu; Hippolytus'u ise, aktardığı bilgilerin tamamen farklı bir sistemden bahsetmesi dolayısıyla fragmanlarına dahil etmemiştir. Layton, Basilides'in öğretilerini takipçilerinin öğretisinden titizlikle ayırt ederek ele almaya çalışırken, Löhr ise, Basilides ve takipçilerinin fragmanlarını birbirinden ayırmamış, hepsine bir arada yer vermiştir.

1.2.3. Basilides'e Ait Olduğu İddia Edilen Kitaplar

Basilides, İskenderiye ortamında etkilendiği felsefi ve Gnostik fikirler doğrultusunda Hıristiyanlığı açıklama girişiminde bulunmuştur. Ortaya koyduğu görüşlerini, takipçilerine aktarmasının yanı sıra, muhtemelen yazdığı kitaplarda da ele almıştır. Ancak, yaşadığı dönemde heretik olarak kabul edilmesi, onun düşüncelerini değersizleştirilmiş ve görüşlerinin zamanla etkinliğini kaybetmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak, doktrinini aktarmak için yazmış olduğu eserler de gerek dini gerekse siyasi otoriteler tarafından ilgi görmediği için günümüze ulaşmamıştır. Bu sebeple, bugün Basilides'in görüşlerine, ondan bahseden kaynaklardan erişilmektedir. Bu başlık altında, ilk dönem kaynaklarında Basilides'e ait olduğu öne sürülen eserler incelenecektir.

1.2.3.1. Exegetica

[140] Layton ve Brakke, *The Gnostic Scriptures*, s. 609, dipnot:2.
Layton bu dipnotta, Hippolytus'un aktarımının Clement'in rivayetleriyle uyumlu olmadığını, muhtemelen Basilides'in daha sonraki takipçilerinden birine ait olabileceğini ve Basilides'e ait olarak kabul etmenin Justin'in Irenaeus'ta aktarılan rivayetini mecburen devre dışı bırakacağını belirtir.
[141] Layton, "The Significance of Basilides", s.148, dipnot:5.

Basilides'in, Yeni Ahit üzerine yazmış olduğu yorumlarını içeren bu eser, Basilides'ten günümüze, ona ait fragmanların ulaştığı tek eserdir. Bundan dolayı, çalışmamızda öncelikli olarak değerlendirilecektir. Bu eser, İskenderiyeli Clement tarafından[142] *Exegetica* (Yorumlar), Hegemonius tarafından[143] *Treatises* (incelemeler) olarak isimlendirilmiştir. Hegemonius'un *Acta Archelai* adlı eserinde *Exegetica*'nın on üçüncü kitabına ait olduğunu ifade ederek aktardığı fragmandan hareketle, burada yorumlanan İncil'in Luka İncili olabileceği göz önünde bulundurulmuştur.[144] Bu bölümler, Clement'in *Stromata* adlı eserinde bir uzun pasaj;[145] Hegemonius'un *Acta Archelai* adlı kitabında iki kısa pasaj[146] olmak üzere üç tanedir. Clement'in bu pasajda, Basilides'in *Exegetica* adlı eserinin yirmi üçüncü kitabından alıntı yaptığını ifade etmesi, bu eserin en az yirmi üç kitaplık büyük bir eser olduğunu düşündürmektedir. Eusebius, *Historia Ecclesiastica* adlı kitabında, Agrippa Castor'un muhtemelen günümüze ulaşmayan eserinden, Basilides'in 'yirmi dört kitaplık bir tefsir' yazdığını ifade ettiğini aktarmıştır.[147]

Eserle ilgili genel bir değerlendirmenin ardından, günümüze ulaşan fragmanların içeriğinden bahsedilecek olursa; İskenderiyeli Clement'in, *Exegetica* adlı eserin 23. kitabından aktardığı uzun pasajda Basilides, Tanrı'nın iyiliği ve adaleti ile Hıristiyanların zulme uğrayıp öldürülmeleri arasındaki çelişkiye yanıt aramıştır.[148] Ona göre, şehitlerin ölümü şeytani bir müdahalenin sonucu değil, Tanrı'nın ilahi takdiriyle gerçekleşen bir eylemdir.[149] Basilides burada, insanların çektiği acıların, kendi günahları sebebiyle olduğunu ifade etmiştir. Buna istisna olarak ise, yeni doğmuş bir bebeğin ve yine günah işlememiş yetişkin bir kişinin çektiği acıların sebebine dair iki açıklama getirmiştir. İlki, bu hayatlarında günah işlememiş olsalar dahi önceki hayatlarında[150] işledikleri günahların cezasını uzun vadede alıyor olmaları; ikincisi

[142] Clement, *Stromata*, 4.12. s. 697.
[143] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 6.
[144] Löhr, "Basilides", s. 164.
[145] Clement, *Stromata*, 4.12. s. 697-99.
[146] Hegemonius, *Acta Archelai*, LXVII-LXVIII, s. 96-97.
[147] Eusebius, *Church History*, 4.7. s. 398.
[148] Basilides, O dönemde Hıristiyanların Roma imparatorluğu tarafından zulüm ve işkence görmesi sonucu, Tanrı'ya inanan insanların neden acı çektiğine dair bir açıklama getirme kaygısı üzerine Stoacı Felsefenin 'kötülük problemi'ne bakışını tercih etmiş görünmektedir.
[149] Löhr, "Basilides", s. 165.
[150] Basilides'in reenkarnasyon inancına dair Origenes'in aktardığı bir pasaj daha bulunmaktadır. Bu konu, Basilides'in reenkarnasyon inancı başlığında detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

ise, görünürde bir suç işlememiş olsalar dahi, gizli günahlarının ya da fiile dönüşmemiş olsa da içsel olarak günah işleme eğilimine (*to hamartesai*) sahip olmalarıdır. Basilides'e göre "günahkârlık" kavramı, sadece eyleme dönüşen durumlar için geçerli değildir. Buna göre çekilen acılar, günahkâr arzuların, günah işleme kapasitesinin veya yalnızca insanlığın cezası olabilmektedir. Basilides, ardından konuyu ünlü şahsiyetlerin (burada Clement'e göre kastedilen kişi Mesih'tir) çektiği acılara[151] getirmiş ve O'nun çektiği acının da "günahkârlığının" -yani bir eylem olarak günahkârlık değil- sadece "O'nun insanlığının karşılığı" olduğunu ifade etmiştir. O acıların, insanın günahkârlığının adil bir cezası olduğunu, aslında acı çekmenin bir kötülük olmadığını, hatta Tanrı'nın adaletinin bir tecellisi olduğunu ve uzun vadede eğitici bir değere sahip olabileceğini savunmuştur.[152] Basilides böylece, Tanrı'nın adaletine dikkat çekmiştir. Basilides'e göre Tanrı ne kötü ne de adaletsiz olabilir; çünkü her insan günahkârken[153] yalnızca Tanrı mutlak adalete sahiptir.[154] Bu yaklaşımda Basilides, Hıristiyanların çektiği acıları hem Tanrı'nın iyiliğini hem de cezalandırıcı adaletini bir araya getirerek açıklar.[155]

Hegemonius, *Acta Archelai*'de Basilides'in Risalelerinin 13. kitabından iki kısa parçaya yer vermektedir.[156] Hegemonius bu kısma başlamadan önce, Basilides'in Persler arasından bir vaiz olduğunu, kendisi bir doktrin ortaya koyamadığı için Scythianus adında bir adamın düalist görüşlerini geliştirerek insanlara kendisinin görüşleriymiş gibi aktarıp insanları etkilemeye çalıştığını savunmuştur.[157] Basilides'in kitaplarının anlaması güç ve zayıf ifadeler içerdiğini aktarmıştır.

---

[151] Basilides'in, 'Mesih'in çektiği acılar' ifadesinden kastettiği şey, Hıristiyan inancında "Mesih'in çilesi" olarak kabul edilen çarmıh olayı değildir. Çünkü Basilides, İsa'nın çarmıha gerildiğini kabul etmeyen doketist bir görüşe sahiptir ve buradaki acı açıklaması çektiği başka acılar için geçerlidir. Bu konu hakkında Basilides'in Takdir-i İlahi Doktrini konusunda detaylı bir değerlendirme sunulacaktır.

[152] Layton, "The Significance of Basilides", s. 139-140, ayrıca bkz. dipnot:12,13.

[153] Eyüp 14:4.

[154] "Çünkü Takdir-i İlahi'ye kötü demektense her şeyi söylerim." Bkz. Clement, *Stromata*, 2.20. s. 697.

[155] Löhr, "Basilides", s. 165.

[156] Hegemonius, Basilides'in eserinin Risaleler (*Treatises*) şeklinde olduğunu ifade eder. Yine 13. Kitaba da Basilides'in aynı ifadeyi kullanarak başladığını aktarır. Bkz. Hegemonius, *Acta Archelai*, LXVII-LXVIII, s. 96-97.

[157] Burada Hegemonius, düalist düşüncenin Mani'den önce Basilides tarafından ortaya konduğunu ve Mani'nin de yine görüşlerini Scythianus'tan aldığını da aktarır. Bkz. Hegemonius, *Acta Archelai,* LXVII-LXVIII, s. 96-97.

İlk pasaj, aktarıldığı bölüm için bir özet niteliğindedir. "Zengin adam ve fakir adam meseli, köksüz ve yersiz, kendisini şeylere bağlayan doğanın nereden gelmiş olabileceğini gösterir" ifadesi, daha önce de ifade edildiği gibi, Basilides'in Luka 16:19–31'de anlatılan "Zengin adam ve Lazarus" meseline göndermede bulunduğunu düşündürmektedir.[158] Ancak Löhr bu pasajı, ardından gelen ikinci pasajla birlikte değerlendirmiş ve "*köksüz ve yersiz doğa*" ifadesinin kötülüğün mecazi bir anlatımı olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, Basilides'in bu İncil metnini kötülüğün doğasına ilişkin bir argüman kurmak için tam olarak nasıl kullandığı net değildir.

İlk pasajın ardından Hegemonius beş yüz satırlık bir kısmı atladığını ifade eder ve ikinci pasaja geçer. Burada Basilides'in, kötülüğün ve iyiliğin kökenine dair bazı "barbar"[159] geleneklerden aktarım yaptığını söyler. Buna göre, başlangıçta yaratılmamış iki ilke vardı: ışık ve karanlık. Her biri kendi varlığına sahip, kendine yeten ve kendi doğasında tamamlanmıştı. Ancak ikinci bir aşamada, bu iki varlık birbirini fark etti. Karanlık, Işığa yönelerek onu arzuladı ve onun peşine düştü; buna karşın Işık, yalnızca Karanlığa baktı fakat onunla birleşmeye yönelik bir eğilim göstermedi. Böylece iyi ile kötü arasındaki varoluşsal farklılık ortaya çıkmış oldu. Ancak Işığın bu bakışı, Karanlığın içinde onun bir yansımasının doğmasına neden oldu. Bu düşünceler doğrultusunda Basilides şu sonuca varır: "Bu dünyada bütünüyle iyi olan hiçbir şey yoktur, çünkü başlangıçta yalnızca çok az bir pay alınmıştır." Görünür evren, Işık ile Karanlık'ın birleşiminden oluşmuştur ve bu nedenle tam anlamıyla iyi olamaz; mükemmel iyilikten uzak kaldığı ölçüde kötülüğe sahiptir.[160]

Bu iki pasajın, Basilides'e ait diğer fragmanlarla birlikte değerlendirildiğinde, Basilides'e ait olarak kabul edilmesi şüphe ile karşılanmaktadır. İlk pasajda verilen Zengin adam Lazarus benzetmesinin ve "kurtuluş sözü"nün Luka'ya bir atıf olması, Basilides'in eserinin on üçüncü kitabının açılış pasajından geldiğini düşündürebilir. Ancak beş yüz satır

[158] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 8.
[159] Hegemonius'un "barbar" olarak tanımladığı kişiler, etnik bir grup değil; Helenistik Hıristiyanlık dışında kalan bütün halklardır.
[160] Löhr, "Basilides", s. 165.

aradan sonra gelen pasaj, doğrudan Maniheizme ait, katı düalist bir görüşü yansıtmaktadır ve -en azından elimizdeki bilgiler doğrultusunda- Basilides'e atfedilemez.[161]

Tüm bu bilgilerin yanı sıra, Basilides'in yazdığı bu eserin bir İncil tefsiri olup olmadığı modern dönem araştırmacıları tarafından tartışılmaktadır. Bu araştırmacılarının önemli bir kısmı (Bentley Layton, Winrich A. Löhr, Theodor Zahn, Hans Windisch, Robert M. Grant, Everet Procter, M. J. Edwards, Christoph Markschies) Basilides'in İncil materyalleri ve bazen de diğer Hıristiyan Kutsal metin materyalleri üzerine tefsir yazdığını kabul eder ve onu, tefsirci olarak nitelendirir. Ancak, James A. Kelhoffer, yapmış olduğu çalışmada [Basilides İncili ve *Exegetica* (Treatises)], Basilides'in yazmış olduğu eserin bir tefsir olmadığını, bu iddiayı ortaya atmak için yeterli belgenin bulunmadığını ve Basilides'in ve yazdıklarının çoğunlukla yanlış yorumlandığını savunur. Eserin, tefsir olarak algılanmasının (yani Kelhoffer'a göre böyle bir yanılgıya düşülmesinin) sebebi, İskenderiyeli Clement'in, Basilides'ten aktarım yaparken *Exegetica* başlığını kullanmış olmasıdır. Nitekim Kelhoffer çalışmasında, Origenes'e kadar (M.S. üçüncü yüzyılın ortaları) *Exegetica* isminin (ya da başlığının) 'tefsirsel' bir yorum anlamına gelmediğini ve Clement tarafından da bu şekilde kullanılmadığını; eseri daha sonraki yıllarda okuyanların ise yaygın görüşe göre bu tabiri tefsir olarak anladığını savunur. Ancak ona göre bu eser yalnızca Basilides'in kendi teolojik sisteminin açıklamalarını içermektedir.[162]

1.2.3.2. Basilides'in İncili

Origenes, Basilides'in üzerine yorum yazdığı İncil'in, yine Basilides tarafından kaleme alındığını aktarmıştır.[163] Ancak bu metne ait hiçbir fragman günümüze ulaşmadığı gibi, Basilides'e ait bir İncil metni olduğuna dair başka hiçbir Patristik kaynakta da herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte, Basilides'in kanonik inciller gibi bir incil yazdığını kabul eden birçok araştırmacı bulunmaktadır (Walter Bauer, Werner Foerster, Gerhard May, Everett Procter, Andrew F. Gregory). Ancak Kelhoffer'a göre, Basilides'in bir incil yazdığını varsayma

[161] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 8. Foerster ise bu fragmanın Basilides'in eserinin on üçüncü kitabından bir alıntı olduğunu kabul eder ve Basilides'in burada kendi görüşünü değil, karşı çıkmak istediği kişilerin görüşünü yansıttığını ileri sürerek otantik kabul eder. Fragmanın Basilides'e ait olduğunu kabul etmek için mümkün olan tek yol budur (dipnot: 28). Ancak bu yorumu destekleyecek herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

[162] A. Kelhoffer, "Basilides's Gospel and 'Exegetica (Treatises),'" *Vigiliae Christianae* 59, no. 2 (2005), s. 117–122.

[163] Origenes, *Homilies on Luke,* s. 6.

durumunda, bu İncil'in, İsa'nın yaşamı ya da öğretileriyle ilgili bir anlatı içeren Yeni Ahit İncilleri gibi bir İncil olmadığını; Basilides'in kendi doktrinini açıkladığı, Gnostik gelenekte yaygın olan "Hakikat İncili" türünde bir İncili olduğunun kabul edilmesi gerekir. Nitekim ikinci yüzyılda, henüz kanonlaştırma faaliyeti ve ortodoks Hıristiyan tanımı yapılmadan önce, "sapkın" olarak değerlendirilen grupların yazdığı metinler de İncil olarak nitelendirilmiştir ve Basilides'in İncili de bu şekilde değerlendirilmelidir.[164]

1.2.3.3. Dualar Kitabı

Kaynaklarda Basilides'e ait olduğu ifade edilen bir diğer eser türü ise, dualar ve şiirler kitabıdır.[165] Ancak, bu eserin içinden herhangi bir fragman günümüze ulaşmamıştır Hatta, bazı araştırmacılara göre Kilise Babaları tarafından Basilides'e bir İncil ve Dua kitabı atfedilmesinin tek sebebi, onun "sapkın" olarak nitelendirilmesini haklı çıkarmaktır.[166] Çünkü, Basilides'in yaşadığı dönemlerde var olan ve sapkın olarak kabul edilen grupların[167] birçoğunun,[168] dua ve ilahi kitapları bulunmaktadır. Buna bağlı olarak, Dua ve İlahi kitabı yazmanın sapkın grupların ortak kültürü olduğu söylenebilir.

1.3. Basilides'in Takipçileri

İkinci yüzyılda İskenderiye'de yaşamış olan Basilides, felsefeyi Hıristiyan inancını anlamak ve yorumlamak amacıyla kullanmanın yanı sıra, dönemin felsefi ekollerinde yaygın olarak görülen hoca-talebe ilişkisini de benimsemiş ve kurduğu sistemi öğrencilerine aktaracağı bir okul kurmuştur.[169] Kurduğu bu okulda, dönemin diğer felsefe okullarında olduğu gibi, teori ile pratik yaşama dair eğitimler bir arada verilmiştir.[170] Basilides'in öğrencileri, Basilides

[164] Kelhoffer, "Basilides's Gospel and Exegetica (Treatises)", s. 133-134.
[165] Campbell, *The Making of an Apostle*, s. 108. Origenes'in Eyüp kitabı üzerine yazmış olduğu yorumları içeren *Selecta in Job* adlı eseri Yunanca olup tercümesi bulunmamaktadır. Bu sebeple bu eserden alıntı yapmış başka bir kaynak tercih edilmiştir.
[166] Dubois, "Basilides and the Basilidians", s. 156.
[167] Gnostikler de bu grupta yer alır.
[168] Valentinyanlar, Nassaniler, Maniheistler'in yazdığı dua ve ilahi metinleri ve *Thomas İncili* gibi *Nag Hammadi* metinlerinden bazıları. Bkz. Pétrement, *A Separate God*, s. 24.
[169] Rudolph, *Gnosis*, s. 215.
[170] Löhr, "Basilides", s. 165.

hayattayken ondan ders almış, sonrasında öğretilerini uygulamaya ve aktarmaya devam etmişlerdir. Epiphanius'un, *Panarion'*da kaleme aldığı ifadelerden, Basilides'in takipçilerinin dördüncü yüzyılda Mısır'da hala aktif oldukları anlaşılmaktadır.[171] Ancak, Basilides'in takipçileri hakkındaki bilgilerin çoğu İskenderiyeli Clement tarafından nakledilmiştir. Bu durum, grubun daha çok Mısır civarında etkili olduğunu, Mısır dışına çok fazla yayılamadıklarını göstermektedir.[172] Basilides'ten sonra bu okula liderlik yapan kişi, Basilides'in gerçek oğlu olarak bilinen[173] ve kaynaklarda, ismen Basilides'in takipçisi olarak anılan tek kişi olan Isidore'dur. Hatta Löhr, Clement'in *Stromata* adlı eserinde, "Basilides'in takipçileri"nin veya "Basilides'in etrafındakiler"in görüşleri olarak aktardığı bilgilerin de aslında Isidore'a ait olduğunu iddia etmiştir. Basilidesçi anlayışın yayılmasında Isidore'un rolü oldukça büyüktür.[174]

Basilides'in takipçilerinin, Clement ve Irenaeus'un eserlerinde bazı konularda Basilides'ten ayrı değerlendirildiği görülmektedir. Onların, Basilides'ten farklı görüşler geliştirdiklerinden,[175] Basilides'in öğretmediği ve onun görüşlerine aykırı olan birtakım ahlaksız uygulamalar yaptıklarından ve Basilides'in bunlara izin vermediğinden[176] bahsedilmektedir. Ancak kaynaklarda yer alan bilgilerin azlığı ve otantik öğretiye uygunluğu noktasında kesinliğin olmaması, bu konuda net bir görüş ifade etmeyi zorlaştırmaktadır. Aktarılan görüşlerin bir kısmında, kullanılan dil vasıtasıyla hangi görüşlerin Basilides'e, hangilerinin takipçilerine ait olduğu anlamak mümkün olsa da[177] bu durum her zaman geçerli değildir. Bununla birlikte, bu başlık altında mevcut bilgiler doğrultusunda Basilides'in takipçilerine dair bilgi verilecektir.

Basilides'in takipçilerinin Yeni Ahit'teki bazı metinleri, güncel meseleler bağlamında yorumladıkları veya bazı metinlere atıfta bulundukları görülmektedir. Basilides'te ve sonraki bazı sapkın kabul edilen gruplarda görülen bu durum, aslında onların, kendilerini Hıristiyan

[171] Epiphanius, *Panarion,* 24.1, 1-4. s.75.
[172] Dubois, "Basilides and the Basilidians", s. 28.
[173] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies,* 7.13. s. 189.
[174] Pearson, *Ancient Gnosticism,* s.144.
[175] Pétrement, *A Separate God*, s. 344.
[176] Clement, *Stromata,* 3.1. s. 627.
[177] Irenaeus, Basilides'ten bahsederken tekil; takipçilerinden bahsederken çoğul bir dil kullanmış, Clement ise Basilides'i ayrı, takipçilerini ayrı ele almıştır.

inancı içerisinde gördüklerini kanıtlar niteliktedir.[178] Modern dönemdeki araştırmacılar, Isidore'un çoğunlukla Matta İncili'ni kullandığını kesin olarak kabul etmekle birlikte,[179] farklı kutsal metinlerin kullanıldığına dair bilgiler de sunmaktadır.[180]

1.3.1. Basilides'in Takipçileri Hakkında Bilgi Aktaran Kaynaklar

Basilides'in eserleri gibi, takipçilerinin eserleri de günümüze tam olarak ulaşmamıştır. Bu sebeple Basilides gibi, takipçilerinin görüşlerine de Kilise Babalarının eserlerinde aktardığı bilgiler aracılığıyla erişilmektedir. İskenderiyeli Clement, Irenaeus (ile onu kaynak olarak kullanan Epiphanius ve Tertullianus) ve Hippolytus bizlere Basilides'in takipçisi olduğunu iddia ettikleri kişilerin görüşlerinden aktarım yapan Kilise Babalarıdır. Bu başlık altında onların, Basilides'in takipçileri hakkında bilgi veren eserlerini ve bu eserlerde Basilides'in takipçilerine dair ne tür bilgilere yer verdiklerini ele alınacaktır.

1.3.1.1. Irenaeus ve *Adversus Haereses* Adlı Eserine Yer Alan Bilgiler

Basilides'in takipçilerinden ilk alıntı yapan kilise babası Irenaeus'tur. Irenaeus'un *Adversus Haereses* adlı eserini kaynak olarak kullandıkları için Epiphanius ve Tertullianus'u da bu gruba dahil etmek mümkündür. Ancak bu iki ismin, Irenaeus'tan farklı olarak aktardığı bilgi çok azdır.[181] Bu bilgilere yeri geldikçe müracaat edilecektir. Irenaeus, Basilides'in takipçilerini ahlaksızlıkla ve Hıristiyan inancına aykırı pek çok uygulamayı yapmakla suçlamıştır. O, Basilides'in takipçilerinin imgeler, büyüler, dualar ve uydurma melek adları kullandığını; bu adların onlar tarafından meleklerin gerçek isimleri gibi sunulduğunu ve belirli göksel düzlemlere (göklere) atfedildiğini ifade etmiştir. Ayrıca evreni 365 ayrı katmandan oluşan bir yapı olarak kurguladıklarını ve her katmana bir gök, bir ilke ve bir melek atadıklarını aktarmıştır. Bu sayının, onlar tarafından yılın 365 günüyle ilişkilendirildiğini ve evrensel

[178] David K. Rensberger, *As the Apostle Teaches: The Development of the Use of Paul's Letters in Second-Century Christianity* (Doktora Tezi, Yale University, 1981), 350.
[179] Rudolph, *Gnosis*, s. 164.
[180] Basilides'in takipçilerinin kullanmış olduğu kutsal metinlere daha sonra, konusuna göre değinilecektir.
[181] Pearson, *Ancient Gnosticism*, s. 136.

düzenin yöneticisi olarak *Abrasaks (Abraksas)*[182] adının kullanıldığı bilgisini vermiştir. Irenaeus, bu tür hesaplamalar yaptıkları için Basilides'in takipçilerini matematikçilere benzetmiş ve onların, bu çıkarımları kendi iddiaları için kullandığını dile getirmiştir. Bu sebepler, onların görüş ve uygulamalarının hiçbir sağlam teolojik temele dayanmadığını belirtmiştir.

Irenaeus'un eleştirdiği bir diğer mesele, Basilides'in takipçilerinin yalnızca seçkin bir azınlığın "bilgi"ye (*gnosis*) dolayısıyla imana ve kurtuluşa erişebileceği yönündeki inancı olmuştur. Zira, Irenaeus onların, "sen her şeyi bil ama hiç kimse seni bilmesin", "kalabalık (diğer insanlar) bu konuları anlayamaz, ancak binde bir veya on binde iki kişi anlayabilir" [183] ifadelerini kullandıklarını paylaşmıştır. Bu anlayışa göre, ancak meleklerin yapılarını ve kozmik düzeni kavrayan az sayıdaki kişi gerçek kurtuluşa ulaşabilir. Bu kişiler, tıpkı Kurtarıcı figürle özdeşleştirilen *Kaulacau*[184] gibi "görünmez" ve "bilinemez" hâle gelir. Basilides'in takipçilerinin Hıristiyanların zulüm gördüğü zamanlarda, "isim için acı çekmek"[185] ve şehit olmak[186] gibi onurlu bir sonu tercih etmeyip; inandıklarını inkâr etmeleri, her türlü zevki kayıtsızlık (*adiaphora*)[187] olarak kabul etmeleri de Irenaeus'un eleştirdiği diğer konular arasında yer almıştır. Sonuç olarak Irenaeus, bu sistemin hem akıl dışı hem de Hıristiyan

[182] *Abrasaks* hakkında Basilides ve takipçilerinin görüşleri kısmında detaylı açıklama yapılacaktır.

[183] *Thomas İncili* 23'te geçen "İsa dedi: Sizlerin arasından ben seçeceğim, binin içinden birini, on binden ikisini ve onlar orada duracaklar, sanki iki birmiş gibi" ifadesi bu cümle ile oldukça yakın görünmektedir.

[184] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies* adlı eserinde Nassaniler adlı gnostik benzeri bir mezhebin prototip insan olan Adamas'tan "*Kaulakau*"; dünyevi Adem'den "*Saulasau*" ve dünyadan ruhani aleme akan nehirden "Zeēsar" olarak bahsettiğini bildirir. Bu üç ezoterik isim sonuçta Yşa.28:10'da geçen İbranice ifadelere karşılık gelir: "Bu nedenle Rabb'in sözü onlara buyruk üstüne buyruk (tsau la-tsau), buyruk üstüne buyruk, satır üstüne satır (kau la-lau), satır üstüne satır, biraz burdan (z^{e} cir šam), biraz oradan (olacak)." Basilides'in takipçilerinin ezoterik *Kaulakaua* ismini Nassaniler'den alıp almadıkları bilinmemektedir; ancak eğer öyleyse, belki de kurtarıcıyı (Mesih) klasik Gnostik mitteki göksel Adem ile özdeşleştirmişlerdir. Bkz. Layton ve Brakke, *The Gnostic Scriptures*, s. 616, dipnot m.

[185] "İsim için acı çekme" ifadesi, Roma yönetimi tarafından Hıristiyanların, sadece Hıristiyan oldukları için zulüm ve işkencelere maruz kalmaları durumu için kullanılmaktadır. Bkz. Layton ve Brakke, The *Gnostic Scriptures*, s. 616, dipnot c.

[186] Şehitlik konusunda detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

[187] Stoacılığa ait bir düşünce olan "*adiaphora*" meselesi, Irenaeus tarafından Basilides'in takipçilerinin etiğini yanlış anlaşıldığını veya bilinçli bir şekilde yanlış aktarıldığını göstermektedir. Çünkü yukarıda da görüldüğü gibi Basilides'in takipçileri oldukça katı ahlakçı bir tutum sergilerler. Bkz. Williams, *Rethinking "Gnosticism"*, s. 167. Bu konu hakkında daha detaylı bilgiye Basilides ve takipçilerinin görüşleri kısmında yer verilecektir.

inancına aykırı bir öğreti olduğunu öne sürmüştür. Ona göre bu öğreti ne Yahudi ne de Hıristiyan geleneğine aittir, tamamen insan ürünü düzmece bir yapıdır.[188]

Görüldüğü üzere Irenaeus'un Basilides'in takipçileri hakkındaki genel yaklaşımı indirgemeci ve oldukça eleştireldir. Ayrıca Irenaeus bütün heretik grupları aynı şekilde değerlendirerek genelleme yapmıştır.[189] Diğer Patristik yazarlara kıyasla erken bir dönemde yaşamış olan Irenaeus'un, Basilides ve takipçilerinin eserlerine doğrudan değil, dolaylı yollarla ulaşmış olması muhtemel kabul edilmiştir.[190] Bu sebeplere bağlı olarak Irenaeus'un, Basilides'in takipçilerine yönelik yaptığı alıntılar bazı akademisyenler tarafından göz ardı edilmiştir.[191]

1.3.1.2. Clement ve *Stromata* Adlı Eserinde Yer Alan Bilgiler

Clement'in, *Stromata* adlı eserinde Basilides'in takipçilerine ait dokuz adet fragman yer almaktadır. Onun, bu fragmanları ele alırken çoğunlukla hoşgörülü bir dille sunması, eserleri günümüze ulaşmamış bir grubun düşüncelerini incelemede büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle *Stromata*, Basilidesçi düşünceye dair en güvenilir kaynak olarak kabul edilmektedir.[192] Diğer taraftan Clement, tıpkı Irenaeus gibi, Basilides'in takipçilerini hem teolojik hem de felsefi açıdan Hıristiyan inancından sapmış bir sistemin mensupları olarak tanımlamaktadır. Clement'e göre Basilides'in takipçileri, imanı, kurtuluşa götüren özgür bir karar değil, doğuştan gelen bir nitelik ve ilahi seçim sonucu bireye yüklenmiş bir zorunluluk olarak yorumlamaktadır. Bu anlayışa göre ne iman eden kişi imanının ne de iman etmeyen kişi inkârının sorumlusudur; her şey Tanrı'dan doğal olarak gelen bir seçimle belirlenmiştir.[193] Clement, bu görüşü açıkça reddetmiştir. Zira bu durumda ahlaki övgü ve kınama, tövbe, bağışlanma ve vaftiz gibi Hıristiyanlığın temel ilkeleri anlamsız hâle gelecektir. Dolayısıyla Clement'in aktardığı bilgilerden, Basilides'in takipçileri açısından imanın akli bir temele dayanmadığı, duyusal olarak algılanamayan şeylerin kabulü üzerinden tanımlandığını anlamaktayız.[194] Buna bağlı

[188] Irenaeus, *Against Heresies*, s. 575-76.
[189] Williams, *Rethinking "Gnosticism"*, s. 166.
[190] Mansel, *Gnostic Heresies*, s. 145
[191] Löhr, Robert M. Grant gibi.
[192] Pearson, *Ancient Gnosticism*, s.136.
[193] Bu inanış daha çok Basilides'in kendisine ait gibi görünmektedir. Çünkü birazdan da değinileceği üzere Isidore, özgür irade ve sorumluluğa vurgu yapmaktadır.
[194] Clement, *Stromata*, 2.3. s. 571.

olarak umut**,** Tanrı'yı elde etme beklentisidir ve imanın doğal bir sonucudur. Ancak Clement'e göre bu tanımlar, imanı felsefi bir varsayım düzeyine indirger; oysa Hıristiyan öğretide iman, Tanrı'ya duyulan "bilinçli güven"in ve "gönüllü teslimiyet"in karşılığıdır.

Clement'in aktardığına göre Basilides'in takipçileri, iman ve bilgiyi (*gnosis*) birbirinden farklı şeyler olarak görmezler. Onlara göre, yalnızca seçilmiş ruhlar doğaları gereği bilgiye ulaşabilirler, geri kalanlar ise basit bir imanla yetinir. Bu, güçlü bir *seçilmişlik* anlayışının olduğunu gösterir. Bu düşünceye göre kurtuluş, yalnızca ilahi seçime (*eklogè*) mazhar olmuş ve doğasında bu bilgiyi taşıyan bireyler için mümkündür.[195] Ayrıca, Basilides'in takipçileri, Mesih'in doğumunu, gününü de belirterek Augustus'un 28. yılı, Pachon'un[196] 25. günü olarak kabul ederler. Daha da dikkat çekici biçimde, İsa'nın vaftizini kutlarlar. Vaftiz gününden önceki akşamı okuyarak (ayinlerle), vaftiz gününü de bayram gibi geçirirler.[197] Son olarak, Clement onların "Rab korkusu bilgeliğin başlangıcıdır" ifadesini alegorik biçimde yorumladıklarını aktarır.[198] Onlar bu korkuyu, ilahi sözle karşılaşan ruhun hayreti olarak tanımlarlar. Bu hayretin, ruhsal farkındalığın başlangıcı ve seçilmişlerin dünyadan ayrılmasının temeli olduğunu söylerler.[199]

Bu alıntıların dışında Clement, *Stromata*'da Isidore'un üç eserinden alıntı yapar. Bu eserler günümüze ulaşmamakla birlikte Clement'in aktardığı bilgiler doğrultusunda eserlerin içeriğine dair bilgi verilmeyecektir.

1.3.1.2.1. Peri Epiprosthēkēs Psychēs

Clement, Isidore'un *Peri Epiprosthēkēs Psychēs* (Eklentili Ruh Üzerine) adlı eserinden kısa bir bölümü aktarır. Bu pasajda Isidore, ruhun homojen olmadığı, insanın dünyaya dair arzularını doğuran takıntılara-eklentilere (*prosartemata*) sahip olduğu şeklindeki öğretisinden bahseder. Isidore'un bu öğretiyi kabul etmesinin sebebi, insanların işledikleri günahların sorumluluğundan kaçınmalarını engellemek gibi görünmektedir. Çünkü Isidore, bireyin ahlaki

[195] A.g.e., 2.6. s. 577.

[196] ***Pachon***, eski Mısır ve Kıpti takvimlerinde yılın dokuzuncu ayıdır, 30 gün sürer ve yaklaşık olarak 9 Mayıs-7 Haziran arasına denk gelir.

[197] Clement, *Stromata*, 1.21. s. 545.

[198] Özdeyişler 1:7.

[199] Clement, *Stromata*, 2.8. s. 581-82.

sorumluluğu konusunda ısrarcıdır. O, bireyin kötü tutkularını mazur göstermek amacıyla "istemeyerek yaptım" gibi ifadeleri kullanmasının kabul edilemez olduğunu ifade eder. Ona göre, bu eklentilerle mücadele edilmediği sürece birey kendi içindeki rasyonel özden uzaklaşır ve aşağı doğanın (eklentilerin) egemenliğine girer. Bu sebeple insanın, "ruhun akli yönünün rehberliğiyle galip gelerek içindeki aşağı doğaya egemen olması" gerektiğini savunur. Burada muhtemelen Yaratılış 1:28[200] ve 9:1[201]'e, ayrıca Philo'nun *Questions on Genesis* II, 56'daki yorumlarına gönderme yapılmaktadır.[202]

Bu alıntının hemen öncesinde Clement, eklentiler (*prosartemata*) öğretisinin daha ayrıntılı biçimde ortaya konduğu ve Basilides'in takipçilerine ait olduğunu ifade ettiği bir pasaj sunar. Bu açıklamaya göre Basilides'in takipçileri, arzuları hayvani doğalarla özdeşleştirerek, insan ruhunun içinde barınan çeşitli eğilimleri kurt, maymun, keçi gibi hayvanların karakteristik özellikleriyle sembolize ederler. Bu semboller, ruhun rasyonel olmayan ve alt düzey yönlerini temsil eder ve bireyin davranışlarında dışarı yansır. Bu doktrine göre, yalnızca hayvansal güdüler değil, aynı zamanda bitkisel nitelikler (örneğin hareket kabiliyeti ve estetik güzellik) ile madenî özellikler (örneğin çeliğin sertliği) de ruhun çevresine eklemlenmiş dışsal uzantılar olarak kabul edilir ve ruhsal yapıyı etkiler. Clement, fragmanın sonunda bu öğretinin Pisagorcuların da kullandığı iki ruh öğretisi gibi olduğunu ifade eder.[203] Bu görüş, bağlılıkların ilkel ve kaotik maddeden türediğini ima eder; bu ise Platoncu kökenli bir öğretidir. Bu öğreti de büyük olasılıkla Isidore'un söz konusu eserinden alınmıştır. Isidore'un, insan ruhuyla insanı dünyevi tutkulara çağıran eklentiler arasında bir ayrım yapmaya çalışması Düalizmin etkisi olarak düşünülmektedir.[204]

1.3.1.2.2. *Ethikēs Pragmateias*

Clement, eserinde muhtemelen ahlaki konuları ele alan Isidore'un *Ethikēs Pragmateias* (Ahlak Üzerine İnceleme) adlı eserinden alınmış üç fragmana yer verir. Bu metinler, ikinci yüzyıl Hıristiyan dünyasında evlilik, iffet ve ruhsal disiplin üzerine yürütülen tartışmalara ışık

[200] Onları kutsayarak, "Verimli olun, çoğalın" dedi, "Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun.
[201] Tanrı, Nuh'u ve oğullarını kutsayarak, "Verimli olun, çoğalıp yeryüzünü doldurun" dedi,
[202] Löhr, "Basilides", s. 165.
[203] Clement, *Stromata,* 2.20. s. 610-11.
[204] Bkz. Löhr, "Basilides", s. 165.

tutar. Isidore Havarilerin İsa'ya evliliğin gerekliliğini sorduklarında İsa'nın verdiği cevap olarak kabul edilen; İsa onlara, "Herkes bu sözü kabul edemez, ancak Tanrı'nın güç verdiği kişiler kabul edebilir" dedi. "Çünkü kimisi doğuştan hadımdır, kimisi insanlar tarafından hadım edilir, kimisi de Göklerin Egemenliği uğruna kendini hadım sayar. Bunu kabul edebilen etsin!"[205] ifadesini şu şekilde yorumlar: Doğuştan hadım olanlar, kendi tabiatları gereği kadınlara karşı ilgisizlik ya da tiksinti duyan bireylerdir. Doğal mizaçları doğrultusunda evlilikten uzak duran bu kişilerin evlenmemesi daha doğrudur. Zorunluktan hadım olanlar ise, şöhret arzusu ile cinselliği terk edenler veya bir şekilde hadım edilenlerdir. Isidore'a göre bu tür hadımlık, "logos'a uygun" yani akli bir seçim değildir. Bunlardan farklı olarak Isidore, asıl ideal örneğin, Tanrı'nın egemenliğine hizmet amacıyla evlilikten bilinçli biçimde uzak duran bireylerden oluşan üçüncü grup olduğunu ifade eder. Bu kişiler, ailevi sorumlulukların ruhsal gelişimlerini engelleyeceği kaygısıyla bekârlığı tercih ederler.

Isidore, yalnızca soyut bir iffet ideali sunmakla kalmaz, aynı zamanda yaşamın gerçekliklerine de duyarlıdır. Pavlus'un "Ama kendilerini denetleyemiyorlarsa, evlensinler. Çünkü yanmaktansa evlenmek daha iyidir."[206] İfadesine yaptığı göndermeyle, bekârlığın her birey için uygun olmadığını savunur. Eğer bir kişi sürekli içsel bir mücadele içindeyse ve bu çatışma ruhsal huzuru tehdit ediyorsa, evlenmek erdemli bir çözüm olabilir. Isidore'a göre, sabırla direnç göstermek önemlidir, fakat direniş bireyi Tanrı'nın lütfundan uzaklaştıracak bir gerilime sürüklüyorsa, bu durumda evlilik tercih edilmelidir. Böylece etik karar, soyut ideallere değil; bireyin içsel durumuna ve ruhsal dengesine dayalı olarak verilir. Bu anlayışta, cinsel ilişki "doğal" bir eğilimdir. Ancak Isidore, Epikürcü bir görüşten esinlenerek onun "zorunlu" olmadığını vurgular. [207] Bununla birlikte, eğer bir kişi henüz çok gençse ya da ciddi ekonomik yetersizlik içindeyse ve evlilik onun yararına değilse bu durumda İsa'nın izinden giden bir Hıristiyan kardeşin rehberliğine başvurmalıdır.[208]

Isidore'un *Ethikēs Pragmateias*'ından aktarılan bu pasajlar, Hıristiyan pastoral düşüncenin karakteristik örneklerinden birini sunar. Tıpkı antik pagan felsefe okullarında

[205] Matta 19:11-12.
[206] I. Korintliler 7:9.
[207] "İnsanlar için hem doğal hem de zorunlu olan bazı şeyler vardır; bazı şeyler ise sadece doğaldır ama zorunlu değildir. Giyim hem doğal hem de zorunludur; ancak cinsel ilişki yalnızca doğaldır, zorunlu değildir."
[208] Clement, *Stromata*, 3.5. s. 823-24.

olduğu gibi, Basilides ve Isidore'un mensup olduğu okul da Hıristiyan felsefesini bir yaşam tarzı olarak benimsemiş ve bu anlayışla teorik bilgi ile pratik rehberliği birleştirmiştir. Isidore da takipçilerine tıpkı pagan düşünürler gibi, uygun zamanlarda hatırlanabilecek ve üzerinde tefekkür edilebilecek özlü sözler öğretmiştir.[209]

1.3.1.2.3. Parchōr Prophētēs Exēgēseis

Clement, *Stromata*'da Isidore'un en az iki kitaptan oluşan *Parchōr Prophētēs Exēgēseis* (Parchor Peygamber'in Açıklamaları) adlı eserinden bahseder. Eserin birinci kitabından bir, ikinci kitabından iki fragman olmak üzere üç fragman aktarır. Eserde adı geçen peygamberin kimliği belirsizdir. Eusebius'un *Historia Ecclesiastica* adlı eserinde, Agrippa Castor'un Basilides'e yönelik yazdığı reddiyesinden yaptığı alıntıda bahsettiği *Barcoph* peygamber[210] ile *Parchor* peygamberin aynı kişi olduğu düşünülmektedir.[211] Clement'in bu alıntılara eserinde yer verme amacı, "Yunanlıların hırsızlığı"na dair kendi düşüncelerine destek sağlama isteğidir. Çünkü Isidore bu eserde felsefi hakikatin kaynağının vahiy geleneği olduğunu anlatmaktadır.

Eserin birinci kitabında yer alan ilk fragmanda Isidore, eski filozofların peygamberlik bilgilerini nasıl sahiplendiklerine dair eleştirel bir gözlemde bulunur. Isidore, Sokrates'in bazı bilgileri kendisine eşlik eden bir "*daimon*" (iblis) aracılığıyla edindiğini iddia ettiği bir alıntıya yer verir ardından Aristoteles'in de tüm insanların bedenlenmiş yaşamları boyunca onlara hizmet eden benzer ruhani varlıklarla donatıldığını ileri sürdüğünü ifade eder. O, Sokrates ve Aristoteles'in bu anlayışı bir peygamberlik öğretisinden devralmalarına rağmen, kaynağını belirtmeden kendi felsefi sistemine dahil ettiklerini belirtir.

Eserin ikinci kitabında yer alan ikinci fragmanda Isidore, Hıristiyan düşüncesine ait entelektüel mirasın hiçbir filozofa dayandırılamayacağını ileri sürer. Ona göre, filozoflar Hıristiyanların öğreti mirasını peygamberlerden çalmış ve bu öğretileri, sahte biçimde bilgeliğe sahip gösterdikleri bir figüre mal etmişlerdir. Bu eleştiri, filozofların gerçek bilgi kaynağını gizleyerek, onu kendi sistemlerine dahil etmeye çalıştıkları yönündedir.

---

[209] Löhr, "Basilides", s. 165.
[210] Eusebius, *Church History,* 4.7. s. 398.
[211] Pétrement, *A Separate God,* s. 344.

Eserin ikinci kitabında yer alan üçüncü fragman, bu iddiayı somut bir örnekle destekler: Isidore, Syroslu Pherekydes'e (MÖ 520-580) ait alegorik teolojik bir fragmana atıf yaparak, bu öğretinin Ham peygamberden türediğini savunur. Isidore'a göre Pherekydes'in teolojisi, aslında daha kadim bir vahiy geleneğinin devamıdır.[212] Bu görüş, pagan bilgelerin öğretilerini ilahi bir kökene bağlayan ve onları "gerçek bilgelik" temsilcileri olarak idealize eden antik bir teoriyi çürütme amacına hizmet eder. Zira bu teoriye göre Pherekydes, Linus, Musaios ve Orpheus gibi figürler kadim ve evrensel hakikatin temsilcileridir. Bu yaklaşımı savunanlar arasında, Platoncu düşünceyi benimseyen ve Hıristiyanlığa yönelik eleştirileriyle bilinen Celsus da yer almaktadır. Isidore, bu pagan iddialarına karşılık olarak, söz konusu bilgelerin kendi bilgilerini vahiy kaynaklı geleneklerden, özellikle de kehanetle ilişkilendirilen figürlerden devraldığını belirtir.[213] Böylece Isidore, filozofların ortaya koyduğu iddia edilen birçok anlayışın aslında Peygamberlere ait olduğunu, filozofların bu görüşleri onlardan çalarak kendi görüşleri gibi sunduklarını iddia eder ve gerçek bilgeliğin kaynağının vahiy olduğunu savunur.

1.3.1.3. Hippolytus ve *Refutatio Omnium Haeresium* Adlı Eserinde Yer Alan Bilgiler

Hippolytus'un, eserinde Basilides ve takipçileri ile ilgili yaptığı aktarımlar, Basilides'in eserleri kısmında da bahsedildiği üzere diğerlerinden oldukça farklıdır. Hippolytus, Basilides'in takipçilerinin Basilides'ten farklı öğretiler ortaya koyduğuna dair herhangi bir bilgi vermez. Hippolytus'un metninde hangi görüşlerin Basilides'e, hangilerinin takipçilerine ait olduğu noktasında netlik yoktur. Dil, çoğunlukla tekildir ("diyor" gibi), ancak bu tekil ifadelerin de Basilides'e atfedildiğine dair bir kesinlik bulunmamaktadır.[214]

Hippolytus ve Irenaeus'un eserlerinde yaptıkları aktarımların bazı kısımlarında benzer görüşler bulunmaktadır.[215] Ancak, bir bütün olarak bakıldığında bu bilgilerin birbiriyle uzlaştırılması mümkün değildir. Dolayısıyla araştırmacılar, bu noktada ikiye ayrılmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Layton'ın, Irenaeus'un aktardığı görüşlerin Clement'in eserinde yer alan bilgilerle daha uyumlu olduğunu iddia ettiği zamana kadar, Hippolytus'un eserinin

[212] Clement, *Stromata,* 4.6. s. 823-24.
[213] Ham'ın Fenikelilerin atası olduğuna dair Tekvin 10:6 ve devamı ile ilişkili geleneklere başvurur.
[214] Rensberger, *As The Apostle Teaches,* s. 136.
[215] *Abrasaks* görüşü gibi.

otantikliği noktasında araştırmacılar arasında bir fikir birliği bulunmaktaydı. Bu akademisyenlerden bazıları, Basilides ve takipçileriyle ilgili aktarılan bilgilerin farklılığına bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Örneğin, Robert M. Grant (1917-2014), Hippolytus'un aktarımının Basilides'in gerçek düşüncesi olduğunu kabul etmekle birlikte, Irenaeus'un aktarımının Basilides'ten yarım yüzyıl sonra yaşayan öğrencilerinin, Basilides'in ortaya koyduğu sistemi soyut olduğu için anlayamadıkları ve değiştirmeleri sonucunda ortaya çıktığını ifade etmiştir.[216] Diğer taraftan, Layton'dan sonra Irenaeus'un eserini otantik kabul eden araştırmacıların sayısı da oldukça artmış ve içlerinden bazıları, Grant'in düşüncesinin aksine, Irenaeus'un *Adversus Haereses* eserinde yer alan görüşlerin Basilides ve ilk takipçilerine ait olduğunu, Hippolytus'un eserinde aktardığı görüşlerin ise ya Basilides'in sonraki dönemlerde yaşamış olan öğrencilerine ait olduğunu, yahut tamamen farklı Gnostik grupların görüşlerinin Basilides ve takipçilerine uyarlanarak aktarılmış olduğunu iddia etmişlerdir.[217]

Sonuç olarak; gerek Hippolytus'un aktardığı metni otantik kabul eden araştırmacılar, gerekse Irenaeus'un metnini doğru kabul eden araştırmacılar ortak bir sonuca ulaşmıştır: Basilides ve takipçilerinin görüşleri birbirinden oldukça farklıdır. Bu durumun sebebi Basilides'in, öğrencilerine öğretilerini sistematik bir şekilde değil; sadece Kutsal Kitap tefsiri çerçevesinde aktarmış olması olabilir.[218]

[216] Robert M. Grant, *"Gnostic Origins and the Basilidians of Irenaeus"*, *Vigiliae Christianae* 13, no. 2 (1959), s. 122.
[217] Rudolph, *Gnosis*, s. 164.
[218] A.g.e., s. 310.

2. BÖLÜM: BASİLİDES'İN VARLIK TASAVVURU

Basilides'in düşünce sistemi, ikinci yüzyıl reddiye kültüründe en ayrıntılı biçimde Irenaeus ve Hippolytus'un aktarımlarında yer alır. Ancak, bu iki kaynağın gerek eleştirel dilleri gerekse birbirinde çok farklı öğretiler içermesi sebebiyle modern dönem araştırmacılarının bir kısmı yalnızca bir tanesini kabul etmiş; bir kısmı ise ikisini de değerlendirmemiştir. Araştırmacıların Hippolytus veya Irenaeus'un eserlerini tercihi ise, İskenderiyeli Clement'in *Stromata* adlı eserinde yer alan bilgilere kıyasla yapılmıştır. Bu bölümde, Basilides ve takipçilerine ait görüşleri aktarırken, tarafımızca daha doğru olarak kabul edilen Irenaeus ve Clement'in birbirini tamamlayan anlatıları merkeze alınmakla birlikte; Hippolytus ve bazı noktalarda Hegemonius'un anlatılarına da yer verilecektir. Irenaeus'un eserinden yaratılışın aşamalı yapısı ve ruh-beden ilişkisine dair vurgularına; Hippolytus'un eserinden ise monistik Tanrı anlayışı, kozmik düzenin hiyerarşik yapısına dair görüşlere değinilecektir. Bu farklı perspektifler, Basilides'in hem Gnostik gelenekle hem de Orta Platoncu ve Aristotelesçi felsefeyle kurduğu çok yönlü etkileşimin izlerini taşır. Dolayısıyla, mevcut çalışma, bu iki kaynağın, bazı noktalarda da Hegemonius'un sunduğu verileri, kendi bağlamlarını koruyarak ve karşılıklı tamamlayıcılıkları göz önünde bulundurarak, bütüncül bir çerçevede ele almayı amaçlamaktadır.

2.1. Tanrı Görüşü

Basilides ve takipçilerinin nasıl bir Tanrı görüşüne (teoloji) sahip olduğu hakkında birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu farklı rivayetler daha önce de belirtildiği gibi Irenaeus, Hippolytus ve Hegemonius'un eserleri aracılığı ile günümüze ulaşmıştır. Ancak bahsi geçen bu üç yazarın aktardığı rivayetlerle ilgili otantiklik şüphesi bulunduğu için, modern dönemde araştırmacılar daha çok Basilides ve takipçileri hakkında temel kaynak olarak Clement'in *Stromata* başlıklı eserini tercih etmiştir. Bu sebeple, ilk olarak Clement'in Basilides ve takipçilerinin Tanrı görüşü hakkında verdiği bilgiler değerlendirilecektir.

Clement'e göre Basilides, teslis inancından ziyade,[219] Tanrı'dan sudûr eden sekizli bir ilahi varlıklar hiyerarşisini (*Ogdoad*) benimsemiştir. Clement bu sekizli düzen içerisinde yalnızca iki unsurun (ya da *hipostaz*ın) ismini açıkça zikretmiştir. Bunlar, "*Adalet* ve *Barış*"tır.[220] Ancak Layton, Irenaeus'un *Adversus Haereses* adlı eserinde Basilides'in teolojisine dair aktardığı bilgiler arasında 'Doğmamış Baba' ve ondan sudûr eden beş hipostazın bulunduğunu belirtmiştir.[221] Ayrıca Clement ve Irenaeus'un rivayetleri birlikte değerlendirildiğinde, Basilides'in Ogdoad anlayışının tamamlandığına dikkat çekmiştir.[222] Layton'ın ortaya koymuş olduğu bu çıkarımdan hareketle, sonraki araştırmacıların birçoğu Irenaeus'un aktarımının, Basilides'in otantik görüşleri ile uyum içerisinde olduğunu kabul etmiştir.[223] Bu ilahi düzen tasarımının izlerine, yalnızca antik kilise yazarlarının aktarımlarında değil, yakın dönemde keşfedilen Gnostik metinlerde de rastlanmak mümkündür.

1945'te Mısır'da keşfedilen *Nag Hammadi Literatürü*'nde yer alan bazı metinler, Basilides'in görüşlerinin Gnostik düşünce içerisindeki sürekliliğini takip edebilme imkânı sağlamıştır. Basilides'in, öğrencilerine *Ogdoad* inancını öğrettiğini, *Nag Hammadi Litearürü*'nde bulunan *The Testimony of Truth* (*Gerçeklik İncili*, NHC IX,3) adlı risalede gözlemlemek mümkündür. Bu metnin önemli bir kısmı eksik olmakla birlikte 56-57. sayfalarda şu bilgiler yer almaktadır:

[219] Basilides'in yaşadığı dönemde, teslis inancı henüz evrensel olarak kabul edilmemişti.
[220] Clement, *Stromata*, 4.25. s. 724.
[221] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24, s. 574-575.
[222] Layton, "The Significance of Basilides", s.138.
[223] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 3.

"/56,1/ Valentinus'un dersini tamamlamıştır. Kendisi, Ogdoad hakkında konuşuyor ve öğrencileri Valentinus'un öğrencilerine benziyor. Onlar da kendi açılarından, (...) iyiyi bırakıyorlar, (ama) putlara (tapıyorlar) (6 satır eksik) /56,17/ (birçok söz söyledi ve) birçok (kitap …) yazdı (yaklaşık 11 satır eksik) (... onlar) içinde bulundukları karışıklıktan, dünyanın aldatmacasından (bellidirler). /57,1/ Çünkü (onlar) boş olan bilgileriyle birlikte o yere giderler. (Oğlu) Isidore da (Basilides'e) benziyordu…"[224]

Metinde, Basilides'in adının sadece son iki harfi 57,8'de geçmektedir, ancak 57,6'da oğlu Isidore'dan bahsedilmesi nedeniyle bu bilgi kesin olarak kabul edilmektedir. Löhr, Basilides ve takipçileri ile ilgili tanıklıkları da incelemiş olduğu, *Basilides und Seine Shule* adlı eserinde, Tanıklık 15'te sadece sayfa 57'deki malzemeyi kullanır ancak sayfa 56'yı değerlendirmeye almaz. Ancak, "Valentinus'un, dersini tamamladığı" ifade edilen kişi büyük ihtimalle Basilides'tir. Bu bağlamda, metindeki *Ogdoad* anlayışının da Valentinus'un -Irenaeus'un aktarımlarında yer alan- kozmolojik sistemine benzer şekilde kurgulandığı anlaşılmaktadır.[225]

Basilides'in ortaya koyduğu, takipçilerinin de devam ettirdiği veya değiştirerek yeniden şekillendirdiği Tanrı anlayışının detaylarını daha ayrıntılı bir şekilde incelemek, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Kaynakların aktardığı bilgilerin kesin olmaması ve birbirinden farklı görüşler aktarması nedeniyle, Basilides'in otantik anlayışını tam olarak ortaya koymak mümkün olmasa da günümüze ulaşan kaynaklar üzerinde yapılan titiz bir çalışma neticesinde konuyla ilgili temel anlayış tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede, Basilides'in Tanrı'yı nasıl konumlandırdığına -özellikle de O'nun aşkınlığına ve bilinemezliğine yaptığı vurgulara- daha yakından bakılacaktır.

2.1.1. Aşkın ve Bilinemez Tanrı

Irenaeus'un, Basilides ve takipçilerinin Tanrı ve alem görüşünü anlattığı özette, Tanrı, her şeyin kaynağı olan ancak, kendisi bir kaynağa sahip olmayan ilk ilke olarak tasvir edilmiştir

[224] *The Testimony of Truth,* çev. Pearson ve Giversen, s. 456.
[225] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 12.

ve *Ogdoad*'ın başında konumlandırılmıştır. Diğer ilahi hipostazların ise O'ndan sudûr ederek var oldukları belirtilmiştir. Bu sebeple Clement, *Ogdoad* inancından hareketle Basilides'in, Tanrı'nın tekliğini kabul etmediğini ileri sürmüştür.[226]

Ireaneus'un anlatımında Tanrı, önce "*doğmamış*" (*unengendered*) olarak, daha sonra ise "*isimlendirilemez*" (*unnameable*) olarak tanımlanmıştır.[227] Basilides'in Tanrı için bu sıfatları kullanmasının, Orta Platonculuk'ta bulunan "negatif teoloji" (*apofatik teoloji, via negativa*) anlayışının etkisiyle geliştiği kuvvetle muhtemeldir. Bu yaklaşıma göre, Tanrısal *Akıl (Nous)* ve *Logos* aracılığıyla tezahür edenler dışında, Tanrı'nın özü gereği bilinemez, adlandırılamaz, nitelendirilemez ve kavranamaz olduğu sonucuna varılmıştır. Bu anlayış, Tanrı'yı nihai ve bilinemez bir kaynak olarak kabul ederken; aynı zamanda Tanrı'nın kendisini, onun eylemde bulunan ve kendini ifşa eden temsilleri (genellikle Tanrı'nın *Logos*'u, sözü ya da bilgeliği olarak tanımlanan figürler yani hipostazları) ile birbirinden ayıran bir teolojik yaklaşım sunmuştur. Bu anlayışa göre Tanrı, insan işleri üzerinde doğrudan ve kişisel bir tasarrufta bulunmaz; evreni ise, "Melekler" aracılığıyla yaratmış ve onlar aracılığıyla idare etmektedir. Kısacası Tanrı, İran Kralı gibi valiler aracılığıyla hüküm süren bir yöneticidir. Bu fikir, Platonculuk ve Stoacılık arasında bir uzlaşı niteliği taşıyan, özellikle de İskenderiye'nin kozmopolit ortamında sıkça rastlanan bir yaklaşımdır. Basilides'in Tanrı anlayışı, Stoacı bir "töz panteizmi" değil, daha çok "dinamik bir panteizmdir".[228] Bu tür bir sisteme, Philo ve Plotinus dahil olmak üzere, birçok Platoncu filozofta rastlamak mümkündür. Bir Yahudi olan Philo gibi, İskenderiyeli filozoflar da Aşkın Tanrı'nın ne dünyanın yaratılışında ne de Yahudiler'in Mısır'dan çıkışında evrene doğrudan müdahale etmeyecek ya da temas kurmayacak kadar mükemmel olduğuna inanmışlardır. Nitekim onlara göre; yaratılışın Tanrı tarafından değil, hipostazlar tarafından gerçekleştirilmesi gibi, insanlık tarihindeki büyük işler de aslında, Tanrı'nın hipostazları tarafından gerçekleştirilmiştir.[229] Irenaeus'un, Basilides'e atfettiği Tanrı tasavvuru bu şekildedir.

---

[226] Clement, *Stromata*, 5.11. s. 763.

[227] Irenaeus, *Against Heresies*, 2.16. s. 626.

[228] Stoacılar için evren ve içinde bulunan her şey tek bir **töz**den oluşur ve bu töz Tanrı'dır. Tanrı evrenle özdeştir ve içkindir. Basilides'in teolojisinde ise Tanrı evrenle özdeş değildir, o maddede mevcut değildir ancak her şey O'ndan çıkmıştır. Bu anlayışta Tanrı hem aşkındır hem de aracılar dolayısıyla içkindir.

[229] Layton, "The Significance of Basilides", s. 141-43.

Diğer taraftan, Hippolytus'un *Refutatio Omnium Haeresium* adlı eserinde Basilides'in Tanrı düşüncesine bakıldığında özet, negatif teolojinin bir parçası olan "varlık ötesi Tanrı" doktriniyle başlamaktadır ve metnin genelinde her şeyin yoktan var edildiği ifade edilmeye çalışılmıştır.[230] Simone Pétrement, Tanrı'nın "varlık ötesinde" tanımlanmasının, negatif teolojinin ulaştığı en yüksek nokta olduğunu ifade etmektedir. Bir bütün olarak bakıldığında, içkinlik anlayışı olan bu doktrinde, gerçek Tanrı'ya atfedilen "varlık ötesi" ifadesi, içkinliğin, aşırı aşkınlık tarafından aniden kırıldığı bir nokta gibidir.[231] Hippolytus, her şeyin başlangıcının saf bir hiçlik olduğunu ileri sürmüş, mutlak hiçliği ifade etmek için ise dilin bütün özelliklerini kullanmıştır. Başlangıçtaki hiçliğin "kelimelerle ifade edilemez" olarak adlandırılmasına bile izin vermeyen bu yaklaşım; hiçliğin kendisini kelimelerle ifade etmenin bile, O'nu adlandırmak olacağını savunmuş ve O, isimlendirilen her şeyin üstünde tutulmuştur. Öte yandan Hippolytus, Basilides'in Tanrı'yı yine de "her şeyin kaynağı" olarak konumlandırdığını ifade eder. Ona göre bu gizemli doktrinin kökeni, İsa'nın havarilerinden Aziz Matthias'a ilettiği ezoterik vahiyde yer almaktadır.[232] Bu tür bir Tanrı tasavvurunun sadece teolojik değil, aynı zamanda felsefi bir temeli olduğu açıktır; nitekim Hippolytus'ta aktarılan Basilides'in düşüncesi, Hippolytus'un kendisinin de belirttiği gibi, Aristotelesçilik ve özellikle de onun İskenderiye yorumlarıyla dikkate değer paralellikler göstermektedir

Her ne kadar Hippolytus, Basilides'in öğretisini Aristoteles'e dayandırmış olsa da Henry Longueville Mansel'e göre söz konusu öğretinin asıl felsefi dayanağı İskenderiye'de etkili olan Platonculuk'tur. Basilides'in Tanrı anlayışı, Platon'un *Republica*'da çizdiği "iyi ideası" ve özellikle Philo'nun Tanrı'yı betimlenemez ve ifade dışı olarak tanımladığı dil ile doğrudan paralellik göstermektedir. Bu düşünce, sonraki yüzyıllarda Plotinus'un aşkın "Bir" kavramında, Proclus'un "töz, yaşam ve akıl üstü Tanrı" tasvirinde ve nihayet Schelling ile Hegel'in felsefelerinde modern bir yorumla yeniden gündeme gelmiştir. Böylece Basilides'in teolojisi, antik Platonculuk'un ve özellikle, onun İskenderiye ekolündeki yorumlarının devamı niteliğinde olan, "aşkınlığın diliyle şekillenmiş" derin bir fizikötesi anlayış sergilemektedir.[233]

[230] Löhr, "Basilides", s. 167.
[231] Pétrement, *A Separate God*, s. 339.
[232] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies,* 7.8. s. 189.
[233] Mansel, *Gnostic Heresies,* s. 146-147.

"Başlangıçta Tanrı vardı"[234] şeklindeki mevcut Yahudi-Hıristiyan inanışına karşı "yoktan" yaratılış fikri; Hippolytus'un Basilidesi'nin özgünlük iddialarından biridir.[235] Bu rivayet, Hippolytus'un *Refutatio*'sunun diğer "Gnostik" sistemleri anlattığı bölümlerle paralellikler gösterdiği için, bazı araştırmacılar (George Salmon, Wilhelm Stähelin), Hippolytus'un bu rivayetler için kullandığı kaynağın sahte olduğu düşüncesine kapılmışlardır. Bu sonuç yanlış olsa dahi, bu paralellikleri açıklamak ve Hippolytus'un anlatısını birçok noktada İskenderiyeli Clement, Origenes ve Hegemonius'ta bulunan fragmanlarla uzlaştırmak çok mümkün görünmemektedir. Löhr'e göre Hippolytus, Basilides'in sistemini ortaya koyarken, Irenaeus tarafından aktarılan, Basilides'in Tanrı'yı "isimlendirilemez" olarak nitelendirdiği bilgisini bir şekilde kullanmış ve bunu geliştirerek Basilides'in aşırı negatif bir teoloji inancı olduğunu ileri sürmüştür. Bu sebeple Hippolytus'un anlatısını Basilides'e veya onun ilk dönem takipçilerine atfetmek doğru görünmemektedir. Bazı araştırmacılara göre ise bu görüşlerin ortaya konmasında Valentinus'un etkisi olduğunu ifade etmek mümkündür.[236] Bununla birlikte Basilides'in aşkın ve iyilikle özdeşleştirilen Tanrı anlayışı, kaçınılmaz olarak onun kötülük problemi karşısındaki tutumunu da belirlemiştir. Bu bağlamda, sisteminin düalist olup olmadığı meselesi, Basilides'in teolojisinin merkezinde yer alan tartışmalardan biri olarak öne çıkmaktadır.

2.1.2. Düalizm

İkinci yüzyılda, Basilides'in dışında Carpocrates ve Prodicus, Yahudilikteki yaratıcı ve yasa koyucu Tanrı'nın (Baş Archon: *Abrasaks* veya *Abraksas*) çok ötesinde, "Aşkın ve İyi bir Tanrı"dan söz etmişlerdir.[237] Clement, Irenaeus ve Hippolytus'un aktarımlarında korunmuş olan fragmanlar esas alınarak değerlendirildiğinde, Basilides ve takipçilerinin görüşlerinde de "*Baş Archon*"dan ayırt edilmesi gereken, "iyi ve doğru bir Tanrı" fikri yer almaktadır. Onlara göre Aşkın Tanrı, kötülüğün kaynağı değildir; daha ziyade, insanoğlu başına gelen kötü

[234] Yuhanna 1:1.
[235] Frend, "Basilides", s. 329.
[236] Löhr, "Basilides", s. 168.
[237] M. David Litwa, *Early Christianity in Alexandria: From Its Beginnings to the Late Second Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2024), s. 105.

durumların üstesinden gelmekle sorumludur.[238] Bu sebeple, Basilides her ne kadar maddi dünyayı olumsuz değerlendirmiş olsa da düalist olarak tanımlanamaz; çünkü, her şeyin kaynağı -uzak da olsa- Tanrı'dır. Diğer taraftan kötülük, kaynaktan giderek uzaklaşmanın bir sonucu gibi de görünmektedir.[239] Bu anlayış, 'Akıldan (*Nous*) Muhakeme'ye (*Logos*) doğru', Tanrı'dan yayılan bir inişi tasvir etmektedir.[240]

Irenaeus'taki anlatımlardan hareketle, Basilides'in düalist olduğuna dair yaygın bir yanlış anlayış oluşmuştur. Bu düşünce kimi zaman sadece Irenaeus'ta yer alan bir anlatımla, kimi zaman ise Irenaeus'un, birlikte bir teoloji oluşturduğu kabul edilen Clement'in eserinde yer alan pasajların etkisiyle gelişmiştir. Irenaeus'un eserinde yer alan Basilides anlatısına göre dünya, Tanrı tarafından değil, Melekler tarafından yaratılmıştır.[241] Clement'te yer alan bilgilere göre ise, Basilides'in oğlu Isidore, ruhun içerisinde bir ikilik olduğunu vurgulamış[242] ve Basilides'in, Tanrı'yı yalnızca iyi olarak değerlendirdiğini,[243] dolayısıyla kötülüğün kaynağı olarak görmediğini belirtmiştir. Bu şekildeki aktarımlar, Basilides'in düalist olduğu yönündeki görüşün yaygınlık kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu bilgiler, Basilides'i düalist olarak atfetmek için yeterli değildir. Zira, Basilides'e göre Melekler ilk ilke değildir ve Tanrı'dan sudûr (*emanation*) etmişlerdir.[244] Yukarıda da ifade edildiği gibi daha çok aracı pozisyonundadırlar ve Tanrı'ya yönelik herhangi bir karşıtlıkları söz konusu değildir. İkinci olarak; Isidore'un ortaya koyduğu ruhun ikiliği anlayışı, Basilidesçilerin düalist olduğunu değil, Isidore'un sisteminin özgür iradeye yaptığı vurguyu göstermektedir. Bu bağlamda o, insanın, iradesi ile kötü olanı alt etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Son olarak ise Basilides; Takdir-i İlahi'yi (dolayısıyla Tanrı'yı) iyi olarak nitelendirirken, insanın başına gelen sıkıntıların kaynağını herhangi bir kötü güce dayandırmamış, aksine bunların insanların işlemiş oldukları günahlardan ya da günaha yatkınlıklarından dolayı onlara verilmiş cezalar olduğunu ve eğitici bir değere sahip olduğunu ifade etmiştir.[245] Yani Basilides'e göre Tanrı, insanları

[238] Jens Schröter, "Gnosis: Concept, Origin and Context of the 'Gnostic Movement'," *Revista Catalana de Teologia* 37, no. 1 (2012), s. 23.
[239] İnsan olmayı başlı başına bir kusur olarak görür ve burada Kitabı Mukaddes'e atıf yapar.
[240] Löhr, "Basilides", s. 167.
[241] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 575.
[242] Clement, *Stromata*, 2.20. s. 610-611.
[243] A.g.e., 4.12. s. 697.
[244] Pétrement, *A Separate God*, s. 337.
[245] Clement, *Stromata*, 4.24. 721-722.

cezalandırırken dahi onların iyiliğini düşünmektedir. Sonuç olarak; Irenaeus'un anlatımında Basilides'e (en azından Doğulu anlamda katı) düalist demek için herhangi bir gerekçe bulunmamaktadır. Layton, Irenaeus'un anlatısının indirgemeci bir yaklaşımı olsa da otantikliğe en yakın anlatı olduğunu kabul etmiş ve Basilides'in ortaya koyduğu sistemin "bütüncül bir kozmik monizm" olduğunu ifade etmiştir.[246]

Hippolytus'un anlatımını esas alan modern dönemdeki akademisyenler ise Basilides'in teolojisini "monizm" olarak değerlendirmeyi tercih etmiştir. Zira Irenaeus'un özetinde bir düalist olarak tanımlanan Basilides anlatısına karşı Hippolytus, Basilides'in teolojisini monistik hale getiren ilk Gnostiktir.[247] Basilides'in Tanrı anlayışı ve kötülük problemini ele alış biçimi, onun Gnostik gelenekten önemli ölçüde ayrıldığını gösteren unsurlar olarak kabul edilmiştir. Basilides, Gnostikler arasında sıkça kabul gören, kötülüğün ya ezeli ancak edilgen bir maddeye; ya da özünde aktif ve kötü bir ilkeye dayandırılması eğilimini kesin biçimde reddetmiştir. Ona göre mutlak gerçeklik, son derece soyut bir şekilde temsil edilmekte ve bu "varlık ötesi" Tanrı, herhangi bir olumsuzlukla ilişkilendirilememektedir. Buradaki tasvir, yücelik ile abartı arasında gidip gelse de "Tanrı'nın mutlak birlik ve aşkınlığı" fikri net biçimde korunmuştur. Hippolytus'un anlatımında Basilides, kötülüğü, dünyanın evrim sürecinin yalnızca bir aşaması olarak değerlendirmiştir; bu sebeple onu bağımsız bir varlık şeklinde yorumlamamıştır. Ona göre Tanrı'nın varlığı, dünyanın içine aktarılmakta ve böylece kötülük, İlahi varlığın bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Basilides'in sisteminin arkasında, İskenderiye Yahudiliğiyle harmanlanmış Yunan felsefesinin izlerini görmek mümkündür. Bu felsefi miras, yalnızca bir "putperest materyal" olmakla kalmamış; Yaratılış kitabından alınan unsurlarla ve özellikle Philo'da da yer alan alegorik yorum yöntemiyle yeniden şekillendirilmiştir. Böylece Basilides'in öğretisi, Helenistik felsefe ile Yahudi-Hıristiyan vahiy geleneğini birleştiren özgün bir metafizik sistem olarak öne çıkmıştır.[248]

Diğer taraftan, Hegemonius'un *Acta Archelai* isimli eseri incelendiğinde Archelaus, Basilides'in, Scythianus'un yazılarına iblislerin isimlerini ve diğer anlamsız şeyleri eklediğini ifade etmiştir. Basilides'in tüm öğretilerinin, Scythianus'un düalizmine bağlı olduğunu

[246] Layton, "The Significance of Basilides", s. 149-150, dipnot:17
[247] Campbell, *The Making of an Apostle*, s. 109.
[248] Mansel, *Gnostic Heresies*, s. 147-148.

savunmuştur. Basilides'in, Scythianus'ta tanımlanmış olarak bulduğu şeyleri, kesin ve kısa bir şekilde ifade ettiğini, ancak bunları daha ince argümanlarla yaydığını belirtmiştir.[249] Bu metinlerde ise katı bir düalizm yer almaktadır. Henry Longueville Mansel, *Gnostic Heresies of the First and Second Centuries* adlı eserinde, Hegemonius'un metninde yer alan bilgilerin Basilides'e ait olup olmadığının net olmadığını ifade etmiştir.[250] Kaldı ki, Hegemonius bu doktrini Basilides'e atfetmiş olsa dahi, ortaya konmuş olan argümanlar bunu kanıtlama noktasında yeterli değildir. Zira, Hegemonius'un anlatısını Clement, Irenaeus veya Hippolytus'taki anlatılarla uzlaştırmak pek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple modern dönemdeki araştırmacıların bir kısmı (Layton gibi), Hegemonius'un anlatısını tamamen görmezden gelmiş; bir kısmı ise (Löhr gibi), onun anlatısının Basilides'in kendi düşüncesini yansıtmadığını, Basilides'in aslında bu metninde barbarlara ait bir düşünceyi aktardığını ifade etmiştir. Kurt Rudolph ve Wilhelm Bousset gibi bazı araştırmacılar ise, doktrinin Basilides'e ait olup olmamasından bağımsız olarak, metnin Maniheizmin etkisinde bir düalizmi ortaya koyduğunu ileri sürmüştür.[251] Ancak, metinde Basilides'e atfedilen öğretinin Maniheist düalizmle sadece yüzeysel benzerlikler taşıdığı; öz olarak ise onlardan ayrıldığı görülmektedir.[252] Hegemonius'un Basilides'e atfettiği teolojik bağlamdaki Işık ve karanlık, başlangıçta ayrı ve yaratılmamış olarak var olmuştur; fakat karanlık, ışığı arzulamış ve ona yönelmiştir. Işık ise kendisinden herhangi bir şeyi vermemiş, yalnızca bir "yansıma" sunmuştur. Karanlık bu yansımayı aldığında, hakikatin kendisini değil, yalnızca onun sahte bir görüntüsünü elde etmiştir.[253] Bu anlatı, dünyada neden mükemmel iyiliğin eksik olduğuna dair bir açıklama da sunmaktadır. Sonuç olarak, Hegemonius'ta Basilides'in öğretisi, Doğu mitolojilerinden ve özellikle İran düalizminden izler taşısa da bu etkileri dönüştürerek kendine özgü bir Gnostik sistem inşa ettiğini söylemek mümkündür. Karanlıkla ışık arasındaki ilişkinin kurucu unsuru, İran düalizminde olduğu gibi doğrudan bir çatışma değil; bir yansımanın yol açtığı arzu ve var oluş sürecidir. Bu bağlamda onun öğretisi, Maniheist düalizmin aksine, Tanrı

[249] Hegemonius, *Acta Archelai*, LXVII-LXVIII, s. 96-97.

[250] Mansel, *Gnostic Heresies*, s. 159.

[251] Hegemonius'un eserindeki Basilides anlatımı üzerine yapılan erken dönem analizlerden biri olan Bousset'nin değerlendirmesi, onun sisteminin temelde "İran düalizmi ve Doğu mitolojisinden" türediğini öne sürer (Hauptprobleme, 92-96). Bkz. Pétrement, *A Separate God*, s. 344.

[252] Basilides'in anlatısında dikkat çeken hususlardan biri, ışık-karanlık karşıtlığını kullanmış olsa da bunu Maniheist bir yapı içerisinde kurgulamamasıdır. Maniheizm'de temel anlayış, Ahuramazda'nın ışık âlemine Ahriman'ın saldırısı etrafında şekillenirken; Basilides'in sisteminde bu ilişki tersine çevrilmiş gibidir.

[253] Hegemonius, *Acta Archelai*, LXVII, s. 97.

ile kötülük arasına mesafe koyan ve yaratılışı bu mesafeden türeyen bir bozulma olarak açıklayan bir düşünce sistemidir.[254]

2.1.3. Hipostazlar

Felsefede ve teolojide "tözsel gerçeklik" veya "bireysel tezahür" anlamına gelen Hipostaz (Yunanca: *hypostasis*) kavramı, Antik Yunan düşüncesinde çoğu zaman maddenin altındaki kalıcı öz ya da gerçeklik anlamında kullanılmıştır. Hıristiyanlık teolojisinde ise özellikle Teslis (Üçleme) öğretisi bağlamında önem kazanmış; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un tek bir öz (*ousia*) olarak, üç ayrı hipostazda var olduğu kabul edilmiştir. Bu bağlamda hipostaz, Tanrı'nın özdeş, fakat farklı kişiler olarak tezahür etme biçimlerini ifade etmek için kullanılmıştır.[255] Gnostik düşünce sistemlerinde ise hipostaz terimi, Tanrı'dan sudûr eden ve evreni yaratan ilahi varlıkları veya ilkeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bu anlamıyla hipostazlar, Tanrı'nın doğrudan yansıması ya da evrendeki tezahür biçimleri olarak görülmüş ve kozmik hiyerarşiyi açıklamada temel rol oynamıştır. Bu sebeple, Basilides'in hipostaz konusuna yaklaşımı, onun Tanrı anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır.

Tanrı'yı mutlak aşkın bir varlık olarak tanımlayan Basilides, evrenin yaratılışında Tanrı'yı doğrudan müdahil kılmamanın yolunu hipostazlar aracılığıyla izah etmiştir. Böylece, Tanrı ile madde dünyası arasında çok katmanlı ve aracılı bir yapı inşa edebilmiştir. Bu yaklaşım hem Basilides'in düalizm karşıtı tavrının hem de onun özgün sudûr sisteminin temelini oluşturmuştur. Irenaeus'un anlatımında, Basilides'in tüm varlığın kaynağı olan Tanrı'yı, başlangıç aktivasyonunun bir dizi ardışık yayılımını (sudûr-emanation) üreten *Kaynaksız Kaynak (Unengendered Parent)* olarak tanımladığı görülmüştür.

Irenaeus'un eseri, yukarıda da ifade edildiği gibi, Clement'in aktardığı iki hipostazdan geriye kalan ve Tanrı'dan yayıldığı iddia edilen beş ilahi hipostaz *(Nous, Logos, Phronësis,*

[254] Pétrement, *A Separate God*, s. 344-345.

[255] "What Is Hypostasis? Understanding Its Meaning and Significance in Philosophy and Theology," *Plato Intelligence*, erişim 8 Ağustos 2025, https://platointelligence.com/what-is-hypostasis-for-plato-and-aristotle/.

Sophia, Dynantis)[256] hakkında bilgi sunmaktadır.[257] Bu başlık altında, Clement ve Irenaeus'un eserlerindeki anlatımların birleşiminden oluşan "*Sekizli Tanrılık*" doktrini detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

Clement ve Irenaeus'un anlatımları birleştirildiğinde ortaya çıkan *Ogdoad* şu şekildedir:

Unengendered Parent (Kaynaksız Kaynak)
Nous (Akıl) = İlk Hipostaz
Logos (Kelime) = İkinci Hipostaz
Phronësis (Basiret)
Sophia (Bilgelik)
Dynantis (Güç)
Adalet (Dikaiosynē)
Barış (Eirēnē)

Orta Platonculuk'ta bulunan Aşkın Tanrı'nın, kendisinden sudûr eden ilk ve ikinci hipostazlar tarafından tezahür edenler dışında, hiçbir şekilde bilinememesi ve kavranamaması inancı, Basilides ve takipçilerinde de görülmektedir.[258] Irenaeus'un anlatımına göre Basilides ve takipçilerinin sisteminde Aşkın Tanrı, sadece ilk iki hipostaz aracılığıyla değil; bilgelik ve güçten sudûr eden otoriteler ve melekler aracılığıyla evrenle temasa geçmektedir.[259]

[256] Pétrement burada, farklı bir görüş ileri sürer ve Basilies'in düşüncesinde Tanrı'dan sudûr ettiği söylenen hipostazların, Valentusçulardan hareketle, Aşkın Tanrı'nın değil; Oğul Tanrı'nın biçimleri olabileceğini söyler. Görüşünü de hipostazların isimlerinin Mesih'in adları olmaya daha yakın olduğu düşüncesiyle destekler. Bkz. Pétrement, *A Separate God*, s. 368.
[257] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 574-575.
[258] Layton, "The Significance of Basilides", s. 143.
[259] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 575.

Modern dönem araştırmacılar arasında, Basilides'in neden *Ogdoad* gibi bir doktrin geliştirmiş olabileceği yönünde çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Gnostik şahsiyetler ve Nag Hammadi metinleri üzerinde önemli çalışmaları bulunan Birger Albert Pearson, *A Companion to Second-Century Christian "Heretics"* adlı eserin içerisinde yer alan "Basilides the Gnostic" başlıklı makalesinde, Basilides'in ilahi yayılım ve Aşkın Tanrı inancını, İskenderiye'de bulunan Yahudi Gnostik bir eserden hareketle oluşturmuş olabileceğini iddia etmiştir. Bu düşünceyi dile getirirken Robert M. Grant'in, "*Place De Basilide*" adlı makalesinde yer vermiş olduğu; Basilides'in İnciller, Pavlus'un Mektupları ve *Yuhanna İncili*'de yer alan teolojik bilgilerle başka bir kaynaktan aldığı sudûr sistemini uyumlu bir şekilde yorumladığı yönündeki yaklaşımını dayanak olarak kullanmıştır. Pearson, bu kaynağın *Eugnostos Ho Makarios* olduğunu düşünmektedir. Zira, kurgusal bir metin olduğu düşünülen ve hayali bir karakter olan Eugnostos'a yazılmış bir mektup olan *Eugnostos Ho Makarios*'ta Aşkın Tanrı, "isimlendirilemez", "doğurulmamış" ve "her şeyin Babası" olarak tanımlanmıştır. O'nun "tüm bütünlükleri" içerdiği; çünkü bizatihi kendisinin *Akıl (Nous), Düşünce (Ennoia), Yansıma (enthymèsis), Düşünme (phronèsis), Akıl Yürütme (logismos)* ve *Güç (Dynamis)* olduğu ifade edilmiştir. Bu güçlerin hepsi birbiriyle eşittir ve onların tüm soyu, sonlarına kadar, Doğmamış Olan'ın ilk bilgisindedir *(Prognòsis)*. Bu cümlelerde *Ogdoad* kelimesi bizatihi kullanılmamış olsa da "*Unbegotten Father, Nous, Ennoia, Enthymesis, Phronesis, Logismos, Dynamis* ve *Prognosis*"ten oluşan bütün, bir *Ogdoad*'ı ifade etmektedir. Nitekim, Basilides'in dört hipostazı burada da görülür: *Unbegotten Father, Nous, Phronesis* ve *Dynamis*. O, geri kalan dört hipostazı ise, kutsal metinlerden türetmiştir. Dolayısıyla burada karşılaşılan durum, önceden var olan bir Gnostik sistemin "Hıristiyanlaştırılmasını" yansıtır.[260] Pearson, makalesinin devamında, *Ogdoad* teriminin kendisinin erken dönem İskenderiye Hıristiyan geleneğindeki "Sekizinci Gün"ün önemine dair iddialardan türemiş olabileceğini de belirtmiştir.[261] Ancak Bousset'e göre (*Hauptprobleme de Gnosis*, 329), bu kadar gelişmiş bir sudûr teorisi ilk kez Basilides'te gözlemlenmiştir. Basilides'in bu doktrini, Erişilemez Tanrı ile maddi dünya arasında belirli bir süreklilik kurabilen bir teoridir ve Gnostik hareketlerin genelinde bulunan bir özellik değildir; sadece birkaç sistemde görülmektedir.[262]

---

[260] Logos: *Yuhanna 1:1–14*, Sophia ve Dynamis: *1 Korintliler 1:24*, Dikaiosyne ve Eirene: *Mezmurlar 85:11; İbraniler 7:2*, Phronesis: *Özdeyişler 3:19; Yeremya 10:12*; ayrıca, *Eugnostos Ho Makarios*'ta da bulunur.

[261] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 13.

[262] Bkz. Pétrement, *A Separate God*, s. 368.

Basilides'in Tanrı tasavvuru ve ilahi hipostazlar hakkındaki bu öğretileri, onun alem görüşünün de temelini oluşturmaktadır. Zira, sudûr (yayılım) modeliyle belirlenen bu hiyerarşik düzen, yalnızca Tanrı'nın aşkınlığına değil, aynı zamanda evrenin yaratılışına ve düzenine dair açıklamalarına da yön vermektedir. Dolayısıyla, Basilides'in kozmoloji anlayışını anlamak için, önceki bölümde ele alınan ilahi yayılım doktrininin evrenin oluşumuna nasıl uygulandığını incelemek gerekir.

2.2. Alem Görüşü

Basilides ve takipçilerinin alem anlayışını tasvir edebilmek için, yine onların görüşlerini aktaran kaynaklara başvurulması gerekmektedir. Bu kaynaklar, Basilides ve takipçilerinin Tanrı, Mesih ve insan anlayışlarının yanı sıra, alem görüşünü (kozmoloji) açıklarken de farklılık göstermektedir. Bu kısımda ilk olarak, tarafımızca otantik görüşe en yakın olduğu düşünülen Irenaeus'un ve onunla uyumlu olan Clement'in rivayetleri değerlendirilecek, daha sonra ise Hippolytus ve Hegemonius'un aktarımları açıklanacaktır. Yukarıda ele alınan Irenaeus anlatımının devamında, Basilides'in ortaya koyduğu yaratılış süreci, Tanrı'dan yayılan ilahi hipostazlar ve aracı varlıklar vasıtasıyla katmanlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu süreç, bir sudûr modeli çerçevesinde ilerlemiştir ve kozmik yapı, çok sayıda aracının dahil olduğu hiyerarşik bir sistem olarak kurgulanmıştır.

Bu çerçevede, Basilides'in alem tasavvurunun anlaşılmasında Irenaeus'un rivayetleri merkezi bir yer teşkil etmektedir. Onun aktardığı yaratılış şeması, ilahi hipostazların sudûr yoluyla katmanlı bir evren düzeni oluşturmasını ayrıntılı biçimde ortaya koyar. Buradan hareketle, önce 365 göğün ve dünyanın yaratılışına ilişkin tasvir ele alınacak, ardından bu yapının merkezinde yer alan ilahi unsurlar -Irenaeus'taki *Abrasaks* figürü ve Hippolytus'ta yer alan Üçlü Oğulluk doktrini- incelenecektir.

2.2.1. 365 Gök ve Dünya'nın Yaratılışı

Irenaeus'un, Basilides'in alem görüşünü açıkladığı *Adversus Haereses* isimli eserinde yer alan özetinde, hipostazların yayılımından sonra, son çift olan *Bilgelik (Sophia)* ve *Güç (Dynamis)*'ten, **"**Yetkililer", "Yöneticiler" ve "Melekler" ortaya çıkmaktadır. Bu varlık grubu, sistemin ilk ve en yüksek dereceli yaratıcı güçleri olarak tanımlanmıştır ve "ilkler" olarak kabul edilmektedir. Bu ilk varlıklar, evrenin ilk düzeyini oluşturan birinci göğü[263] (sema) yaratırlar. Ancak yaratılış burada sona ermez. Birinci göğü yaratan ilk yapıdan ikinci bir grup melek meydana gelir; bu yeni grup, birincisine benzer bir şekilde ikinci göğü yaratır. Bu süreç ardışık şekilde ve aynı düzende devam eder. Her yeni grup, bir öncekinin benzeri olarak ortaya çıkar ve kendisine benzeyen bir sonraki göğü yaratır. Bu yayılımın sonucunda, toplamda 365 ayrı gök (sema) yaratılmış olur ve bir yıl, göklerin sayısı kadar güne ulaşır. Son gökte bulunan melekler, dünyayı ve içindeki her şeyi yaratır ve yeryüzünü ve üzerinde olan halkları kendi aralarında paylaşırlar.[264] Clement ise buna ek olarak Basilides'e göre Dünyanın Tek-Doğan (*Monogenes* - Only-Begotten) olduğunu aktarmıştır.[265] Bu ifade bir Hıristiyan, hatta bir Gnostik için oldukça şaşırtıcıdır, zira bu, algılanabilir tek bir dünya olduğu anlamına gelir[266] ve bu anlamda kullanılan "*monogenes*" kelimesi Platon'dan alınmış gibi görünmektedir.[267]

Bu doktrin, İskenderiye havzasında ilk defa kullanılmamıştır, nitekim, Yahudi filozof Philo gibi İskenderiyeli filozofların pek çoğu, gerçek Tanrı'nın dünya ile ne yaratılışında ne de sonrasında doğrudan temasa geçemeyecek kadar mükemmel olduğuna inanmışlardır. Hatta, Justin Martyr gibi pek çok ikinci yüzyıl Hıristiyan düşünür, pagan panteonunun gerçekliği üzerinde hemfikirdi. Sonuç olarak; Tanrı'nın insanlık tarihindeki kudretli işleri aslında (Philo'ya göre de olduğu gibi), O'nun elçileri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.[268]

Irenaeus, Basilides'in takipçilerinin, astrologların yaptığı gibi 365 göğün konumlarını tespit ettiklerini ve onları kendi sistemlerine uyarladıklarını, aynı zamanda bu meleklere isimler

[263] Epiphanius'un metninde birinci gök "en yüksek sema" olarak tasvir edilir. Bkz. Epiphanius, *Panarion*, 2.24. s. 76.
[264] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 575.
[265] Clement, *Stromata*, 5.11. s. 763.
[266] Dünyanın benzersiz olduğu inancı, diğer felsefe okullarının yanı sıra Stoacılar tarafından da kabul edilen felsefi bir ortak noktadır. Bkz. Layton ve Brakke, *The Gnostic Scriptures*, s. 621.
[267] Pétrement, *A Separate God*, s. 344.
[268] Layton, "The Significance of Basilides", s. 143.

uydurduklarını ve onların bulundukları yerleri, makamları nakletmeye çalıştıklarını[269] aktarmıştır. Bu doktrine göre Tanrı, *Bilgelik* ve *Güç* hipostazlarından sudûr etmiş melekler aracılığıyla maddi evreni yaratmıştır. "Tanrı'nın Bilgeliği aracılığıyla var etme" görüşüne benzer bir doktrine Mezmurlar'da,[270] ve Özdeyişler'de[271] de rastlamak mümkündür. Bu şekilde yaratılan evren, her biri yaratıcı meleği olan ve o katmanın hükümdarı tarafından yönetilen iç içe geçmiş 365 küreden oluşan bir sistemdir. Bu sistemin merkezinde dünya ve onun gökyüzü; en dış çevresinde ise Tanrı ve Tanrı'nın yedi hipostazı yer alır. Böylece Tanrı, -Stoacıların tabiriyle- "her şeyi kapsayan, fakat hiçbir şey tarafından kapsanmayan" olur.[272]

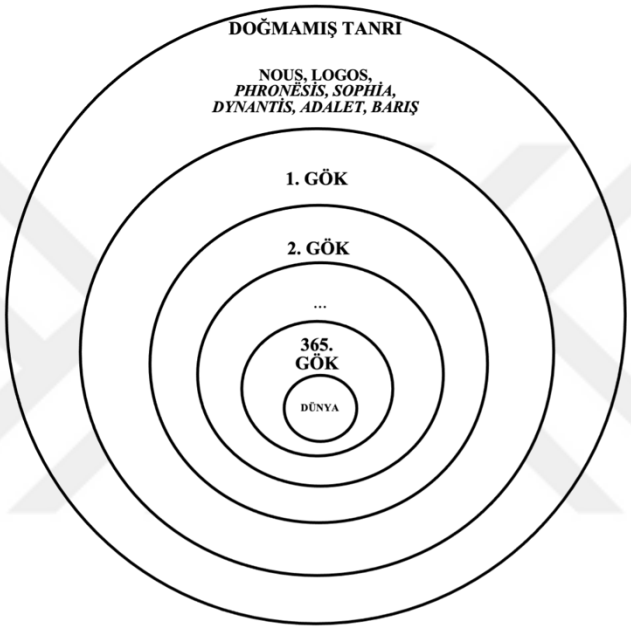

Şekil 1: Irenaeus'un Basilides'e atfettiği 365 katmanlı evren modeli.

Basilides'in kozmolojik sisteminde önemli bir konuma sahip olan 365 gök kavramı, meleklerin bulunduğu makamları tespitiyle doğrudan bağlantılıdır. Basilides, her biri güneş yılının bir gününe tekabül eden 365 göğün, her birinin 365 melek grubu tarafından yönetildiğini ileri sürmüştür. Bu sayısal yapı yalnızca simgesel olarak kullanılmamış, aynı zamanda -Irenaeus'un da belirttiği gibi- astronomi ve antik takvimlere de dayandırılmıştır. Basilides'in bu sistemi nasıl kurduğu ve nereden esinlendiği konusunda ise gerek çağdaşlarında gerekse ondan önceki Gnostik metinlerde buna benzer sistemlerin yer aldığı görülmektedir. Özellikle,

[269] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 575.
[270] "Gökler RAB'bin sözüyle, Gök cisimleri ağzından çıkan solukla yaratıldı." Bkz. Mezmurlar 33:6.
[271] Özdeyişler, 8:1. Burada Bilgeliğin, Tanrı tarafından ilk olarak yaratıldığından ve yaratılış sürecine eşlik ettiğinden bahseden bir anlatım bulunmaktadır.
[272] Layton, "The Significance of Basilides", s. 142.

Eugnostos Ho Makarios (NHC III, 3 ve V, 1) adlı eserde, Basilides'in sistemine çok yakın bir yapı bulunmaktadır. Burada 360 adet güçten ve her birinin bir semaya karşılık geldiğinden bahsedilir. Bu düzen, her biri 30 gün süren 12 aylık Mısır takvimiyle ilişkilendirilmektedir. Basilides'in bu modeli benimsediği, ancak bu sistemden farklı olarak beş *epagomenal*[273] günü ekleyerek güneş yılındaki 365 güne ulaştığı anlaşılmaktadır. Böylece o da diğerleri gibi güneş yılı ile yaratılış arasında doğrudan bir bağ kurar. Benzer bir görüşe *Yuhanna'nın Apokrifi*'nin uzun versiyonunda da rastlamak mümkündür. Burada da 365 meleğe oldukça özgün ve mistik isimler atfedilmiştir. Bu melekler, Adem'in "psişik" bedeninin 365 parçasını oluşturmakla görevlendirilmiştir. Bu anlatımda ruhsal bedenin farklı bölgeleri bulunan yapısı ile kozmik düzenin çok katmanlı yapısı arasında bir bağlantı kurulmuştur. Epiphanius ise bu düşünceyi biraz daha farklı yorumlar. *Panarion* adlı eserinde, Basilides'in insan bedenini 365 parçadan oluşmuş saydığını ve bu parçaların her birinin bir meleğe karşılık geldiğini aktarmaktadır. Her ne kadar bu aktarımlar muhtemelen Basilides'in kendisinden ziyade onu izleyen yorumlara dayanıyor olsa da Basilides'e kadar izlenebilecek bir çizgisinin ürünü olabilir.[274]

Basilides'le doğrudan bağlantılı olduğu kabul edilen Saturninus'un kozmolojisinde ise dünyanın yaratılışı, yedi yaratıcı melek tarafından gerçekleştirilmiştir.[275] Irenaeus'un Basilides anlatısında, son göğü yöneten meleklerin sayısı açıkça belirtilmemekle birlikte, bu sayının yetmiş iki olabileceği ileri sürülmüştür. Bu varsayım, Irenaeus'un aktardığı üzere, Yahudi inancında da bulunan, meleklerin yeryüzünü ve ulusları aralarında paylaştıkları ifadesine dayanmaktadır. Zira Yahudi irfanında, ulusların sayısı sıklıkla 72 olarak kabul edilmiştir. Bu noktada *Eugnostos Ho Makarios'ta* bu görüşe benzer bir bilgi yer almaktadır. Metinde 72 gücün nasıl ortaya çıktığı şu şekilde anlatılmıştır: "Otuz altı erkek ve otuz altı dişi ortaya çıkarıldı, böylece yetmiş iki güç oldu. Yetmiş ikiden, her birinin sayısı beşe ulaşan beş ruhani varlık ortaya çıkardı ve bunlar toplamda üç yüz altmış güç etti."[276] Basilides'in düşüncesiyle

[273] Antik Mısır Yılı, her biri 30 gün olan 12 aydan oluşmaktadır (12x30=360). Mısırlılar, yılı 365 güne tamamlamak için, yılın sonuna hiçbir aya ait olmayan 5 gün eklerlerdi. Bu günler de Osiris, Horus, Seth-Typon, İsis ve Nephthys tanrılarının doğum günleri olarak kutlanırdı. Bu günlere epagomenal (eklenen günler) denilir. Bkz. Richard A. Parker, *The Calendars of Ancient Egypt* (Chicago: University of Chicago Press, 1950), s. 7.

[274] Pearson, "Basilides, the Gnostic", s. 13.

[275] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 574.

[276] Parrot, *Eugnostos the Blessed*, s. 233.

kıyaslandığında hem sayıların hem de ilahi hiyerarşinin yapısı bakımından ortak özelliklerin bulunduğu görülmektedir.[277]

2.2.2. Abrasaks

Irenaeus'un aktardığı pasaja göre Basilides, 365 gökten sorumlu olan meleklerin Hükümdarı olarak kabul edilen Archon'un Yahudilerin Tanrı'sı olduğunu kabul etmektedir.[278] Ona göre, Yahudilerin Tanrısı, tüm halkları kendi halkına, yani Yahudilere tabi kılmak istediği için, diğer tüm yöneticiler ona direnmiş; buradan hareketle diğer tüm halkların da Tanrı'nın halkına (yani Yahudilere) karşı gelmiştir.[279] Bu anlatıya göre İsrail'in Tanrısı, halkını Mısır'dan çıkarmış, onlara "Kanun"u vermiş ve sonra diğer tüm ulusları onlara tabi kılmaya çalışmıştır.[280]

Irenaeus, Basilides'in takipçilerinin, bu Hükümdara *Abrasaks* (veya *Abraksas*) adını verdiklerini ifade etmiştir. Dahası, Eski Ahit'te yer alan Peygamberlerin dünyanın yaratıcıları tarafından gönderildiğine, Musa yasasının ise, Yahudi halkını Mısır topraklarından çıkaran Hükümdar (*Abrasaks*) aracılığıyla geldiğine inandıklarını aktarır ve O'nun 365 sayısını içinde barındırdığını bildirir.[281] Yani bu isim 365 sayısının değerine sahiptir.[282] Nitekim, Yunanca'da sayılar alfabenin harfleriyle (A = 1, B = 2, vb.) ondalık olarak ifade edilmektedir. Bu sisteme göre A-B-R-A-S-A-X harflerinin sayısal değeri (X = Yunanca X i ile) 1 + 2 + 100 + 1 + 200 + 1 + 60 = 365'tir. *Abrasaks* adı, varyantı *Abraksas* ile birlikte Yunan büyüsü ve astrolojisinde de yaygın olarak kullanılmıştır.[283]

---

[277] Pearson, "Basilides, the Gnostic", s. 15.

[278] Yaratıcı meleklerin Archon'unu Yahudi Tanrısı olarak kabul etme anlayışı, Basilides'le Saturninus'ta ortak kullanılan bir doktrindir. Bkz. Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 16.

[279] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 575. MS 66 ve 135 yılları arasında Yahudiye'ye ve Yahudi kökenli insanlara karşı tekrarlanan savaşların nedeni olarak bu durum gösterilir. Bkz. Litwa, *Early Christianity in Alexandria,* s. 94.

[280] Layton, "The Significance of Basilides", s. 143.

[281] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 575.

[282] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 15.

[283] Layton ve Brakke, *The Gnostic Scriptures*, s. 617, dipnot: c.

Diğer taraftan Pearson, *Acta Archelai*'ye yapılan ikincil bir eklemede Basilides'in "yıldaki gün sayısı kadar tanrı olduğunu varsaydığını, bu küçük tanrıların tek bir yüce ilah yarattığını ve Yunan harflerini sayarak Mithras'ın bir yıl sayısına sahip olduğu temelinde ona Mithras adını verdiğini" bildirdiğini aktarır. Mithras'ın sayısal ifadesi de yine 365 sayısına karşılık gelir: M + E + I + TH + R + A + S = 365. Bkz. Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 15, dipnot: 60.

Abrasaks ismi, Basilides'in sisteminde kullanılmakla birlikte, muhtemelen doğrudan ona ait bir isimlendirme değildir. Nitekim, antik mühür taşları hakkında uzman bir araştırmacı olan Charles William King'in, *The Gnostics and Their Remains: Ancient and Mediaeval* adlı eserinde de işaret ettiği gibi bu ad, Basilides'e ait özgün bir kullanım olmaktan ziyade, onun tarafından "Yaratıcı ve Yönetici Baş Archon" figürünü tanımlamak için kullanılmıştır. Bu ismi özellikle, antik Greko-Mısır muska taşları (gems) üzerinde sıkça görmek mümkündür. Bu taşlarda *Abrasaks* genellikle "aslan başlı, yılan ayaklı ve kırbaç taşıyan bir figür" şeklinde betimlenmiştir. Basilides burada, *Abrasaks*'ı, IAO (Yahudi Tanrısı YHWH'nin Grekçe transkripsiyonu) ismiyle birleştirmiştir. Diğer taraftan *Abrasaks* adı, Greko-Mısır büyü papirüslerinde de yaygın olarak kullanılmıştır. Bu metinlerde, çoğu zaman Yahudi Tanrısı için kullanılan isimlerle (IAO, Sabaoth, Adonai gibi) birleştirilmiştir. Bu ismin etimolojisi hakkında öne sürülen varsayımlardan bir diğeri de İbranice "*arba*" (dört) kelimesine dayanır ve "*Abrasaks*" ismini, YHWH (Tetragram) isminin dört harfli yapısıyla ilişkilendirmeyi amaçlar.[284] Bu görüş, özellikle Gnostik literatürde ismin sembolik değeriyle ilgilidir. Tüm bu ifadeler, *Abrasaks* figürünün Yahudi-Helenistik teolojik sembollerle sentezlendiğini gösterir.[285]

Irenaeus'ta anlatılan Basilides kozmolojisi; ikinci yüzyıl felsefi geleneğiyle büyük ölçüde uyum göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında onun düşünce sistemi, Gnostik bir şahsiyetin değil, daha ziyade bir filozofun eserine benzemektedir. Logos teolojisi, birbiriyle bağlantılı hipostazların yayılımları aracılığıyla oluşturulmuş karmaşık bir varlık düzenine dayanmaktadır. Bu düzen içerisinde Tanrı, dünyayla doğrudan ilişki kurmayan; ancak hipostazları aracılığıyla dolaylı bir müdahalede bulunandır. Doktrin, bazı yönleriyle İskenderiyeli Philo ve Plotinus'un sistemleriyle örtüşse de Philo'nun sisteminden daha iyi bir kurguya sahip olmakla birlikte, Plotinus ve Numenius'tan daha karmaşıktır. Basilides'in kozmolojisi, farklı felsefe ekollerinden görüşlerini bir araya getiren eklektik bir karakter taşır. Böyle bir sentez, ikinci yüzyılda kabul edilebilir nitelikte olmasına rağmen, Hıristiyan ortodoks anlayışının kurumsallaşmaya başlamasıyla birlikte, sapkın olarak değerlendirilmiş ve gözden düşmüştür.[286]

[284] Rudolph, *Gnosis*, s. 311.
[285] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 16.
[286] Layton, "The Significance of Basilides", s. 143.

Basilides'in kozmolojisi Irenaeus'un anlatımı üzerinden incelendiğinde, sistemin merkezinde 365 Gök ve *Abrasaks* figürünün yer aldığı görülmektedir. Ancak Basilides'in öğretilerine dair bilgiler yalnızca Irenaeus'a ait değildir. Hippolytus'un aktardığı rivayet, yaratılış sürecine farklı bir perspektif kazandırır. Üstelik bu anlatım, Irenaeus ve Hegemonius'un metinlerinden daha uzun ve ayrıntılıdır.[287] Hippolytus, Basilides'in kozmolojisini "yoktan yaratma" temeli üzerine kurgulayarak, Irenaeus'un sudûr merkezli modelinden belirgin şekilde ayrılmıştır. Hippolytus'a göre evrenin yaratılışı, her türlü nitelendirmeden uzak olan Aşkın Tanrı'nın, kendi içerisinde barındırdığı Dünya tohumunu atıp bırakmasıyla olmuştur. Her şey bu Dünya Tohumundan ortaya çıkmış, Dünya Tohumu, varlık ötesi Tanrı'dan çıktığı için, her şey yoktan var olmuştur.[288]

"Böylece varlık ötesi Tanrı, var olmayan şeylerden var olmayan bir dünya yaratmış, dünyanın evrensel tohumunu kendinde barındıran tek bir tohum atıp bırakmıştır." Bu ifadelerin devamında, Basilides'in yaratılış doktrini, Tanrı'nın evreni önceden var olan bir maddeden yarattığı ya da sudûr (emanation) yoluyla meydana getirdiği yönündeki görüşleri açıkça reddeder. Zira bu tür görüşler, Tanrı'yı tıpkı bir zanaatkâr gibi, elinde mevcut olan malzemeden bir şey üreten insana benzetmektedir. Hippolytus'ta anlatılan Basilides'e göre bu, Tanrı'nın mutlak aşkınlığına ve onun yaratıcı eyleminin niteliğine aykırıdır. Onun sisteminde Tanrı, her türlü aracı unsurdan uzak, "yoktan var etme" anlayışıyla hareket etmektedir. Bu yaratma, Musa'nın "ışık olsun ve ışık oldu"[289] ifadesiyle özdeşleştirilir; çünkü orada da ışığın kaynağı açıklanmaz, yalnızca konuşma fiili ve onun sonucundaki varlık vurgulanır. Basilides'in sisteminde yaratılış "Söz" aracılığıyla gerçekleşmiş; yani evren, "ışık olsun" ifadesindeki gibi, Tanrı'nın kendisi olmaksızın Tanrı'nın sesinden ortaya çıkmıştır. Burada Tanrı'dan çıkan Dünya Tohumu, "Işık olsun" sözüdür.[290]

[287] A. Monaci Castagno, "Basilides," *Encyclopedia of Ancient Christianity*, ed. Angelo Di Berardino, 1. cilt, (Downers Grove: IVP Academic, 2014), s. 343.
[288] Löhr, "Basilides", s. 167
[289] Yaratılış 1:3.
[290] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies,* 7.10. s. 191.

Hippolytus'un aktardığı özette, yaratılışın ilk aşaması bu şekilde anlatılırken; bir sonraki adım, Dünya Tohumunun içindeki yapının ve işlevin açıklanmasıdır. İşte burada "üçlü oğulluk" anlayışı devreye girer; çünkü Basilides'e göre tüm varlık düzeni, Tohumun içinde yer alan bu üç katmanlı ilahi yapıdan filizlenerek ortaya çıkar.

2.2.3. Üçlü Oğulluk

Basilides'in, Tanrı'nın kendi içerisinde barındırdığını ifade ettiği ve tüm varlığın yaratılışının aracısı olarak açıkladığı Dünya tohumun içinde, Tanrı ile aynı tözden üç katmanlı bir oğulluk (τριπλῆ υἱότης) bulunmaktadır, bunlar saflık itibariyle birbirlerinden farklı derecededirler; ilk Oğulluk saf ruhsal kısımdır ve doğrudan Tanrı'ya yükselir; ikincisi, ilkine göre daha kaba olduğu için, ona kanat[291] işlevi gören Kutsal Ruh aracılığıyla yükselir ancak Tanrı'ya ulaşamaz ve daha alt bir bölge olan Dünya (ay altı alem) ile Dünya-üstü (ay üstü alem) arasında, ara bir bölgeye yerleşir ve Gökkubbe'yi oluşturur; üçüncüsü, yani arınmaya muhtaç olan ise Tohumda kalır ve oradan ayrılamaz.[292]

Daha sonra, Dünya Tohumundan *"Büyük Hükümdar"* ortaya çıkar ve onun da yukarı doğru yükselmesi gerekmektedir. Bu varlık, Hippolytus'un anlatımında *Abrasaks* veya *Abraksas*[293] olarak nitelendirilmektedir. Büyük Archon, Gökkubbe'ye kadar yükselir ve Aşkın Tanrı'nın varlığından habersiz bir şekilde kendisinin, tüm varlıkların en üstünü olduğuna inanır. Daha sonra, kendisinden daha büyük ve daha bilge bir Oğul yaratır ve O'nu sağ tarafına oturtur. Bu Oğul, *Mesih*'tir. Bu ilk hükümdar, Oğul'un danışmanlığında tüm *Eterik alan*ı (maddenin üstünde ama Tanrı'nın aşkınlığının altında yer alan bölgeyi) yaratır ve onu birlikte yönetirler. Onların yönettiği bu küre *Ogdoad*'dır. *Ogdoad*, sekizinci gök katmanını ya da sabit yıldızların

[291] Hippolytus, Basilides'in, bütün sistemini Aristoteles'ten esinlenerek oluşturduğunu iddia eder ve "kanat" metaforunun da Aristoteles'in hocası Platon'un Phædrus'unda kullandığı kanattan etkilenerek oluşturulduğunu, ancak Basilides'in kanat ifadesini kullanmak yerine Kutsal Ruh'u tercih ettiğini söyler.

[292] Hippolytus'un sisteminde her şey yukarıya, Aşkın Tanrı'ya doğru olması gerektiği için, bu Üçüncü Oğulluğun da yukarı doğru hareket etmesi gerekmektedir ancak bu yükseliş, İncil aracılığıyla gerçekleşecektir. Bu konu hakkında Kurtuluş inancı başlığında daha detaylı bilgi verilecektir.

[293] Hippolytus'un anlatımında *Abrasaks* ismi, Irenaeus'un anlatımında Yahudilerin Tanrısı ile özdeşleştirilirken, burada, 365 göğün yöneticisi olan Büyük Hükümdar için kullanılmaktadır. İki anlatı arasında farklı olan kısım burasıdır. Diğer taraftan *Abrasaks*'ın etimolojik, astrolojik ve tarihsel açıdan Irenaeus'taki *Abrasaks* başlığı altında verilen bilgilerden farkı bulunmamaktadır. Bu sebeple bu kısımda detaylı bilgi verilmeyecektir.

alanını temsil eder. Bunun ardından, Tohumdan ikinci bir Hükümdar yaratılır ve o da Birinci Hükümdarın altındaki küreye yükselir. Onun bölgesine de *Hebdomad* (yedi katlı semavi bölge) adı verilir ve altındaki her şeyin yaratıcısı ve yöneticisi tayin edilir. İkinci hükümdar da tıpkı ilkinde olduğu gibi, Aşkın Tanrı'dan habersizdir ve kendisinden daha üstün bir oğul yaratır. Basilides'e göre her iki yaratıcı hükümdar da var olmayan Tanrı'nın, evrenin tohumu içine koyduğu ilahi planı bilinçsizce yerine getirir.[294]

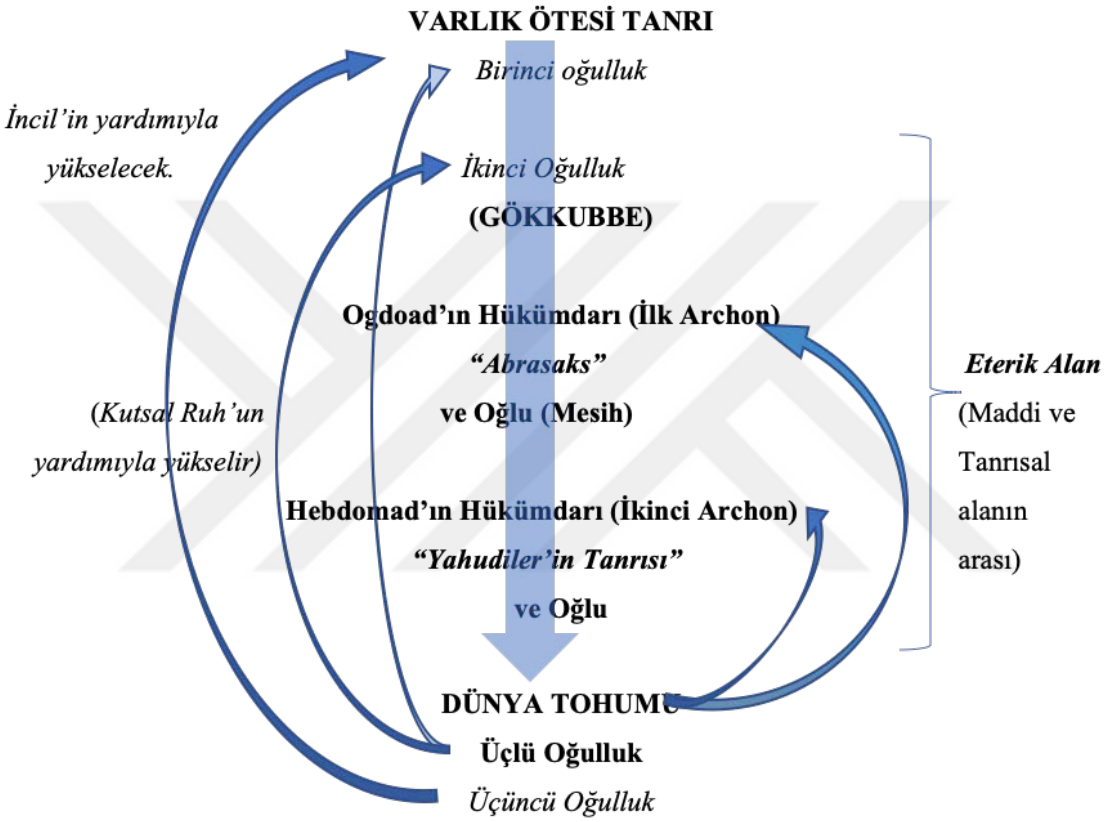

Şekil 2: Hippolytus'un Basilides'e atfettiği kozmoloji.

Hippolytus'un anlatımında İkinci hükümdar, yani *Hebdomad*'ın yöneticisi, Yahudilerin Tanrısı ile özdeşleştirilir. Basilides'in sayıları alegorik yorum çerçevesinde kullanması ve 365 sayısının güneş yılı ile bağlantılı olması durumundan da hareketle, yedi sayısı ile de yaratılışın yedi günü veya haftanın yedi günü arasında bir bağlantı olduğu düşünülebilir. *Hebdomad* ve *Ogdoad*'ın gezegenlerin yedi küresine ve sabit yıldızların sekizincisine bir ima içermesi de muhtemeldir. Sonuç olarak Basilides'in yaratılış modeli, Yahudilikteki yaratılış anlatısını

[294] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies,* 7.10. s. 191-194.

alegorik biçimde yeniden yorumlamaktadır. Tanrı'nın mutlak aşkınlığı ve tanımlanamaz oluşu, yaratıcı Archonların bilinçsiz bir şekilde Tanrı'nın gerçekleştirmek istediği planını yerine getirmesi ve evrenin çok katmanlı yapısı, onun sistemini hem felsefi hem de kozmoloji anlatısı bakımından özgün kılar. Bu sistemde sudûr değil; yokluktan gelen bir yaratılış söz konusudur. Dolayısıyla Basilides'in alem görüşü hem Platonik hem Stoacı hem de Yahudi-Hıristiyan etkilerin sentezinden doğan özgün bir yapıyı temsil eder.[295]

Hippolytus'un Basilides anlatısında her şeyin yukarıya yöneldiği ve düşme eğiliminin (ve dolayısıyla sudûrun) söz konusu olmadığı[296] vurgulansa da Hippolytus, Tohumun Tanrı'dan ayrıldığını söyler ve görünüşe göre Tohum aşağı doğru düşmüştür. Bu durum sistemin kendi içerisinde bazı çelişkilerinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Hippolytus'un anlatımında iki ana Archon'un varlığından bahsedilirken, Clement ve Irenaeus'ta sadece tek bir Archon bulunmaktadır.[297] Bu da Clement'in anlatımının mihenk taşı olarak kullanımından hareketle, anlatının otantikliğine gölge düşürmektedir. Öte yandan Hippolytus'un Basilides'e atfettiği sistem ile Hippolytus'un eserinde aktardığı diğer sistemler arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Bu durum da tüm bu doktrinlerin birbirine yakın zamanlarda ortaya çıktığı, hatta Hippolytus'un eserini yazdığı dönemden çok da eski olmayan bir zamana ait olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Bu anlatıda Gnostik unsurlar azaltılmış; farklı Gnostik okulların öğretilerini birbirine karıştıran ve aynı zamanda Gnostisizmi felsefeyle karıştıran bir senkretizm geliştirilmiştir.[298]

Hippolytus'un Basilides'i, bu çelişkilere rağmen felsefi açıdan hem Aristoteles hem de Platon ile ilişkilendirilebilir. Tüm varlıkların, Tanrı'dan ayrıldığı kabul edilen bir tohumdan meydana geldiği teorisi tam olarak Aristoteles'in tarzındadır. "Varlık ötesi Tanrı" inancında da Platonik bir unsur bulunmaktadır; ancak Aristoteles'te de Platoncu unsurlar vardır. Hippolytus'un Basilides'i için varlık ötesi Tanrı, var olan her şeyin kaynağıdır. Olan her şey yükselme eğiliminde olsa da Evrenin Tohumu, Tanrı'nın kendisi tarafından irade edilerek

[295] Mansel, *Gnostic Heresies,* s. 154.
[296] Pétrement, *A Separate God*, s. 337
[297] A.g.e., s. 338.
[298] Pétrement burada, Hippolytus'un Basilides'inin Valentinyan özellikleri taşıdığını ileri sürer, ancak bu savunma, Hippolytus'un görüşlerini tercih eden araştırmacılar tarafından, Irenaeus'un özetine yönelik de kullanılmaktadır. Örn. Bkz. Mansel, *Gnostic Heresies,* s.160-161.

bırakılmıştır. Öyle ki başlangıçta bir şey inmiştir ve inen şey Tanrı'dan düşmüştür. Aristoteles'te de fiil, imkândan öncedir, böylece Platonculuk onun doktrininin temelini oluşturmaktadır.[299]

Hegemonius *Acta Archelai*'de, "Persli Vaiz Basilides"e atfettiği görüşlerin devamında, "barbarlardan bazıları her şeyin iki başlangıcı olduğuna inanıyordu" diyerek Işık ve Karanlık aracılığıyla yaratılışın nasıl olduğunu anlatır. Yani Basilides burada aslında kendi görüşünü değil; başkalarına ait bir doktrini açıklamaktadır. Ancak, Basilides ve takipçilerine dair bilgi veren diğer kaynaklara bakıldığında, Hegemonius'un özetinin bu anlatıların hiçbiriyle uyuşmadığı görülmektedir. Hippolytus veya Irenaeus'un aktarımları, bazı araştırmacılar tarafından otantiklik açısından şüpheyle değerlendirilmiş ve onlara temkinli yaklaşılmıştır. Ancak, bu metinlerin Basilides'e doğrudan ait olmasa bile, onun sonraki kuşak takipçilerine ait olabileceği olasılığı üzerinde de durulmuştur. Bu sebeple onların anlatılarına uzun bir şekilde yer verilmiştir. Ancak, Hegemonius'un aktardığı yaratılışla ilgili kısım, İskenderiyeli Basilides'e veya sonraki dönem takipçilerine atfedilemez. Bu sebeple Hegemonius'un özetinde bulunan kozmoloji anlatısı burada değerlendirilmeyecektir.

2.3. İnsan Görüşü

Basilides ve takipçilerinin insan anlayışı (antropoloji), kozmolojisindeki ilahi düzenin doğal bir devamı niteliğindedir. Onun sisteminde insan, 365 gök ve *Abrasaks* figürüyle şekillenen kozmik hiyerarşinin içinde, ruh ile bedenin ilişkisi üzerinden tanımlanır. Bu konudaki bilgiler, Irenaeus ve Clement'in aktarımları ile Hippolytus'un özetinde yer alan fragmanlardan derlenmiştir. Her ne kadar bu rivayetler bazen birbirinden farklı olsa da Basilidesçi antropolojiyi ortaya koymak açısından önemli ipuçları sunar. Basilides ve takipçileri, insan öğretisini de tıpkı diğer konularda olduğu gibi, hem sistematik bir yapı olarak kurmakta hem de Hıristiyan, Yahudi ve pagan düşünce geleneklerini alegorik bir şekilde harmanlayarak oluşturmaktadır. Aşağıda sunulacak olan bilgiler, onların 'ruhani ve maddi doğa

[299] Pétrement, *A Separate God*, s. 338.

ayrımı', '*iman ve seçilmişlik* doktrini', 'beden ve ruhun durumu' ve 'ahlaki sorumluluk' gibi temel konuları ele alacaktır.

İlk olarak, Irenaeus ve Clement'in aktarımlarının yanı sıra Hippolytus'ta da "İlk İnsan"ın yaratılışına dair, Basilides'e atfedilen bir bilgi bulunmamaktadır. Basilides ve takipçilerinin, özellikle Tanrı ve Alem hakkında görüş belirttikten sonra, bunların devamı niteliğinde olan "İlk İnsan"ın yaratılışıyla ilgili fikir beyan etmemeleri pek olası görünmemektedir. Bu bağlamda, İskenderiye'de, Basilides'le aynı dönemlerde yaşamış olup Basilides'le ortak veya paralel görüşler ileri sürmüş bazı Gnostik şahsiyetlerin (Saturninus, Valentinus) doktrinlerinde ve *Eugnostos Ho Makarios* ve *Apokryphon Iōannou* (*Yuhanna'nın Apokrifi)* gibi Gnostik metinlerde aktarılan antropolojiler değerlendirilerek, Basilides ve takipçilerine ait olabilecek bir antropoloji varsayımında bulunulabilir.

Irenaeus'un, Saturninus'a atfettiği doktrin ile, *Apokryphon Iōannou'*da anlatılan antropoloji arasında dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır.[300] Her İki anlatıda da ikincil varlıklar, Tanrı'nın suretinin yansımasını görür ve O'na benzer bir varlık yaratmak ister. Böylece "İlk İnsan" (Âdem) ortaya çıkar.[301] Ancak yarattıkları varlık, ilk aşamada hareket edemez. Sonrasında Âdem, Yüce Tanrı'dan gelen "yaşam kıvılcımı"[302] veya "İlahi ışık"[303] ile canlanır. İki anlatıda da düalist vurgu oldukça fazladır. Ruh ve beden ayrımı çok net bir şekilde ifade edilmiş ve ruhun aşkınlığına karşılık, bedenin kötülüğü üzerinde durulmuştur.

*Eugnostos'*ta "İlk İnsan"; Tanrı tarafından yaratılmamış hipostazların (*Nous, Sophia*) sudûru ile var olmuştur; başka bir ifade ile, Tanrı'nın hipostazlarının bir yansıması olarak yaratılmışlardır.[304] Bu anlatımda ruh-beden ikiliği daha ılımlı bir şekilde işlenir. Ruhun üstünlüğü ve Tanrısal kökeni vurgulanmıştır. Beden, doğası gereği bozulabilir niteliktedir ve ruha göre daha aşağıdadır, ancak bu durum kötü olarak değerlendirilmez. Valentinus'un

[300] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 18.
[301] İkincil varlıklardan kastedilen Tanrı dışındaki varlıklardır ve bunlar; Saturninus'ta 7 Melek ve Yahudiler'in Tanrısı, *Apokryphon Iōannou'*da ise *Yaldabouth* ve *Daimon*lar yani şeytani güçlerdir.
[302] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 574.
[303] Frederick Wisse, çev., "Apocryphon of John," *The Nag Hammadi Library in English*, II,1; III,1; IV,1; BG 8502,2 içinde, ed. James M. Robinson (San Francisco: Harper & Row, 1988), s. 108, 116
[304] *Eugnostos the Blessed*, çev. Parrot, s. 220-221.

antropolojisinde ise "İlk İnsan", Demiurge ve *Sophia*'nın dolaylı müdahalesiyle yaratılmıştır ve burada da yine Demiurge, tamamen kötü bir varlık değildir.[305]

Basilides ve takipçilerinin öğretisi, Saturninus'tan bazı yönleriyle ayrılır. Çünkü Irenaeus, Saturninus'un, birbirinin zıttı olan (iyi ve kötü) iki farklı insanın yaratılışından bahseden ilk kişi olduğunu söyler.[306] Dolayısıyla o, oldukça düalist bir antropoloji ortaya koymuştur. Basilides ve takipçilerinin sisteminde bu şekilde katı düalist bir vurgu bulunmamaktadır. Buna karşılık, Basilidesçi sistemde ılımlı bir ruh-beden ikiliği bulunur. Ruh, diğer anlatılarda olduğu gibi bedenden üstün tutulur; ancak bedene düşmanlık beslenmez, yalnızca ruhun altında ve bozulabilir kabul edilir. Ayrıca, insanların doğalarına göre farklı türlerinden söz edilse de bu türler arasında ahlaki veya ontolojik bir karşıtlık kurulmaz. Bu yaklaşım, Basilides'in düşüncesini *Eugnostos*'a ve belki de kendisinden sonra gelen, hatta Basilides'ten etkilendiği kuvvetle muhtemel olan Valentinus'un antropolojisine yaklaştırır. Buna göre -varsayımsal olarak- Basilides ve takipçilerinin antropolojisi şu şekilde olabilir: "İlk İnsan" *Abrasaks* tarafından yaratılmış, ancak, hareket edememiş ve yukarıdan gelen ilahi bir etkiyle (ruhun üflenmesi gibi) canlanmıştır. Bu bağlamda ruh, Aşkın Tanrı'nın özünden geldiği için üstündür ve kurtuluş ancak ruh iledir. Diğer taraftan bedene karşı bir düşmanlık bulunmamaktadır. O sadece ruha göre daha aşağıdadır ve bozulabilir bir yapıdadır.[307] Bu ifadeler, Irenaeus tarafından Basilides'e atfedilmiştir ve görünüşe göre Basilides ile Saturninus, bu konuda aynı görüşe sahiptir.

2.3.1. *Entelecheia* Doktrini

Hippolytus'ta aktarılan Basilides'in insan anlayışındaki ruh-beden ilişkisini temellendirirken başvurduğu en önemli felsefi kavram, Aristotelesçi kökenli *entelecheia*'dır;[308]

[305] Hayrunnisa Hayta, "*Gnostik Bir Akım: Valentinyanizm"* (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2020), s. 89.

[306] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 574.

[307] A.g.e., s. 575. Bu konu hakkında, Kurtuluş İnancı başlığında daha detaylı bilgi verilecektir.

[308] ***Entelecheia* (ἐντελέχεια)**, Yunanca "mükemmellik" demek olup, Aristoteles bu kavramı; "doğal gayenin fiil olarak tamamlanışının gerçekleşmesi" olarak kullanır. Bkz. Hasan Akkanat, "Aristoteles Psikolojisinde Ruh ve Yetileri," *İlahiyat Akademik Araştırmalar* 1, no. 25 (2018), s. 2.

Bu kavram, bir yandan ruh ve bedenin doğal amacını gerçekleştirme sürecini açıklarken, diğer yandan evrendeki tüm varlıkların, ilahi iradeyle belirlenen düzen içinde kendi olgunluklarına ulaşmasını izah eder. Bu bağlamda ruhu, bedenin *entelecheia*'sı, yani onun nedeni ve amacına ulaşması için hareket ettirici ilkesi olarak tanımlamıştır. Ruh, bedenden bağımsız olarak aktif değildir; bedenle birlikte anlam kazanan ve bedenin potansiyelini gerçekleştiren ilke konumundadır.[309] Basilides, bu felsefi anlayışı kozmik düzeyde de uygulamış gibi görünmektedir. Ona göre, "Büyük Archon", yani *Ogdoad*'ın Hükümdarı, bir Oğul var etmiştir. Bu Oğul, tıpkı ruhun bedeni idare etmesi gibi, tanımlanamaz olan Tanrı'nın bir tezahürü olarak, kozmik düzenin işlemesini sağlamıştır. Böylece Basilides, *entelecheia* kavramını yalnızca bireysel olarak değil, kozmik hiyerarşiye de uyarlamıştır.[310]

2.3.2. İnsanın Doğası ve İman

Basilides'in, *entelecheia* kavramını hem bireysel hem de kozmik düzeyde uygulaması, onun insan doğası anlayışına da doğrudan zemin hazırlar. Zira, bedeni yönlendiren ruh nasıl onun potansiyelini gerçekleştiren ilke ise, Basilides'e göre farklı doğalara sahip insanlar da kendi varoluşsal amacına, bu "ruh" aracılığıyla ulaşır. Dolayısıyla *entelecheia* kavramı, Basilides'in antropolojisinde yalnızca biyolojik veya metafizik bir açıklama değil, aynı zamanda *seçilmişlik ve iman* doktrininin temelini oluşturan bir anahtar terimdir. Bu noktada, insanın doğasına dair yaklaşımı ve bunun imanla ilişkisi, sistemin diğer Gnostik geleneklerle kesişen veya ayrışan yönlerini anlamak açısından önemlidir.

Şimdiye kadar aktarılan bilgilerin aksine, Basilides'in insanın doğası hakkındaki yaklaşımı, Irenaeus ve Hippolytus'un anlatımlarında farklılıktan ziyade ciddi benzerlikler taşımaktadır. Şaşırtıcı bir şekilde her iki yazarın da sunumları bu konuda birbirini açıklayıcı ve tamamlayıcı bir nitelik arz etmektedir. İki anlatıda da Basilides'in sistemindeki insanlık, özellikle Gnostik sınıflandırmalar çerçevesinde, farklı "doğalara" sahip türlere ayrılmaktadır. Basilides ve bazı takipçilerinin[311] "insanın doğası"na dair öğretisi, erken Hıristiyan

[309] Nitekim, bu düşünce de yukarıda Basilides'in antropolojisini tanımlarken, ona atfedilen ruhun bedeni harekete geçirdiği varsayımını destekler niteliktedir.
[310] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies,* 7.12. s. 194.
[311] Aşağıda görüleceği üzere, bazı takipçileri bu konuda farklı düşünmektedir.

Gnostisizminde merkezî tartışma konularından biri olan *seçilmişlik* ve *iman* meseleleriyle ilişkilendirilmiştir. Zira, Basilides ve takipçilerine göre iman herkesin değil; yalnızca doğası buna uygun olan kişilerin sahip olabileceği bir durumdur. Irenaeus tarafından Basilides'in takipçilerine atfedilen bu ifade (*Kaulakau*), Hippolytus'ta Basilides ve takipçilerinin bu konu hakkındaki görüşleri daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır.[312] Her ne kadar Hippolytus, bu tanımları Ophite'e atfetse de genel temaya bakıldığında Basilides'in de bu paralelde bir görüş ortaya koyduğu kuvvetle muhtemeldir. Nitekim bu ayrım, daha sonra da Valentinyan Gnostiklerin *pnömatikler, medyumlar* ve *hylikler* arasında yaptığı ayrımda tekrarlanmaktadır.[313] Bu üç sınıfa verilmiş isimlerin kökeninin Yeşaya 28:10'un[314] orijinal İbranicesi olduğu söylenebilir. Kurtarıcı, "satır üstüne satır" ya da Yetmişler (*Septuagint*) versiyonundaki ifade ile "umut üstüne umut" olarak adlandırılıyordu; Maddi insan, "ilke üstüne ilke"ydi, aydınlanmış Gnostikler ise, seçilmiş azınlık olup sayıları birkaç kişiyi geçmiyordu.[315] Bu başlık altında, metinlerde yer alan farklı doğadaki insanlardan bahsedilecektir.

2.3.2.1. Kurtarıcı

Irenaeus, Basilides ve takipçilerinin, "Kurtarıcı"ya tuhaf bir isim olan "*Kaulakau* (Καυλακαυ)" adını verdiklerini nakletmiştir.[316] Clement, Basilides'in görüşlerini retorik taktiği (karşısında biri varmış gibi karşılıklı bir konuşma şeklinde) aktarırken, mevcut sisteme bir eleştiri yöneltir: "Eğer iman sadece bazı zihinlerin doğal bir niteliği ise, Kurtarıcı'ya ne gerek var?" diye sorar, sonra kendi eleştirisine Basilides'in ağzından şu şekilde cevap verir: "İman gizli bir güçtür ve ancak Kurtarıcı'nın gelişiyle enerjisini açığa çıkarır.[317] Bu konu hakkında Mesih Anlayışı başlığında daha kapsamlı bilgi verileceği için burada daha fazla detaya girilmeyecektir.

[312] Mansel, *Gnostic Heresies*, s. 163.
[313] Campbell, *The Making of an Apostle*, s. 109.
[314] "Çünkü bütün söylediği buyruk üstüne buyruk, buyruk üstüne buyruk, kural üstüne kural, kural üstüne kural, burada biraz..."
[315] Mansel, *Gnostic Heresies*, s. 163.
[316] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 576.
[317] Clement, *Stromata*, 2.3. s. 571.

2.3.2.2. Seçilmiş Kişi

Gnostik doktrin tarafından seçilmiş kişiler, yeryüzünden göğe yükseltilen ruh (Ζεσάρ) olarak tarif edilmiştir. Basilides ve bazı takipçileri tarafından yalnızca sembolik bir azınlığı değil, *seçilmişliğin* niteliğini belirleyen insan doğasına yönelik bir farkı da yansıtmaktadır. Onun takipçileri arasında dolaşan "bin kişiden birini, on bin kişiden ikisini seçeceğim"[318] şeklindeki ifade, Basilidesçi sistemde ilahi seçimin (*eklogè*) sınırlı olduğuna dair bilgi verir niteliktedir. Bu söz**,** Tomas İncili'nde İsa'ya atfedilen, "Bin kişiden birini, on bin kişiden ikisini seçeceğim ve hepsi bir arada, tek vücut olacaklar." sözü ile aynı doğrultudadır. Her iki ifade de seçilmiş bir azınlıktan bahsetmekte ve her insanın kurtuluşa ulaşabilmesinin ya da ilahi hakikati (*gnosis*) kavrayabilmesinin mümkün olmadığını, bunların seçilmiş bir azınlığa yönelik olduğunu ifade etmektedir. Irenaeus'un anlatımında, kişinin bazen imanla bazen de bilgiyle (*gnosis*) kurtulabileceği yönünde bir ima yapıldığı görülür. Bu durum, Hıristiyanlığın ve Gnostisizmin başlangıcında iman ve bilginin neredeyse aynı şey olarak kabul edilmesinden ve dolayısıyla Basilides'in bilgi ve iman arasında bir ayrım yapmamasından kaynaklanmaktadır. İskenderiyeli Clement'e göre[319] Basilides ve takipçileri için "iman, duyuları etkilemeyen bir şeye ruhun onayıdır ve dolayısıyla o, seçilmişlerin payına düşendir".[320]

Basilides'in veya takipçilerinin Tomas İncili'nden aktarılan bu ifadeyi bildiğine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, Pavlus'a atfedilen "Ben bu ülkede bir yabancı ve aranızda bir misafirim"[321] sözünü bildiği ve bu ifadeyi, kendi sistemini Hıristiyan öğretisi ile temellendirmek üzere kullandığı söylenebilir.[322] Bu doğrultuda Basilides, bu pasajı, "seçilmiş insanın" doğası gereği aşkın olarak (*hyperkosmion physei*) dünyaya yabancı olduğu şeklinde anlamıştır.[323]

---

[318] Irenaues, *Against Heresies*, 1.24. s. 576.
[319] Clement, *Stromata*, 2.6. s. 578.
[320] Pétrement, *A Separate God*, s. 342-343.
[321] Yaratılış 23:4; Mezmurlar 39:12.
[322] Basilides burada, Hıristiyanlık terminolojisine ait ifadeleri (*iman, seçilmişlik, krallık*) Stoacı felsefeyle açıklamıştır. Bkz. Layton, "The Significance of Basilides", s. 141.
[323] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 18-19.

Basilides'in bahsettiği, yalnızca seçilmişlere yönelik olan iman, bir "akıl yürütme" (*noèsin tèn exairetonpistin*) ve bir "krallık" (*basileian*), "iyi şeylerin bir kazanımı" ve "Yaratıcı'nın yakınında olmaya layık bir öz-töz"dür. O halde, herhangi biri Tanrı'yı doğası gereği biliyorsa, o zaman iman bir özgürlük değil; seçilmiş kişinin doğal bir eylemidir, yani özgür bir ruhun bilinçli tasdiki değildir.[324] Bu noktada Basilides'in, Platoncu terminolojiden "*noèsis*" (akli kavrayış) kavramına ve aynı zamanda İbraniler'e Mektup 11:1'de geçen "*töz*" terimine yer verdiği görülmektedir.[325] Bu durum, Basilides'in sistemindeki eklektizm açısından şaşırtıcı değildir. Dahası, Saturninus'ta "kıvılcımdan gelen iman" ile Basilides'te "seçimden gelen iman" arasında bir paralellik olduğu da söylenebilir. Nitekim, her ikisi de kendilerini ruha yerleştirmekte ve orada sabit bir şekilde kalmaktadır. Bu düşünce ise, Basilides'in "töz" ifadesini kullanma sebebini açıklıyor gibi görünmektedir.[326]

"Valentinus'un dediği gibi, bir kimse doğası gereği kurtulmuşsa ya da Basilides'in varsaydığı gibi, bir kimse doğası gereği sadık ve seçilmişse, Eski ve Yeni Ahit'in emirleri gereksizdir."[327]

Clement bu pasajı Basilides'e atfederken, Basilides'in *seçilmişlik* anlayışını radikal bir doğa determinizmi öğretisi olarak kabul etmektedir. Basilides'in "İlk İnsan"ın yaratılışına dair öğretisini belirlemeye çalışırken yukarıda da ifade edildiği gibi, Valentinus'un doğası gereği kurtuluşu kabul eden doktriniyle paraleldir. Bu sebeple, Valentinus'a ait olan bir görüşün Basilides'e de atfedilmiş olabileceğini ileri sürmüştür. Basilides'in, "doğası gereği aşkın" (*hyperkosmion physei*) olarak tanımladığı *seçilmişlik* öğretisi; insanın maddi bedenini aşan, sonradan yaratılmış olan doğaya karşılık, (Tanrı'dan veya onun hipostazlarından gelen) ruhsal özü ima eder.[328] Dolayısıyla seçilmişler, "doğa"ları gereği diğer insanlardan farklı olmakla birlikte, onlar ile aynı yasaya bağlı değildir.[329] Bu ifadeler her ne kadar polemik bir eserin ürünü olsa da Basilides'in genel sistemiyle uyumlu gibi görünmektedir. Nitekim, Stoacı kadercilik

[324] Clement, *Stromata*, 2.3. s. 571.
[325] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 19-20.
[326] Pétrement, *A Separate God*, s. 342-343.
[327] Clement, *Strom*ata, 5.1. s. 732.
[328] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 20-21.
[329] Mansel, *Gnostic Heresies*, s. 164.

doktrininde ortaya çıkan etik sorunlar, "Etik Anlayışı" konusunda da ele alınacağı üzere, Basilides okulunu çok fazla meşgul etmiştir.[330]

Acta Archelai'de Basilides'e atfedilen "köksüz ve yersiz şeylerin üzerine gelen doğanın kaynağı" ifadesi Basilides'in *seçilmişlik* anlayışındaki doğa ayrımını destekler niteliktedir:[331] Bu pasajın tamamına bağlam olarak bakıldığında, bahsedilen zengin adam ve Lazarus kıssası, kişilerin ölümden sonraki kaderlerinin, yaşamları boyunca yaptıklarıyla ilişkili olduğunu anlatır. Muhtemelen zengin adamı niteleyen "köksüz doğa" ifadesi, İsa'ya ait bir başka anlatım olan "ekici" benzetmesinin Luka versiyonundan ortaya çıkmıştır.[332] İsa'nın öğrencilerine yaptığı açıklamada, kayalık zemine düşen tohuma benzetilen grup için "onların kökü yoktur" denir.[333] Dolayısıyla Basilides'in "köksüz doğa"ya atıfla anlattığı zengin adamın durumu, bu tür bir doğanın Tanrı'dan değil, ikincil bir kaynaktan geldiği anlamına gelebilir. Ne var ki, bu yorum, günümüze ulaşan metinlerin eksikliği nedeniyle yalnızca ihtimal düzeyinde kalmaktadır.[334]

Hippolytus'un, Basilides'in insan tasavvuru hakkındaki aktarımına göre, Pavlus'un dile getirdiği "tüm yaratılış inliyor ve Tanrı'nın oğullarının tezahürünü bekliyor"[335] sözünde yer alan "Tanrı'nın Oğulları" ifadesi, Basilidesçi düşüncede, seçilmiş kişileri kastetmektedir. Bu kişiler (yani Basilides ve onun takipçileri), ilahi bilgiyi (*gnosis*) kavrama potansiyeline sahip olmakla birlikte, geçici olarak maddi bedenlere hapsedilmiş durumdadır. Ruhsal yönleri, bedensel arzular ve duyularla örtülmüş; algı kabiliyetleri ise geçici olarak körelmiştir.[336] Onların dünyaya gönderilme amacı, diğerlerini (Gnostik olmayanları) kurtarmaktır. Bu bireyler, Orta mekânda (maddi dünyada), aşağı doğalı ruhları düzenlemek, düzeltmek ve tamamlamak için kalmıştır.[337] Buna göre seçilmiş insanlar, bu dünyaya ait değildir; ancak bu dünyada kalmaları, bozulmuş olan kozmik düzeni sağlamak içindir. Bu yapı, Gnostik bireyleri yalnızca kurtulacak varlıklar olarak değil, kurtuluş sürecine yardımcı bireyler olarak

[330] Rudolph, *Gnosis*, s. 311
[331] Hegemonius, *Acta Archelai*, LXVII, s. 96.
[332] Luka, 8:5-8.
[333] A.g.e., 8:13.
[334] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 21.
[335] Romalılara Mektup 8:22–23
[336] Mansel, *Gnostic Heresies*, s. 154.
[337] Campbell, *The Making of an Apostle*, s. 109.

konumlandırır.[338] Nitekim, bu anlayıştan hareketle, seçilmişlerin de diğer aşağı ruha sahip insanların *entelecheia*'sı olduğu söylenebilir.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda, Basilides'in *seçilmişlik* anlayışında iman, yalnızca bir inanç fiili değil, ilahi doğanın tezahürüdür ve potansiyel olarak her insanda bulunmaz; yalnızca "seçilmiş" olanlarda aktif hale gelir. Burada bahsedilen *seçilmişlik* inancı, inananlardan oluşan "elit" bir tabakanın olduğu anlamına gelmemekte, ancak onların, ilahi bir seçimin nesnesi oldukları, yani sahip oldukları inancın (bilginin) Tanrı'nın bir armağanı olduğu anlamına gelir.[339] Basilides'in bu anlayışı, etik sorumluluğu ve özgür iradeyi tümüyle dışlıyor gibi görünmektedir. Ancak aşağıda da görüleceği üzere oğlu Isidore, bu konuda farklı bir yorum geliştirmiştir.

2.3.2.3. Maddi İnsan

Yalnızca beden ve arzularıyla hareket eden, ruhsal doğası olmayan kişilerdir. Bu kişiler İlahi bilgiye kapalıdır ve doğaları gereği maddi alana ait olup kurtuluştan yoksundurlar. "*Saulasas* (Σαυλασάς)" figürüyle sembolize edilirler.

2.3.3. *Prosartemata*

Clement'in, Basilides'in oğlu ve aynı zamanda öğrencisi olan Isidore'a ve Basilides'in bazı takipçilerine atfettiği *prosartemata* (eklentiler) öğretisi de Basilidesçilerin insanın bileşenlerini nasıl değerlendirdiğini anlama noktasında önem arz etmektedir. Basilides'in oğlu Isidore'un, "*Peri Epiprosthēkēs Psychēs*" adlı eserinden yaptığı alıntıya göre; her ruhta günaha meyleden tutkular vardır, ancak bu tutkular ruhun kendi özünden kaynaklanmaz.[340] Zira yukarıda da ifade edildiği gibi, bu öz Aşkın Tanrı'dan veya Dünya tohumundan geldiği için kötü olamaz. Aksine onlar, "ruha bağlanmış yabancı varlıklar" olarak işlev gören eklentilerdir. Bu yabancı unsurlar, ikincil bir ruh olarak insan ruhuna dışarıdan eklenen ve onu etkileyen

[338] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies*, 7.12. s. 194-195.
[339] Pétrement, *A Separate God*, s. 366.
[340] Clement, *Stromata*, 2.20. s. 610-611.

doğalara sahiptir. O halde ruh, bir bütün değildir ve birbirinden ayrışmış parçalardan oluşur.[341] Bu ikili ruhun ilk kısmı akıl tarafından yönlendirilirken, diğer kısmı "kurt, maymun, aslan, keçi" gibi vahşi hayvanların doğalarına sahiptir ve bu hayvani özellikler ruhun içinde ortaya çıktığında, insanın arzuları da bu hayvanların doğasına uygun hale gelir. İnsan ise bu varlıkların eylemlerini taklit etmeye başlar. Nitekim bu durum, yalnızca hayvanlarla sınırlı kalmaz; insan ruhları, bitkilerin ve hatta bazı madenlerin dahi niteliklerini taşır. Böylece ruh, karmaşık bir yapı haline gelir.[342] Bu doktrin, insanın tutkulara yenilmesini zorunlu hale getiren kaderci bir anlayışı gerektirmez. Aksine, Isidore'un öğretisinde bu durum, insanın sorumluluğunu vurgular. Eğer bir kişi, kötü arzularının kaynağının bu eklentiler (*prosartemata*) olduğunu iddia ederse, yaptığı kötülükleri için yalnızca bahane sunmuş olur. Ona göre herkes, bu tutkulara karşı mücadele etmeli, "ruhun rasyonel yönü"nü kullanarak bu eklentilerin etkisinden kurtulmalı ve onlara hükmetmelidir.[343]

Isidore'un, insan tutkuları ile aşağı hayvan tutkuları arasında bir fark oluşturmaya çalışması oldukça dikkat çekicidir.[344] Bu "ikincil" ruh, Clement'in ifadesiyle "parazit" (*psychē*) ya da "sonradan gelen" (*adventitious*) bir ruhtur.[345] Bu görüş, Isidore'un insanda bir ikilik tanımladığını göstermektedir. Bu ikilik, Irenaeus'un aktardığı anlatıda, dünyanın Tanrı tarafından değil, hipostazlar tarafından var olan Melekler aracılığıyla yaratıldığını aktaran sisteme benzer bir şekilde, insanın iç dünyasına da yansır: tıpkı yaratılışta olduğu gibi, ruhun içinde de bir bölünme vardır. Ancak bu düşünceden hareketle, sistemin düalist bir yapıya sahip olduğunu iddia etmek doğru değildir. Çünkü Irenaeus'a göre Basilides ve takipçilerinin sisteminde Melekler ilk ilke değildir. Aynı şekilde Hippolytus'un aktardığı özette de düalistliği vurgulayan bir karşıtlık söz konusu değildir.[346]

---

[341] Bu ifade *Apokryphon Iōannou*'da bulunan 365 parçayı hatırlatmaktadır. Bkz. *Apocryphon of John*, çev. Wisse, s. 113-115.

[342] Clement, *Stromata*, 2.20. s. 610-611.
Bu ifadeler Basilides'in takipçilerine ait olarak aktarılmakla birlikte, büyük ihtimalle Isidore'un eserinden alıntılanmış farklı kısımlardır.

[343] Schröhter, *Gnosis*, s. 23.
Isidore'un bu öğretiyi savunurken Yaratılış 1:28 ve 9:1 ayetlerine göndermede bulunduğu da Clement'in aktarımları arasında yer alır; bu ayetlerde Tanrı'nın insanı yeryüzüne egemen kıldığı vurgulanır.

[344] Löhr, "Basilides", s. 166.

[345] Clement, *Stromata*, 2.20. s. 610-611.

[346] Pétrement, *A Separate God*, s. 337.

Sonuç olarak Isidore'un ve Basilides'in takipçilerinin geliştirdiği antropolojide, insanın ahlaki özgürlüğü ve sorumluluğu çok katmanlı bir yapı içinde ele alınır. Ruhun farklı kısımlardan oluşan yapısı ve tutkuların eklentilerden kaynaklandığı öğretisi, insanda hem ilahi olana karşı bir aşağı olma hissini; hem de ilahi olana yaklaşma potansiyelini barındıracak niteliktedir. Bu bağlamda, Isidore ve Basilides'in isimsiz takipçilerinin, Basilides'e yukarıda atfedilen, imanın doğal bir sonuç olduğu inancını benimsemedikleri, aksine özgür iradeye vurgu yaptıkları görülmektedir. Bu şekilde bir ayrışmanın nasıl meydana geldiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Basilides'e atfedilen doğa determinizmi de -her ne kadar en belirgin doktrin bu olsa da- varsayımsaldır.

2.3.4. Üç Aşamalı Kozmik Tarihlendirme

Hippolytus'ta aktarılan Basilides'in antropolojisi, klasik Gnostik yapıdan farklı olarak, Dünya'nın gelişimini tarihsel olarak tasvir eder. Dışardan bakıldığında, Sabaizm'den Yahudiliğe ve Yahudilikten Hıristiyanlığa dünyanın dini ilerlemesinin alegorik bir temsili gibi görünmektedir; ilk aşama, Âdem'den Musa'ya kadar güneş tanrısı *Abrasaks*'ın hükümdarlığıyla, ikincisi Yahudi Tanrısı'nın vahyiyle, üçüncüsü ise, İncil'in getirdiği arınma dönemiyle temsil edilmektedir.[347]

Hippolytus'un aktardığı Basilidesçi sistemde, birçok Gnostik mezhebin ortak noktası ve hatta Irenaeus'un Basilides aktarımında da var olan Yahudiliğe ve Yahudilerin Tanrısı'na karşı düşmanlığın bulunmadığı görülmektedir. Yahudilik, dünyanın gelişimi ve eğitiminde gerekli bir aşama olarak görülmüş ve hatta Yeni Ahit'in yanı sıra, Yahudi Kutsal Yazıları da Basilides ve takipçileri tarafından kullanılmıştır. Basilides'in sistemi, tüm Gnostik sistemler arasında Hıristiyan vahyi ile dünyanın diğer dinleri, putperestlik ya da Yahudilik arasında ayrımı en az kabul eden sistemlerden biridir. Bu sistemin başlıca düşüncesi, dünyanın sürekli gelişimi, kademeli olarak arınması ve aydınlanması; hatta dünyanın eğitimi denilebilecek, sabit bir evrim yasasıyla birbirini izleyen bir dizi harekettir. Ancak sistemin, bu şekilde felsefi bir bütünlük kazanırken, ahlaki ve dini herhangi bir bilgiye yer verilmediği görülmektedir.[348]

[347] Mansel, *Gnostic Heresies,* s. 159-160.
[348] A.g.e., s. 164.

2.3.4.1. *Ogdoad* Dönemi

Adem'den Musa'ya kadar olan dönemi kapsamakta ve bu süreçte Büyük Archon *Abrasaks* (*Ogdoad*'ın Hükümdarı), kendisini en yüce Tanrı sanmaktadır. Bunun nedeni, kendisinin ötesine dair bilgisizliğidir. Nitekim hakikat, "Siope" (sessizlik) ile gizlenmiştir. Bu bağlamda "Arrhetus" (söylenemez olan), *Ogdoad*'ın Tanrısıdır.[349]

2.3.4.2. *Hebdomad* Dönemi

İkinci dönem, Musa'dan Mesih'e kadar olan dönemdir ve bu dönemin hâkimi, *Hebdomad*'ın Hükümdarı olan ve Musa'ya seslenen Yahudilerin Tanrısı'dır. Bu Tanrı da "Rhetus" (söylenebilir olan) olarak nitelendirilir. Musa'ya konuşan bu Tanrı, "İbrahim, İshak ve Yakup'un Tanrısıyım ancak adımı açıklamadım"[350] ifadesiyle kendisinin daha üst bir Tanrısallıktan habersiz olduğunu ima eder. Basilides'e göre, bu Tanrı da -tıpkı Büyük Archon gibi- kendi sınırlarının ötesinden bihaberdir. Basilides burada klasik Gnostik geleneğin Yahudi Tanrısı'na yönelttiği eleştiriyi yumuşatır. Zira, Büyük Archon'da olduğu gibi Yahudi Tanrısı'na da kötülük atfedilmez; yalnızca bilgisiz, hatta cahil olduğu ifade edilir. Kurtarıcı'dan önce gelen tüm peygamberlerin ve kitapların bu kaynaktan (ilhamdan) alındığı belirtilir. "Bu nedenle, Tanrı'nın çocukları olarak açığa çıkmamız gerekiyordu, O'nun tezahürünü beklerken, yaratılış genellikle inler ve acı içinde kıvranır." Yukarıda ele alındığı üzere Hippolytus'ta seçilmişlerin, Tanrı'nın Oğulları olduğu belirtilmişti. Benzer şekilde burada da Pavlus'un bu sözünün bir sonraki dönem olan "Mesih Çağı"nı bekleyenlere atfedildiği görülmektedir.

2.3.4.3. Mesih Dönemi

Clement'in *Stromata*'da aktardığı, "Rab korkusu bilgeliğin başlangıcıdır" ifadesi,[351] Özdeyişler 1:7'nin Basilidesçi gelenek tarafından yorumlanması şeklinde anlaşılmaktadır. Bu

[349] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies*, 2.12. s. 195.
[350] Çıkış 6:3.
[351] Clement, *Stromata*, 2.8. s. 582.

bağlamda korku (*phobos*), ruhun metafizik boyuttaki şaşkınlıklar (*ekplêxis*) sarsılması sonucu ortaya çıkar. Clement, bu tefsiri Basilides'in sistemine göre şöyle yorumlar: Vaftizci Yahya (Büyük Archon), "hizmetkâr ruh"un sesiyle (güvercinle sembolize edilen Kutsal Ruh) karşılaşınca bir şaşkınlık yaşar; bu şaşkınlık korkuya dönüşür. Bu korku ise, evrensel düzeyde bir ayıklamanın, seçimin (*eklogè*), yani seçilmişlerin ortaya çıkmasına yol açar. Artık seçilmişler, maddi evrenden ayırt edilen varlıklar olarak, Tanrı bilgisine açılma sürecine girmiştir. Hippolytus'a göre İncil, yukarıdan doğrudan inmiş bir bilgi değildir, aşağıdaki varlıkların yukarıdan gelen ışığı kendi özleriyle çekmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Hippolytus'un kozmolojisinde bahsedildiği üzere, var olan hiçbir şey aşağı doğru hareket etmez, hepsi yukarıya doğru bir yükseliş çabasındadır. Sonrasında kullanılan "Hint naftası" benzetmesi, burada önemli bir rol oynar: tıpkı uzak mesafeden bile ateşi çekebilen bu madde gibi, aşağıdaki güçler de Oğulluk'tan gelen ilahi enerjiyi yukarıya çekmişlerdir.

İncil'in ortaya çıkışı, önce Büyük Archon'u, ardından *Hebdomad*'ın Archon'unu aydınlatıcı bir bilgelik sürecine sokar. Daha önce kendilerinin ötesinden habersiz olan bu Archonlar, kendi konumlarının mutlak olmadığını, üzerlerinde "Tanımlanamayan" bir Tanrı'nın bulunduğunu fark ederler. Bu farkındalık, Clement'in yorumuyla örtüşen biçimde, "korkunun bilgeliğe dönüştüğü" bir içsel dönüşümle sonuçlanır. Bu bağlamda korku, "cehaletin fark edilmesi ve aydınlanmanın başlaması" anlamına gelir. Archon, işlediği suçu itiraf eder; "günahımı tanıdım ve sonsuza dek itiraf edeceğim." Nihayet bu ışık, Meryem'in Oğlu İsa'ya ulaşır ve İsa, bu ışıkla aydınlanır. İsa'nın Ürdün nehrinde Tanrı'nın Oğlu olarak ortaya çıkması, yeni bir dönemin, dünyanın yeniden yaratılışının (restorasyonunun) başlangıcına işaret eder.[352] Bu süreç, Basilides'in ifadelerinde, "Kutsal Ruh senin üzerine gelecek ve En Yüce'nin gücü seni gölgeleyecek"[353] şeklindeki Kutsal Kitap metinleriyle ifade edilir. Burada Basilides, İncil'in her kozmik katmanı kat ederek şekilsizlikteki[354] varlıklara dahi ulaştığını belirtir. O zamandan itibaren dünyanın oluşumu, Tanrı'nın geri kalan oğulları İsa'nın benzerliğine göre şekillenene, arınana ve yücelere yükselene kadar devam edecektir. Bu yükseliş tamamlandığında ise, Tanrı tüm dünyaya büyük bir cehalet getirecektir, öyle ki her şey doğası gereği kendisine verilen yerde kalsın ve ötesini arzulamasın. Kısaca bu dönem, korku ile

[352] Löhr, "Basilides", s. 167.

[353] Luka 1:35.

[354] Şekilsizlikten kastedilen; ilahi düzenden yoksun Maddi Dünya'dır.

başlayan bilgelik neticesinde Archonların dönüştüğü, seçilmişlerin arındığı ve Mesih'in tecelli ettiği dönemdir. Burada ortaya konan bilgiler Clement ve Hippolytus'un birbirini tamamlayan aktarımları neticesinde oluşmuştur, diğer taraftan ise; Irenaeus'un aktarımıyla da uyumludur. Bu konunun devamına dair daha detaylı bilgiye ise, Kurtuluş doktrini konusunda yer verilecektir.

3. BÖLÜM: BASİLİDES VE TAKİPÇİLERİNİN KURTULUŞ ÖĞRETİSİ VE ETİK ANLAYIŞI

Basilides ve takipçilerinin düşünce sistemi, yalnızca teolojik, kozmolojik ve antropolojik öğretilerle sınırlı olmayıp aynı zamanda insanın, günah, sorumluluk, acı ve erdem gibi gündelik yaşantısına yön veren ilkelerle de şekillenmiştir. Batılı araştırmacıların,[355] "Basilides ve takipçilerinin etik anlayışı" başlığı altında ele aldığı bu görüşler, yalnızca ahlaki davranışları kapsamaz; aynı zamanda Tanrı'nın mutlak iyiliği, adaleti ve bunların sonuçlarının da yansıması ve aynı zamanda, onların Mesih anlayışıyla ve kurtuluş doktriniyle sıkı bir bağ içerisindedir. Çünkü Basilides'e göre kurtuluş, sadece kozmik boyutta gerçekleşmez; bireyin yaşadığı acılar, sınavlar ve hatta şehitlik bile Tanrı'nın ilahi planının bir parçasıdır. Burada, İlahi Takdir kavramı belirleyici rol oynar; her acı, insanın arınması ve Tanrı'ya daha yakın hale gelmesi için işleyen bir süreçtir. Dolayısıyla etik, yalnızca bireysel davranışları düzenleyen bir disiplin değil, aynı zamanda kurtuluşun insan yaşamındaki arka planı olarak işlev görür.

Dolayısıyla Basilides ve takipçilerinin sistemi, Mesih'in kurtarıcı rolünü, İlahi Takdir'in evrendeki işleyişini ve insanın günlük hayatta karşılaştığı ahlaki sorumlulukları aynı bütünlük içinde ele alır. Bu yaklaşım hem Hıristiyanlığın öğretileriyle hem Gnostik gelenekle hem de İskenderiye'nin kozmopolit felsefi ortamıyla yoğun bir etkileşimin ürünüdür. Sonuç olarak, Basilides ve takipçilerinin sisteminde Mesih inancı, kurtuluş ve etik birbirinden kopuk alanlar değil; aksine, aynı teolojik yapının birbirini tamamlayan aşamaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

[355] Layton ve Pearson gibi.

Bu bölümde, Basilides ve takipçilerinin Mesih ve kurtuluş öğretisi değerlendirilecek; ardından ise etik anlayışı ve Kilise Babalarının, onların etik anlayışına yönelik "ahlaksızlık" eleştirilerine yer verilecektir.

3.1. Mesih Görüşü

Basilides ve takipçilerinin kurtuluş doktrinini aktarabilmek için, öncelikle onların Mesih görüşünü (Kristoloji) detaylıca değerlendirmek gerekmektedir. Bu da yine, Basilides ve takipçilerine dair bilgi veren kaynaklar aracılığıyla olacaktır.

Irenaeus, Basilides'in yaratılış öğretisini aktardıktan sonra, Mesih aracılığıyla kurtuluş hakkındaki görüşlerine dair bilgi verir. O, bu öğretiyi şu şekilde özetler; 365 Melek grubunun başı olan Yahudiler'in Tanrısı *Abrasaks*, bütün halkları kendi halkı olan Yahudiler'e tabi kılmaya çalışır, ancak, halklar bu durumu kabul etmez ve bu duruma direnir. Aşkın Tanrı ise, kendisine inananların bu halini görünce üzülür ve ilk doğan *Nous*'u (ilk hipostazı) onları kurtarmak için Mesih olarak gönderir. Irenaeus, anlatının devamında, Basilides'in birçok kaynak tarafından doketik olarak değerlendirilmesine sebep olacak bir cümleye yer verir: "O, yeryüzünde bir insan olarak görünmüş ve mucizeler gerçekleştirmiştir." Yine, Irenaeus'un anlatımındaki dikkat çekici detaylardan bir diğeri de çarmıha gerilen kişinin Mesih olduğunu kabul etmemesidir. Ona göre Mesih, Kireneli Simon'u kendi görüntüsüne dönüştürmüş ve böylece Simon, İsa zannedilerek cehalet ve hata ile çarmıha gerilmiştir. O sırada İsa ise, Simon'un şekline girmiş ve gülerek orada bulunmuştur. Çünkü Mesih, bu anlatıya göre "cisimsiz bir güç" olarak Aşkın Tanrı'nın *Nous*'udur ve istediği şekle dönüşebilmektedir. Neticede Mesih, onu çarmıha gerdiklerini zanneden kişilere gülerek ve onlara görünmeden Aşkın Tanrı'nın yanına yükselmiştir. Mesih'in çarmıha gerilmediğini, onun yerine Kireneli Simon'un çarmıha gerildiğini bilenler (bunlar iman sahibi seçilmiş kişiler yani Basilides ve

takipçileridir) meleklerin aldatmacalarından uzak kalmış ve özgürleşmişlerdir. Diğer taraftan, bunu bilmeyenler ise hala köledir ve meleklerin yönetimi altındadır.[356]

Basilides'e atfedilen, Tanrı'nın, kendisine inananları yaratıcı meleklerin zulmünden kurtarmak için bir Kurtarıcı göndermesi fikri, Saturninus'la Basilides'in ortak görüşlerinden biridir. Nitekim, Saturninus da Mesih'in dünyada "insan olarak görünmesi" ifadesini kullanmıştır. Bu ifade, birçok araştırmacı tarafından Basilides'in doketik inanca sahip olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ancak bu ifadeyi destekleyen başka bir bilgi bulunmamaktadır ve bu anlatı, farklı şekillerde de yorumlanabildiği için Basilides'in doketik olduğunu kabul etmek için tek başına yeterli değildir.[357]

Çarmıh hadisesi, gerçek acı ve ölümü içinde barındıran, bedenin yaşadığı bir olaydır ve Basilides bu çelişkiyi hem Yeni Ahit metninin lafzi anlatımını hem de Platoncu anlayışı tamamen koruyacak şekilde ve aynı zamanda da Gnostiklerin birçoğunda ortak olarak görülen Yahudi düşmanlığını ekleyerek çözer.[358] Ona göre, çarmıha gerilen kişi *Nous* değil; Kireneli Simon adında, Yahudi olduğu isminden anlaşılan bir kişidir.[359] *Nous*, kendi yansımasını Kireneli Simon'un şekline, Simon'u da İsa'nın (yani kendi enkarne olduğu bedenin) şekline dönüştürmüştür. Buna göre Mesih, bedensel olarak çarmıha gerilmiş ancak, öz olarak çarmıha gerilmemiştir.[360] Basilides'in Mesih anlayışı, onun Orta Platoncu "*logos* teolojisi"yle uyum içindedir. Bu anlayışa göre, varlığının başlangıcı olmayan Mesih (ilk hipostaz ya da kurtarıcı) Tanrı olmalı ve maddi dünyanın dışında bulunmalıdır ve yeryüzünde görünmesi için doğrudan

[356] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 575.

[357] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 22

[358] Layton, Irenaeus'un Basilides'inin de diğer birçok Gnostik gibi Yahudi karşıtı olduğunu ve bunu Yahudi Tanrısı'na yönelik anlatıda ve burada çarmıha gerilen kişi üzerinden belli ettiğini ifade eder. 115-16 Yahudi ayaklanmasında Kirene, Yahudiler ve Gentileler (Yahudi asıllı olmayan Hıristiyanlar) arasında büyük bir savaş alanı olmuştu. Kirene Yahudileri, burada yerleşik olan yüzbinlerce Gentileyi vahşice katletmişti; Hayatta kalan bazıları ise İskenderiye'ye kaçmış ve bunun neticesinde İskenderiyeli Yahudiler'e yönelik kıyıma yol açan büyük bir karışıklık meydana gelmiştir.[358] Dolayısıyla, Basilides'e atfedilen anlatının siyasi okumasında, Yahudi ayaklanmasına misilleme olarak Kireneli Simon çarmıha gerilmiştir. Bkz. Layton, "The Significance of Basilides", s. 145.

[359] Markos 15:20-24; "Ve (İsa'yı) çarmıha germek için dışarı çıkardılar. Yoldan geçenlerden birini, İskender'le Rufus'un babası Kireneli Simon'u çarmıhı taşımaya zorladılar. Onu Golgota denilen yere getirdiler ve onu çarmıha gerdiler."

[360] Layton, "The Significance of Basilides", s. 145.

maddeye dönüşmesine gerek yoktur.[361] İsa Mesih'in "cisimsiz bir güç" (*uirtus incorporalis*) olduğu kabul edildiğinde, fiziksel acı çekemeyeceği varsayılabilir. Ancak maddi dünyadan gelen uyaranlar neticesinde, fiziksel olmayan bir şekilde acı çekebilir.[362] Nitekim, Clement'te aktarılan ve Basilides'e atfedilen anlatıda, Mesih'in de acı çektiği ve bu acının sebebinden bahsedildiği görülmektedir.[363] Burada Basilides, İsa'ya atfedilen acının sebebi olarak, O'nun insan olduğu açıklamasını getirmiş ve maddi bedeninin günahkarlığa sahip olduğunu ima etmiştir.[364] Zira, Basilides'in Mesih görüşünde, İsa'nın günahsız olmasına gerek yoktur.[365] Bazı araştırmacılara göre Clement'in bu açıklaması, Basilides'in doketik olmadığının bir delilidir.[366]

Pearson'a göre ise, Mesih'in Kireneli Simon ile yer değiştirdiği ve böylece çarmıha gerilmediğini ifade ettiği kısım, muhtemelen Irenaeus veya bu bilgiyi edindiği kişi tarafından yanlış anlaşılmış veya çarpıtılmıştır. Nitekim *Deuteros Logos Tou Megalou Seth* (Büyük Seth'in İkinci Risalesi) eserinde yer alan bir pasajda, Mesih'in melekler tarafından görünmediği, Kireneli Simon'u İsa sanarak öldürdükleri, İsa'nın onların cehaletine güldüğü ve şekilden şekilde dönüşebildiğinden bahsedilmektedir.[367] Muhtemelen, Basilides'in görüşlerini okuyan bir kişi onu, buradaki bilgiler ışığında anlamış ve yorumlamış, sonuç olarak yanlış bilgiye ulaşmıştır. Aslında Basilides burada, bedenin zaten melekler tarafından yaratıldığı ve çarmıha gerilenin Mesih'in bedeni olduğu için gerçek Mesih'in değil, yalnızca fiziksel bedenin acı çektiğini anlatmıştır. Bu nedenle de çarmıha gerilmiş bir Kurtarıcı'ya iman edenler ölü bir adama iman etmiştir ve hataya düşmüşlerdir. Bu düşünce bir varsayım olmakla birlikte -ileride de bahsedileceği üzere- Hippolytus'un Basilides'i de buna benzer bir açıklama yapmıştır. Pearson, bu görüşünün devamında, Mesih'in ruhunun İsa'nın bedenine geldiği ve onun insan

---

[361] Irenaeus'a göre, Basilides Mesih'in yeryüzünde bir insan olarak göründüğünü ve güç eylemleri gerçekleştirdiğini söylemiştir (*aparuisse eum in terra hominem et uirtutes perfecisse*). Bu ifadenin kısalığı, Mesih olarak adlandırılan hipostatik bedenlenmenin enkarne olup olmadığı, dolayısıyla fiziksel bir insan bedeninde yeryüzünde görünüp görünmediği ya da sadece bir insan bedenine sahipmiş gibi "görünüp" gerçekte bir bedene sahip olup olmadığı sorusunu açık bırakmaktadır. Bkz. Irenaeus *Against Heresies*, 1.24. s. 575.

[362] Layton, "The Significance of Basilides", s. 144.

[363] Clement, *Stromata*, 4.12. s. 697.

[364] Layton, "The Significance of Basilides", s. 140.

[365] Campbell, *The Making of an Apostle*, s. 110.

[366] Deborah Niederer Saxon, *The Care of the Self in Early Christian Texts* (Eugene, OR: Cascade Books, 2017), s. 85–86.

[367] Joseph A. Gibbons and Roger A. Bullard, *The Second Treatise of the Great Seth*, *The Nag Hammadi Library in English*, VII, 49,10–70,12 içinde, ed. James M. Robinson (San Francisco: Harper & Row, 1988), s. 365.

ruhunu yerinden ettiği zamanın, vaftiz anı olabileceğini ileri sürmüştür. Bu varsayımın doğru olma ihtimali oldukça yüksektir. Nitekim, Irenaeus'un -Basilides'le paralel görüşleri olduğu bilinen- Cerinthus anlatımında da *Nous*'un İsa'nın üzerine indiği anın vaftiz anı olduğu ifade edilmiştir.[368]

Diğer taraftan, bu ifadelerin olduğu gibi anlaşılması ile birlikte Basilides ve okulunda, İsa'nın çarmıha gerilmesi ve dirilişi tamamen göz ardı edilmiştir. Böyle bir durumda Basilidesçiler, Aziz Thomas okuluyla hemfikirdir. Dolayısıyla, çarmıh ve Kireneli Simon hikayesi, yalnızca Basilides ve okuluna atfedilmez ve İskenderiye'de bilinen ve kullanılan bir anlatı olarak kabul edilebilir.[369] Nitekim, İsa'nın orada bulunanlara gülmesi, Mezmurlar 2:4'te "Göklerde oturan Rab gülüyor, onlarla eğleniyor" ifadesine;[370] Irenaeus'un Basilides'e atfettiği Kireneli Simon anlatısı ise, Markos 15:21[371] ve Matta 27:32'deki[372] anlatıma dayanıyor gibi görünmektedir.[373] Dahası, İsa'nın her türlü forma girme kabiliyetinin olması, O'nun, Tanrı'nın *Nous*'u olmasıyla ilişkilendirilmiştir. İsa, Platoncu/Aristotelesçi anlamda *Nous*-Akıl (νοῦς) olduğu için, tüm bedensel formları içermekte ve bu nedenle istediği zaman istediği forma dönüşebilmektedir. Çünkü Aristoteles'e göre Akıl, kendi düşünce nesnelerini düşünerek "her şey olma kapasitesine" (καὶ ἔστιν ὁ μὲν τοιοῦτος νοῦς τῷ πάντα γίνεσθαι - *ve her şey böyle bir zihinle gerçekleşir*) sahiptir. Burada da İsa'nın, insanların ve meleklerin zulümlerinden kaçmak için görünmez olma kapasitesi, *Nous* olmasıyla açıklanmaktadır. Bu Aristotelesçi etki, Yeni Ahit apokriflerinden olan *Epistula Apostolorum*'da[374] ve Plotinus gibi daha sonraki yazarlarda da görülmektedir.[375] Dolayısıyla Basilides, bu konu hakkındaki görüşlerini kendisi icat etmemiş; İskenderiye'de bilinen, kullanılan görüşlerden kendisine uygun olanını tercih etmiş ve sistemine uyarlamıştır.

---

[368] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 22-23.

[369] Layton ve Brakke, *The Gnostic Scriptures*, s. 611.

[370] Grant, "Gnostic Origins and the Basilidians of Irenaeus," s. 124.

[371] "Kırdan gelmekte olan Simon adında Kireneli bir adam oradan geçiyordu. İskender ve Rufus'un babası olan bu adama İsa'nın çarmıhını zorla taşıttılar."

[372] "Dışarı çıktıklarında Simon adında Kireneli bir adama rastladılar. İsa'nın çarmıhını ona zorla taşıttılar."

[373] Kelhoffer, "Basilides's Gospel and Exegetica (Treatises)", s. 119.

[374] "Yolda sana kısa bir süre, bir melek olduğumu ve herkeste her şey olduğumu söylediğimi hatırlamıyor musun?" Bkz. *Epistles of the Apostles*, in M. R. James, *The Apocryphal New Testament* (Oxford: Clarendon Press, 1924), s. 514.

[375] Nicola Spanu, "Gnosticism and Christianity: Some Remarks", *Vetera Christianorum* 50 (2013), s. 348-349.

Hippolytus'un anlatısındaki Basilides'e göre, İsa'nın hayatındaki olaylar, dışarıdan bakıldığında Kanonik İncillerde anlatıldığı şekilde yaşanmıştır. Ancak bu olayların ardında, tarihsel anlatıyı aşan gnostik bir bilgi anlayışı bulunmaktadır. İsa'nın bedenlenmesi, çarmıha gerilmesi ve dirilişi, yaratılışta dünyada mevcut olan karışıklığın ve düzensizliğin ayrıştırılmasını ve düzene kavuşturulmasını sağlayan bir işleve sahiptir. Çarmıha gerilme sonucunda İsa'nın ölümü, her şeyin ayrılığının (*phylokrinesis*) başlangıcıdır; buna göre İsa, başlangıçlarına dönen bileşenlerine ayrışmıştır.[376] Çünkü İsa'nın doğası, bütün kozmik katmanların özelliklerini içinde barındırmaktadır: bedeni, şekilsizlik alemine aittir ve Çarmıh hadisesinden sonra geri dönmüştür; ruhu, *Hebdomad* aleminin bir parçasıdır ve dirilişle buraya geri dönmüştür; İlahi akıl (*Nous*), *Ogdoad*'ın Hükümdarı'nın bölgesine aittir ve o bölgede kalır; İlahi öz (kıvılcım) ise, daha yükseğe çıkar ve orada kalır. Üçüncü Oğulluk'u saflaştıran ve yükselmesini sağlayan öz budur.[377]

Bu anlatıdan, Hippolytus'un Basilides'inin çarmıha gerilmeyi kabul ettiği, doketik bir anlayışa sahip olmadığı söylenebilir.[378] Ancak Irenaeus'la ortak olarak, bedenin, çarmıha gerilme sonucunda maddi dünyada kaldığı ve burada da kurtuluşun ruh ile olduğunu kabul ettiği söylenebilir. Bu yapıda İsa, yalnızca bedenlenen bir figür değil, yukarıdan gelen ışığın bir taşıyıcısıdır ve varoluşun en alt düzeyinde, şekilsizlikte bırakılmış ruhları arındırmak ve tekrar yukarı taşımakla görevlidir. Aynı zamanda O, insanın içinde mevcut olan hayvani ve ruhani doğalar arasında gerçekleşen bir arınma süreci sonucunda mükemmel hale gelmiş "Ruhsal İnsan" (Irenaeus'un anlatımına göre *Kaulacau*) halini almıştır.[379]

Bu anlatıdaki çelişkilere dikkat çeken Pétrement, Mesih konusunda da Hippolytus'un anlatısına bir eleştiri yöneltir: buradaki Mesih, İncil'in (Müjde'nin) kaynağı değil; aksine, kendisi de İncil tarafından aydınlatılmış bir figür olarak tasvir edilmiştir. Dolayısıyla O, hala Eski Ahit'in Mesih'idir.[380] Diğer taraftan, Basilides ve takipçilerinin öğretisinde Mesih,

[376] Löhr, "Basilides", s. 168.
[377] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies*, 7.14. s. 196-197.
[378] Mansel, *Gnostic Heresies*, s. 154-157.
[379] Mead, *Fragments of Faith Forgotton*, s. 201-203.
[380] Pétrement, *A Separate God*, s. 341.

yalnızca kurtarıcı değil, aynı zamanda ruhların nihai arınma ve kurtuluş sürecinin örnek modeli olarak konumlandırılmıştır ve hem kozmik hem de bireysel kurtuluş anlayışının merkezindedir.

3.2. Kurtuluş Anlayışı

Basilides'in Mesih tasavvuru (Soteriyoloji), onun kurtuluş öğretisinin merkezinde yer alır ve aslında bu öğretinin anlaşılması için bir ön koşul teşkil etmektedir. Çünkü Mesih'in kimliği ve görevi, kurtuluşun hem kozmik hem de bireysel düzeyde nasıl gerçekleşeceğini belirleyen esas unsurdur. Şimdi ise Basilides'in sisteminde kurtuluş anlayışına yakından bakmak gerekmektedir.

Basilidesçi sistemde kurtuluş, ruhun maddi dünyadan kurtularak ilahi kaynağına dönmesini ifade eder. Nitekim, Irenaeus'un tasvirlerinde yer alan Basilides'e göre kurtuluş, ancak ruh iledir, beden ise bozulabilir bir yapıdadır.[381] Basilides'in kurtuluş anlayışında yer alan ruhun üstünlüğüne ve ruhun bedenden kurtulma ihtiyacına olan inanç, M.S. ikinci yüzyılda pek çok kişi ve grup tarafından kabul edilen Platonculuk temelli bir anlayıştır.[382] Bu anlayış, Basilides'in yanı sıra onunla benzer görüşler ileri süren Saturninus ve Carpocrates'te (100-138 civarı) de bulunmaktadır.[383] Kurtuluşa erecek olanlar, bilgiye (*gnosis*) ve imana sahip olanlar, yani seçilmişlerdir. Dolayısıyla kurtuluş, Tanrı'nın bir lütfudur. Zira seçilmişler, ilahi bir seçim (*eklogè*) sonucu belirlenmiştir.[384] Buna göre Basilidesçi sistemde, bireysel kurtuluştan ziyade, seçilmişlerin kurtuluşu söz konusudur.

Hippolytus'un aktardığı Basilides tasvirinde ise, kurtuluş süreci farklı bir biçimde açıklanır. Daha önce Tanrı anlayışı bağlamında değinilen Üçlü Oğulluk'tan, dünya tohumunda kalan Üçüncü Oğulluk, her varlığın doğasında bulunan "yukarıya yönelme" amacına sahiptir. Ancak Basilides'e göre, bu yükselişin gerçekleşebilmesi için Üçüncü Oğulluk'un kendi başına hareket etmesi mümkün değildir; bu süreç, dışarıdan bir ilahi yardım ve yönlendirmeye ihtiyaç

[381] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.4. s. 575.
[382] Layton, "The Significance of Basilides", s. 150, dipnot:17
[383] Pétrement, *A Separate God*, s. 347.
[384] A.g.e., s. 366.

duyar. "Tüm yaratılışın inlediği ve Tanrı'nın oğullarını beklediği"[385] zamanın ardından, Tanrı'nın Oğulları'nın ortaya çıkacağı an geldiğinde, İncil evrene gelmiş ve her prenslikten, otoriteden, hükümdardan geçerek yeryüzüne inmiştir. Üstelik bu iniş, alçalma şeklinde bir iniş değil; Üçüncü Oğulluk'un, naftanın çok uzaktaki bir ateşten alev alması gibi bir enerjiden hareketle yukarı doğru çekilmesi şeklindedir.[386] *Ogdoad*'ın Hükümdarı'nın Oğlu bu ateşten bir parça almış ve onun içindeki bilgiler kendisine akmıştır. Böylece, ilk aydınlanmayı yaşayan bu Oğul, Mesih olarak kabul edilen varlıktır. Daha sonra *Ogdooad*'ın Hükümdarı, kendisinden yüce, Adlandırılamayan bir Tanrı'nın olduğu bilgisini Oğlundan almış ve cahilliğinden dolayı korkmuş ve hemen tövbe etmiştir. Bu olay "Rab korkusu bilgeliğin başlangıcıdır" ifadesinin alegorik bir yorumudur. Hükümdar, yanında oturan Oğlunun öğretisiyle bilgeleşmiş ve her şeyin bilgisine sahip olmuştur. *Abrasaks*'ın talimatıyla bütün *Ogdoad* eğitilmiş ve bu bilgeliğe sahip olmuştur. Ardından bu Müjde, *Hebdomad*'ın Hükümdarı'nın Oğluna aktarılmış ve O da İncil'i *Hebdomad*'ın Hükümdarı olan Yahudilerin Tanrısı'na iletmiştir. Aynı şekilde, *Hebdomad*'ın Hükümdarı da bu olay üzerine korkmuş ve tövbe etmiştir. Daha sonra İncil, bütün *Hebdomad*'a duyurulmuş ve orada bulunan her şeyi aydınlatmıştır. Ancak bu iki olay, (yani *Hebdomad*'ın aydınlanması ve İncil'in tezahürü) gerçekleştiğinde, Şekilsizliğin de (yani ilahi özü içinde barındıran, ancak tam anlamıyla maddeden sıyrılmamış alan) aydınlanmasını ve sırrın, Dünya Tohumunda geride bırakılmış olan Oğulluğun da açıklanmasını gerektirmiştir.

Gnostisizmin genel karakterinde olduğu gibi, Basilidesçi öğretide de "sır" yani kurtuluşa dair bilgi, Mesih çağından önceki dönemlerde yaşayan insanlardan gizlenmiştir ve yalnızca vahiy yoluyla seçilmişlere aktarılmıştır. Burada, Pavlus'a atfedilen "Vahiyle bana sır bildirildi"[387] ve "İnsanın açıklamasının mümkün olmadığı tarif edilemez sözler duydum"[388] gibi Yeni Ahit referansları, bu Gnostik sır öğretisinin temellendirilmesinde kullanılmıştır. Seçilmişlere aktarılan bu gizemli bilgiye göre, *Ogdoad* düzlemindeki ilahi ışık, aşağı doğru süzülerek *Hebdomad*'ın Oğlu'na ulaşmış ve oradan da Meryem oğlu İsa'nın üzerine inmiştir. İsa, bu ışıkla aydınlatılarak parlatılmıştır. Bu olay, "Kutsal Ruh senin üzerine gelecek, Yüceler

[385] Romalılar'a Mektup 8:19.
[386] Mead, *Fragments of Faith Forgotton*, s. 198-199.
[387] Efesliler 3:3.
[388] I. Korintliler 12:4.

Yücesi'nin gücü sana gölge salacak. Bunun için doğacak olana kutsal, Tanrı Oğlu denecek"[389] ayetinin Basilidesçi anlamda yeniden yorumlanmış halidir. Aydınlanma Oğul'a kadar bu şekilde olmuştur. Şekilsizlikteki Üçüncü Oğulluk Mesih'in ışığında kendini tanımış ve şekilsizliğini terk ederek saflaşmaya başlamıştır. Böylece, Mesih'in rehberliğinde -en saf haliyle- İlk Oğulluk olarak yukarıya doğru hızla yükselmiştir. Zira doğası gereği, yukarıdan gelen ilahi ışıkla özdeşleşmiştir.

Üçüncü Oğulluk da yükselerek Tanrı'ya ulaştığında tüm yaratılış, Tanrı'nın merhametine mazhar olacak ve Tanrı, tüm evrenin üzerine "Büyük Cehalet"i getirecektir. Büyük cehalet fikrinin amacı ise, her şeyin kendi doğal halinde kalarak doğasına aykırı olan hiçbir şeyi arzulamamasını sağlamaktır. Zira, doğal sınırlarını aşmayı ve sınırları ihlal etmeyi istemek kişiye mutsuzluk getirecektir. Ancak kişinin, kendi üstündeki veya kendinden farklı yapıdaki diğer varlıkları bilmemesi, onun üzüntü ve keder yaşamamasını sağlayacaktır. Zaten Basilides'e göre evren, en baştan "doğaya uygun olarak" Dünya Tohumu içinde şekillenmiştir. Bu Tohum hem maddi dünyanın temel ilkelerini hem de Üçüncü Oğulluk'un kurtuluşunu içerecek şekilde yapılandırılmıştır. Ancak bu tohumdan meydana gelen her şey, kendi zamanı geldiğinde restore edilecektir. Buradaki, "Her şeyin zamanı vardır" vurgusu, İsa'nın "Benim saatim henüz gelmedi"[390] sözüyle desteklenir. Bu, Basilides'in öğretisinde, her varlığın dönüşüm sürecinin önceden belirlenmiş bir düzen içinde gerçekleşeceği fikrini ortaya koymaktadır.[391]

Hippolytus'ta aktarılan Basilides'in kurtuluş öğretisi, yaratılışta karışmış olan unsurların ayrıştırılması (*phylokrinesis*) [392] ve her şeyin kendi öz doğasına geri döndürülmesi (*apokatastasis*)[393] fikri etrafında şekillenir. Böylece kurtuluş, yalnızca bireysel ruhların

[389] Luka 1:35

[390] Yuhanna 2:4.

[391] Hippolytus, *The Refutation of All Heresies*, 7.13. s. 195-197.

[392] ***Phylokrinesis*** (φυλοκίνησις) terimi, phýlon (φῦλον) yani "tür" ve kínēsis (κίνησις) yani "hareket" kelimelerinin birleşiminden oluşan bir kavramdır ve "türlerin ayrışması" şeklinde Basilides'in takipçileri tarafından kullanılmıştır.

[393] Henry Wace, "Basilides," *A Dictionary of Christian Biography and Literature to the End of the Sixth Century A.D., with an Account of the Principal Sects and Heresies* (London: John Murray, 1911), s. 178–179.

Apokatastasis (ἀποκατάστασις) kavramı, Yunanca kökenli bir terimdir ve yeniden tesis etme, eski haline döndürme, her şeyi asıl düzenine iade etme anlamlarına gelir. Elçilerin İşleri 3:21'de "*Tanrı'nın eski çağlardan beri kutsal peygamberlerinin ağzından bildirdiği gibi, her şeyin yeniden düzenleneceği zamana dek İsa'nın gökte*

arınması değil, kozmik bir düzenin yeniden tesisi anlamına gelir. Diğer taraftan, Adolf Bernhard Hilgenfeld'in de belirttiği gibi, Irenaeus ve Clement'in Basilides'inde kişi imanla kurtulurken, Hippolytus'un Basilides'inde imandan bahsedilmez, sadece aydınlanma ve bilgiden söz edilir.[394] İsa bu sürecin ilk meyvesi ya da en büyük örneğidir. Bu sistemin ana fikri, Dünya Tohumunda ya da evrende karışmış olan unsurların ya da ilkelerin, insanlara Gnosis'i ya da bilgeliği getiren bir arınma süreciyle, kendi doğalarına uygun olarak ayrılması, sınıflandırılması ya da yeniden tesis edilmesidir.

Pétrement'in, Hippolytus'un anlatısını oldukça çelişkili bulduğu daha önce ifade edilmişti. O, *A Separate God* adlı eserinde, sisteme farklı konularda sorular ve eleştiriler yöneltir. Öncelikle o, Tanrı'nın evrenin üzerine getireceği "Büyük Cehalet" fikrini her ne kadar dahice bulsa da böyle bir görüşün Gnostisizmin genel anlayışına aykırı olduğunu vurgular. Ayrıca, altında eleştiri barındıran şu soruları da yöneltmiştir: madem yaratılan her şey Dünya Tohumunda harmanlanmışsa; İsa'nın çarmıha gerilmesiyle başlayan ayrışma süreci ne zaman gerekli olmuştur? Tek bir Dünya Tohumundan nasıl farklı türler meydana gelmiştir? ve "Büyük Cehalet"i getirmek için neden İncil'in gelmesi gereklidir? Pétrement'in dikkat çektiği bir diğer nokta ise türlerin farklılaşması meselesidir. Bu konu, Hippolytus ve Clement'in anlatısı arasında uyumun olduğu tek kısımdır. Clement, Basilides'in takipçilerine atfettiği metinde "türleri farklılaştıran bilgelik" (*sophia phylokrinetike*)'ten bahsetmiştir.[395] Ancak, Clement'teki ifade Basilides'in kendisine değil, öğrencilerine atfedilmiştir. Diğer taraftan, Hippolytus tarafından anlatılan sistemin de Basilides'in sonraki dönem öğrencilerine ait olduğu düşünüldüğünde, buradaki paralellik için bir açıklama getirilmiş olmaktadır.[396]

Muhtemelen, Platonculuk eğitimi almış bir takipçi tarafından oluşturulmuş bu anlayışa göre, üst dünya ile maddi evren arasında bir uçurum vardır ve bu uçurum, yalnızca bilgi (*gnosis*) aracılığıyla aşılabilir. Basilides'in takipçisi, bu yapı içerisinde kurtuluşu -diğer birçok Gnostik

kalması gerekiyor" şeklinde kullanılmıştır ve farklı felsefi geleneklerde de bulunmakla birlikte, Basilides ve takipçileri tarafından Yeni Ahit bağlamının kullanıldığı düşünülmektedir.

[394] Pétrement, *A Separate God*, s. 338

[395] Clement, *Stromata*, 2.8. s. 582.

[396] Pétrement, *A Separate God*, s. 339-341.

gelenekte olduğu gibi- bir suçluluk psikolojisi ile değil; ruhun hakiki kaynağına olan dönüşü olarak yorumlamıştır.[397]

3.3. Etik Anlayışı

Basilides ve takipçilerinin kurtuluş öğretisini ten günümüze ulaşan fragmanların çoğu, onun etik görüşlerini yansıtmaktadır. Bunun sebebi olarak da onun, görüşlerini sistematik bir şekilde aktarmayıp yalnızca öğrencilerine ders niteliğinde vermiş olması görülebilir.[398] Gerek Basilides gerekse takipçileri, varlık ve kurtuluş öğretilerinde Eski ve Yeni Ahit'i kullanma noktasında oldukça cesur davranmış olsa da etik görüşlerini ortaya koyarken, büyük oranda dönemin felsefi okullarının etkisinde kalmışlardır.[399] Layton da bu konu hakkında, "Basilides'in etiği Kutsal Kitap etiği değil; felsefi bir etiktir" sözüyle düşüncesini ifade eder.[400]

3.3.1. Takdir-i İlahi Doktrini

Basilides'in etik anlayışının temelinde, Tanrı'nın mutlak iyiliğine yapılan vurgu yer alır. Bu bağlamda, İlahi Takdir öğretisi hem insan davranışlarını anlamlandıran hem de acının neden var olduğunu açıklamada önemli bir konumunda yer almaktadır. Basilides ve takipçilerinde görülen Tanrı'nın mutlak iyiliğine olan inanç ve vurgu, Gnostisizmin genel karakterinde yer alan, "kötülüğün kaynağı olarak Tanrı'yı görmeme" fikrine sadık bir şekilde ilerlemiştir. Tertullianus ve Eusebius'un da belirttiği üzere, Basilides gibi, "sapkın" Gnostik düşünürler, kötülük problemiyle ciddi bir şekilde ilgilenmişlerdir. Zira, onlar için bu konu sadece teolojik değil, aynı zamanda ontolojik bir meseledir. Bu nedenle Gnostiklerin birçoğu kötülüğü açıklarken düalizme başvurmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, kötülüğün kaynağı olarak, Tanrı'ya karşılık gelen ikincil bir "Kötücül Güç" inşa etmişlerdir. Basilides, her ne kadar birçok görüşüyle kendisinden sonra gelen Gnostik düşünürleri etkilemiş olsa da onu diğer Gnostiklerden farklı ve özgün kılan en dikkat çekici unsur, acı çekme ve kötülük hakkındaki yaklaşımı olmuştur. Nitekim Basilides, erken Hıristiyan yazarların aksine insanın başına gelen kötülükleri insan davranışları bağlamında ele almıştır. Diğer taraftan, bu yaklaşıma uygun

[397] Rudolph, *Gnosis*, s. 312.
[398] Campbell, *The Making of an Apostle*, s. 109.
[399] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 25.
[400] Layton, "The Significance of Basilides", s. 139.

şekilde, Eski Ahit'te ortaya konan Tanrı tasvirinin çelişkili doğasına alan tanımış ve diğer birçok Gnostikten farklı olarak, Eski Ahit'te kendini gösteren Tanrı'yı ikincil bir güç olarak değil; alt bir ilahi varlık, yani bir tür "*Demiurge*" olarak sistemine dahil etmiştir. Bu bağlamda Basilides, Eski Ahit peygamberlerinin bilgeliğini, yalnızca gök kubbenin sınırına kadar ulaşabilen bir yaklaşımla yorumlamıştır.[401] Nitekim, daha önceki bölümde de ifade edildiği gibi, Irenaeus'un anlatılarında yer alan Basilides tasvirinde, Eski Ahit'te adı geçen peygamberler, dünyayı yaratan güçler tarafından, Yasa ise onların hükümdarı olan *Abrasaks* tarafından gönderilmiştir.[402]

3.3.1.1. Sıkıntılar veya Acı Teorisi

İlahi Takdir doktrininin bir uzantısı olarak Basilides, acıyı insan yaşamının merkezî bir deneyimi olarak yorumlamıştır. Ona göre acı, günahın yalnızca cezası değil, aynı zamanda insanı eğiten ve arındıran da bir süreçtir. Erken dönem Hıristiyanlarının, Roma zulmünden dolayı ciddi eziyetler ve işkencelere maruz kalmaları, hatta öldürülmeleri (ya da inançları uğruna şehit olmaları), Tanrı'nın mutlak iyiliğini tartışma konusu haline getirmiştir. Bu sebeple; genelde Gnostikler, özelde ise Basilides ve takipçileri, Tanrı'nın mutlak iyilik sahibi olduğunu kanıtlayabilmek için ek bir teori sunarak bu sıkıntılara bir açıklama getirme ihtiyacı hissetmişlerdir.

Basilides'in döneminde İskenderiye'de etkin olan Stoacılık, kader ve İlahi Takdir'i determinist bir şekilde ele almış ve evrendeki her olayı en ince ayrıntısına kadar kontrol eden "İlahi Aklın işleyişini" açıklamaya çalışmıştır. Bu İlahi Aklın işleyişi, Tanrı'nın iradesi olarak kast edilen şeydir ve her zaman iyidir. Basilides de doktrinini ortaya koyarken Stoacılıktaki bu yaklaşımdan oldukça etkilenmiş ve bu görüşü kendi düşünce sistemine dahil etmiştir.[403] Nitekim o, "Takdir-i İlahi'ye kötü demektense her şeyi söylerim" ifadesini kullanmıştır. Bu bağlamda, Basilides'e göre, insanın çektiği acılar da dahil olmak üzere kötü olarak görülen her şeyin bir sebebi vardır ve neticede olan her şey, aslında iyidir. Basilides, *Exegetica*'sının 23.

[401] Campbell, *The Making of an Apostle*, s. 110.
[402] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 576.
[403] Layton'dan önce, Basilides'in bu doktrini ortaya koyarken Stoacılıktan etkilenmiş olduğu fikri göz ardı ediliyordu. Bkz. Layton, "The Significance of Basilides", s. 139.

Kitabından günümüze ulaşan uzun fragmanda, şehitlik konusunu ele alırken insanların başına gelen sıkıntıların sebebinden bahsetmiştir.[404] Bu alıntıda Basilides'in, bazı noktalarda Stoacı, bazı noktalarda ise Platoncu ve Pisagorcu görüşlere yer vererek I. Petrus 4:12-19'u yorumladığı düşünülmektedir.[405] Ona göre, insanın başına gelen sıkıntılar, kişinin işlediği günahın neticesidir ve uzun vadede kişi için eğitici bile olabilir. Yani Basilides'e göre bu sıkıntılar, kötü bir gücün etkisiyle meydana gelmemekte; aksine, Tanrı'nın adaletinin ve iyiliğinin bir yansıması olarak kendini göstermektedir.[406]

Basilides, fragmanın devamında bu yaklaşımına istisna olarak görülebilecek durumları değerlendirmiştir. Bu değerlendirme neticesinde de oldukça eleştirilmiştir. Bu istisna durumlar: Hıristiyan şehitlerin çektiği acılar;[407] hiç günah işlememiş kişilerin ve yeni doğmuş bebeklerin çektiği acılar; son olarak da İsa'nın çektiği acılardır. Basilides, bu durumları için iki açıklama getirmiştir. İlki, bu insanlar, bu hayatlarında günah işlememiş olsalar dahi, daha önceki hayatlarında[408] günah işlemiş olabilir ve İlahi adalet uzun vadede tecelli etmiş olabilir. İkinci olarak ise kişi, günah işlememiş olsa da günaha meyletmiş ama işleyememiş olabilir veya sadece günah işleme potansiyelinden (*to harmartētikon*), günah işleme arzusundan veya günaha olan eğiliminden dolayı cezalandırılmış olabilir. Dolayısıyla Basilides, kişinin sadece insan olmasından dolayı dahi cezalandırılabileceğini savunmuştur.[409] Zira, Irenaeus'a göre kötülük, Aşkın Tanrı'dan uzaklaşmanın bir sonucu gibi görünmektedir.[410]

Clement, fragmanın devamında, Basilides'in İsa'dan bir insan olarak bahsettiğini ileri sürmüştür. Nitekim bu konuda haklıdır, çünkü Basilides, İsa'nın acı çekmesinin[411] sebebinin

[404] Clement, *Stromata*, 4.12. s. 697.
[405] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 25-26.
[406] Layton, "The Significance of Basilides", s. 139-140.
[407] Bu konu hakkında Şehitlik başlığı altında detaylı bilgi verilecektir.
[408] Basilides, reenkarnasyon inancını kabul eder. Bu konu, Reenkarnasyon inancı başlığında daha detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.
[409] Bu düşünce, Basilides'in düalistlerde olduğu gibi maddeye doğrudan bir düşmanlık beslememekle birlikte, maddi olanı daha düşük bir varlık düzeyi olarak gördüğünü ve insanın yalnızca maddi bir bedenle sınırlı olmasının dahi onu kötülüğe eğilimli hale getirebileceğini ima etmektedir.
[410] Löhr, "Basilides", s. 167.
[411] Layton, Basilides'in çarmıhla ilgili açıklamasını lafzi olarak anlayıp kabul ettiği için, İsa'nın çektiği sıkıntılardan kastın çarmıh hadisesi olmadığını belirtir. Bu acıları, çarmıh dışında kalan başka ıstıraplar olarak yorumlar. Bkz. Layton, "The Significance of Basilides", s. 140.

de salt insanlığı olmasından kaynaklandığını ileri sürmüş, bu konudaki düşüncesini de "Hangi insan derseniz deyin, insandır ama Tanrı adildir. Çünkü birinin dediği gibi, 'Hiç kimse kirden arınmış değildir'"[412] sözüyle desteklemiştir.[413] Diğer bir ifade ile, Basilides'in İsa'ya günah atfetmekten çekinmeme sebebi, yalnızca Tanrı'yı mutlak iyi olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.[414] Basilides'in bu fragmanda farklı iki fikri nasıl birleştirdiği dikkat ise çekicidir. Bunu da bir tarafa Tanrı'nın, yarattıkları için fayda sağlayan iyiliğini, diğer tarafta ise, yargılayan ve cezalandıran adaletini yerleştirerek yapmıştır.[415]

3.3.1.2. Şehitlik

Basilides'in acı teorisi, sistematik bütünlüğü içinde şehitlik doktriniyle de ilişkilidir. Nitekim Basilides'in, stoacı İlahi Takdir anlayışını ve bu doğrultuda, yukarıda ele alınan acı açıklamasını benimsediği, onun şehitlik hakkındaki düşüncesini açıklarken ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, aslında Basilides'in şehitliğe bakışı, yine Takdir-i İlahi ve Tanrı'nın mutlak iyiliğinin bir yansıması olarak görülmelidir; bu yaklaşım ise, Kilise'nin şehitliğe yüklediği kahramanlık ve mükemmellik anlayışıyla çelişmiştir. Erken dönem Hıristiyanlıkta şehitlik, Roma zulmü altında eziyet gören Hıristiyanların, dinle olan bağlarını koparmamak adına, Kilise tarafından Tanrı'ya olan sadakatin en yüce göstergesi olarak kabul edilmiş ve Kilise'nin kimlik inşasında belirleyici bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, içlerinde Basilides'in de yer aldığı bazı Gnostik şahsiyetler, bu anlayışı farklı biçimlerde yorumlamış, şehitliğin konumunu tartışmaya açmışlardır. Basilides'in şehitliğe ilişkin görüşleri, şehitlerin acısını küçümsemekle itham edilse de aslında, Tanrı'nın iyiliği ile insanın çektiği acı arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik özgün bir girişimdir. Basilides'e göre Hıristiyan şehitler, daha önceki yaşamlarında çok iyi bir mertebede değillerdir. Bu nedenle, İlahi Takdir'in de armağanıyla, bir sonraki döngüde acılarını[416] onurlu bir şekilde çekmelerine müsaade edilmiştir.[417] Nitekim Basilides, onların

---

Ancak diğer taraftan bazı araştırmacılar, Clement'in bu pasajının Irenaeus'un aktarımındaki ifadenin yanlış olduğunu ya da Irenaeus tarafından yanlış anlaşıldığını kabul etmiştir. Bkz. Kelhoffer, "Basilides's Gospel and Exegetica (Treatises)", s. 121. ve Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 26.
Bu konu hakkında, Kurtarıcı başlığı altında bilgi verilmiştir.

[412] Eyüp 14:4.

[413] Clement, *Stromata,* 4.12. s. 697.

[414] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 27.

[415] Löhr, "Basilides", s. 164.

[416] Basilides'e göre bu kişiler dışarından acı çekiyor gibi görünseler de aslında acı dahi çekmezler.

[417] Clement, *Stromata,* 4.12. s. 697.

"küçük kabahatlerle dışarıdan fark edilmeden günah işledikleri için" ya da işledikleri gerçek suçlar yüzünden değil; "Hıristiyan oldukları için" acı çektiklerini ifade etmiştir.[418] Dolayısıyla, İlahi Takdir onların işlediği kabahatlerin üstünü örtmüş ve insanların arasında onların değerini yükselterek, onlara lütufta bulunmuştur.[419] Yani şehitlerin ölümü, kötü bir gücün etkisiyle gerçekleşmemiş, Tanrı'nın iyiliği ve merhametinin bir sonucu olarak bir mükafat halini almıştır.[420] Basilides, bu yaklaşımı nedeniyle Kilise Babaları tarafından şehitleri küçümsemekle ya da şehitliğe karşı çıkmakla eleştirilmiştir. Ancak mevcut fragman incelendiğinde, onun şehitleri aşağıladığına dair herhangi bir imada bulunmadığı anlaşılmaktadır.[421] Zira Basilides, burada şehitliği eleştirmekten ziyade, şehitliğin, kişinin günahlarından kurtulmasının en onurlu yolu olduğunu ifade etmiştir.[422] Basilides ve takipçilerinin şehitlik karşıtı olarak eleştirilmesine sebep olan bir diğer durum ise, Irenaeus tarafından nakledilen metinde ifade edilen, "Mesih'ten sonra, bu insanlardan (Gnostiklerden) çok az kişinin Hıristiyan şehitleriyle birlikte acı çektiği" iddiasıdır. Ayrıca Irenaeus, Basilides'in takipçilerinin acı çekmemek adına Hıristiyanlıklarını dahi inkâr etmeye hazır olduklarını ileri sürmüştür.[423] Eusebius da Basilides'e reddiye yazmış olan Agrippa Castor'un metinlerinden hareketle benzer bilgiler aktarmıştır. Buna göre Basilides, zulüm zamanlarında kişinin, imanını inkâr etmesinin bir "kayıtsızlık" (*adiaphora*)[424] meselesi olduğunu telkin etmiştir.[425]

Basilides'in şehitlik karşıtı bir imada bulunmadığı halde neden bu şekilde yansıtıldığını, Clement'in naklettiği ifadelerden hareketle ve tarihsel bağlamda ele almak, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira Clement, şehitliğin "Tanrı'nın bilgisine sahip olmak"la bağlantılı olduğunu vurgulayan ve ölümle sonuçlanan Hıristiyanlık itirafının "gösterişli bir intihara eşdeğer" olduğunu söyleyen bazı sapkın gruplardan bahsetmiştir. Bu grup içerisinde Basilides'in görüşlerinden oldukça etkilendiği bilinen Valentinyanların bir kısmı da yer almaktadır. Clement, başka bir yerde Valentinyan olan Herakleon'un gerçek şehitliği küçümsediğini ve Hıristiyanlık itirafının bir kayıtsızlık meselesi olduğunu ifade etmiştir.

[418] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 25-26.
[419] Williams, *Rethinking "Gnosticism"*, s. 104.
[420] Löhr, "Basilides", s. 164.
[421] Layton ve Brakke, *The Gnostic Scriptures*, s. 631-32.
[422] Pétrement, *A Separate God*, s. 336.
[423] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 576.
[424] ***Adiaphora*** meselesi daha sonra detaylı olarak değerlendirilecektir.
[425] Eusebius, *Church History*, 4.7. s. 398-99.

Herakleon'a göre, Hıristiyan olduğunu aleni bir şekilde itiraf edenler aslında iki yüzlülerdir.[426] Clement gibi Tertullianus'un da şehitliğe özel bir değer atfedilmesinin doğru olmadığını düşünen Valentinyanlar gibi başka grupların da olduğunu aktarmıştır. Tertullianus, *Scorpiace* adlı risalesinde Gnostiklerin, imanlı Hıristiyanları sapkın düşünceleriyle etkilemek için en etkili oldukları zamanın, Hıristiyanlara yönelik zulümlerin yapıldığı zamanlar olduğunu ileri sürer. O, bu düşüncesini desteklemek için "O zaman Gnostikler ortaya çıkar, o zaman Valentinyanlar sürünür, o zaman tüm şehitlik karşıtları gün yüzüne çıkar" ifadelerini kullanmıştır. Tertullianus'un risalesinde aktardığı ve eleştirdiği gibi, şehitliğe karşı çıkan argümanların birçoğu, bu gruplar (Valentinyanlar ve Prodicanlar) tarafından kullanılmıştır. Örneğin, şehidin ölümünün Tanrı'nın bir şekilde kan ve şiddetten hoşlandığını ima ettiği (*Scorp*. 1.8, 15.6) ya da Hıristiyanlardan beklenen gerçek itirafın, bedenin ölümünden sonra ruh yükselirken, çeşitli göksel güçlerin ve varlıkların huzurunda geleceği (*Scorp*. 10.1) ileri sürülmüştür.[427] Diğer taraftan *Nag Hammadi Literatürü* içerisinde yer alan *The Testimony of Truth* adlı eserin yazarı, her ne kadar Valentinyanlara ve Basilidesçilere karşı eleştirel olsa da şehitlik konusunda bu gruplara atfedilen bakış açısına benzer bir yaklaşım sergilemiştir. O, bir şehidin ölümünün, ona doğrudan bir mükemmellik ve direk kurtuluş getirdiği fikrini reddeder. Ona göre şehitlerin sahip oldukları tek gerçek "itiraf", Mesih'e dair bir imanın ikrarı değil, kendi varlığını ortaya koyduğu bir itiraftır. Yine metnin devamında yazar, Tanrı'nın insan kurban etmeyi arzulaması durumunda (yani şehitliğin Tanrı tarafından teşvik edilmesi gibi) kibirle suçlanabileceğini belirtecek kadar ileri gider.[428]

Şehitliğin, ortodoks düşüncede yüceltildiği kadar yüceltilmediği ya da *Testimony of Truth* örneğinde olduğu gibi asla tavsiye edilmediği düşüncesi bazı Gnostik gruplarda bulunmakla birlikte bu durum, bütün Gnostiklerin şehitliğe karşı olduğu şeklinde değerlendirilmemelidir. Polemik malzeme, diğer birçok meselede de olduğu gibi, Kilise Babaları tarafından bütün sapkın grupları kapsar şekilde genellenerek kullanılmıştır. Yani bu düşünce, reddiye yazarları tarafından, bilinçli veya bilinçsiz, bütün Gnostik grupların kabul ettiği ortak bir doktrin şeklinde yansıtılmıştır. Nitekim Clement, bu eleştirilerinin yanı sıra, "aslında bizim sayımızdan olmayan, ancak aynı adı paylaşan" (yani İsa'ya olan imanlarını itiraf

[426] Clement, *Stromata*, 4. 9. s. 693-694.
[427] Williams, *Rethinking "Gnosticism"*, s. 104.
[428] *The Testimony of Truth*, çev. Pearson ve Giversen, s. 451.

eden) ve "Demiurge'a olan kinlerinden dolayı ölüme koşan" (yani şehitlikten kaçınmayan) bazı kişilerin olduğunu belirtir. Bu grubun, ikinci yüzyılın sonlarında çok sayıda şehit vermeleriyle tanınan Marcioncular olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, şehitliğin olumsuz değerlendirilmesi ve küçümsenmesi, bütün Gnostiklerin ortak görüşü değildir. Aynı şekilde, *Nag Hammadi Literatürü*'nde yer alan ve Gnostik bir eser olan *Apokalypsis Iakobou Hē Deutera*'da (Yakup'un İkinci Apokalipsi) da şehitlikle ilgili olumlu yorumlar görmek mümkündür.[429]

Tüm bu bilgilerden hareketle, Basilides'in şehitlik karşıtı olarak tasvir edilmesinin asıl sebebi; Basilides için şehitliğin, kişinin "solmayan bir yaşam tacı elde etmesini" sağlamıyor oluşudur. Ona göre şehitlik, yalnızca şehidin günahlarının kefaretidir. Bir şehit, aziz ve masum görünse dahi, önceden işlediği gizli günahları ya da en azından günah işlemeye eğilimi vardır ve bu nedenle acı çekmiştir.[430] Diğer bir ifade ile Basilides, şehitliği kötülememekte, ancak tavsiye de etmemektedir. Eğer Tanrı iyiyse, Mesih'in ya da ona inanan kişilerin Tanrı'yı memnun etmek için acı çekmesi gerekmemelidir. Ancak acı, onların ruhsal gelişimine katkı sağlayacak olan bir unsurdur.[431] Şehitliğe atfedilen "kahramanlık" ve "mükemmellik" algısını yıkan bu yaklaşım, dönemin Kilise Babaları tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır ve bu sebeple Basilides, şehitlik karşıtlarının safında değerlendirilerek eleştirilmiştir.

3.3.1.3. Erdemli Kişi

Basilides'in sisteminde, Takdir-i İlahi düşüncesi etkisiyle şekillenen bir diğer önemli unsur ise, erdem anlayışı ve dolayısıyla erdemli bireyin tanımıdır. İlahi Takdir'in her detayı planlaması (mutlak determinizm) sonucu kişi, genellikle özgür iradeye sahip değildir. Bu görüşe göre o, acı çektiğinde dahi ya kaderine rıza gösterecektir, ki bu durumda mutlu olacaktır; ya da kaderine karşı gelecektir, ki bu durumda da mutsuz olacak ama yine de aynı kadere sahip olacaktır. Olan ve gerçekleşecek olan her şeye rıza göstermek, Basilides'in "bütünü sevmek" olarak adlandırdığı erdemli bir durumdur.[432] Buna göre erdemli kişi, Tanrı tarafından takdir

[429] Williams, *Rethinking "Gnosticism"*, s. 104-105.
[430] Litwa, *Early Christianity in Alexandria*, s. 102.
[431] Saxon, *The Care of the Self in Early Christian Texts*, s. 85.
[432] "Tanrı'nın sözde 'iradesi'nin bir parçası tüm yaratılanları sevmektir, ikincisi hiçbir şeyi arzulamamaktır, üçüncüsü ise hiçbir şeyden nefret etmemektir." Clement, *Stromata*, 4.12. s. 698.

edilmiş olan her şeyi, hatta acı çekmeyi bile "sever"; aynı zamanda da hem "arzudan" hem de "nefretten" uzak ve özgürleşmiştir. Onun bu düşüncesi de "Stoacı Özgürlük" anlayışıyla son derece uyumludur.[433] Buradaki "sevmek", duygusal bir hoşnutluktan ziyade, Tanrı'nın takdiriyle uyumlu olan aklî tasdîki ifade eder. Basilides burada, Kutsal Kitap'ta yer alan sevgi ahlakını, Tanrı'nın iradesiyle, yani İlahi Takdir'le ilişkilendirir.

Basilides, Stoacı felsefenin argümanlarıyla geleneksel Kutsal Kitap ahlakını yorumlamıştır.[434] Bu bağlamda erdem, Stoacı sistemde ve dolayısıyla Basilides'in anlayışında bir tür eylem değil; daha çok ruhun, doğayla mükemmel bir uyum içinde olduğu ve huzursuz olmadığı bir durumdur. Basilides, bu uyumlu olma halini tarif ederken, yine Hıristiyan terminolojiden faydalanmış ve 2. yüzyıl Hıristiyanlığında oldukça önemli bir yere sahip olan kavramları Stoacı öğretiler üzerinden açıklamıştır. Ona göre, erdemli insan, Tanrı'yı doğası gereği anlayandır ve en seçkin akletme türü olan "*iman*"a sahiptir. Bu durum ise, "*Krallık*"ın varlığı, "*iyi şeylerin kazanılması*", "*zenginliklere layık olma*" ve "*Yaratıcı'ya yakın olma*" halidir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi, bu kişi "*doğası*" gereği "*sadık ve seçilmiş*"tir.[435] Yani "seçilmiş insan", kendi tasarrufuyla değil; ilahi seçimle erdemli olabilmektedir. Basilides'e göre, bir bakıma[436] Stoacı "bilge kişi"yle eşdeğer olan "seçilmiş insan", arzu veya tiksinme özelliğine sahip değildir ve bu kişinin ahlaki emirlere ihtiyacı yoktur. Zira erdemli işler, ancak, erdemli bir ruh halinden ortaya çıkar. Basilides, ruhun doğasını anlamanın "Tanrı'yı anlamak" olduğunu ifade etmiştir, ki bu durum da yine sadece "seçilmiş kişi"ler için geçerlidir.[437]

3.3.2. Reenkarnasyon İnancı

Basilides'in, İlahi Takdir doktrinine göre insanların çektiği acıların açıklamasını yaparken kullandığı bazı ifadeler, onun reenkarnasyon inancına sahip olduğu fikrini gündeme getirmiştir. Clement'in aktarımında o, şehitlerin veya bebeklerin önceki hayatlarındaki

[433] Saxon, *The Care of the Self in Early Christian Texts*, s. 83.
[434] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 25.
[435] Clement, *Stromata*, 5.1. s. 732.
[436] Aradaki fark; Stoacı "bilge" akılla, Basilidesçi "seçilmiş" ise ilahi seçimle erdemli olur.
[437] Layton, "The Significance of Basilides", s. 140-141.

günahların bedeli olarak acı çektiklerini ileri sürmüştür. Bu ifadeler, Basilides'in doğrudan bir reenkarnasyon inancına sahip olduğuna dair kesin bir delil olarak kabul edilemese de Origenes'in *Commentarii in Epistolam ad Romanos* adlı eserinde Basilides'e atfettiği metin[438], onun ruh göçüne inandığını kanıtlar niteliktedir.

Basilides, öğretilerini temellendirirken -pek çok konuda olduğu gibi- kutsal metinlere başvurmuştur ve onun bu pasajdaki amacı da Pavlus'un Romalılar'a Mektubu'nda yer alan "Bir zamanlar yasadan ayrı yaşıyordum"[439] ifadesiyle, kendi reenkarnasyon öğretisini temellendirerek Pavlus Hıristiyanlığına bağlı olduğunu göstermektir.[440] Basilides'in çıkarımına göre Pavlus, Yahudi olarak doğduğu için, teknik olarak Yahudi yasasının yükümlülüklerinden uzak olduğu bir zaman dilimi olamazdı. Bu sebeple Pavlus, "yasadan ayrı yaşadım" derken, önceki yaşamından söz ediyor olmalıdır. Ayrıca o, burada (dünyada), bu bedene gelmeden önce, yasaya tabi olmadığı türden bir bedende, yani bir evcil hayvan ya da kuş bedeninde yaşadım demek istemiştir.[441]

Basilides'in ruh göçünü kabul etmesi, onun Philo ile ilişkilendirilmesine sebep olmakla birlikte, aslında onun etik anlayışındaki Stoacı temeli ve İskenderiyelilerde sıkça görülen Kutsal Kitap'ı Platoncu öğretilerle sentezleyen tipik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Origenes, ruh göçünü her ne kadar Yahudilerin gizli bir öğretisi olarak kabul etme eğiliminde olsa da bu öğretinin Yahudi geleneğinde bir temeli olmadığı görülmektedir. Bilakis, ruh göçü fikri, Platoncu-Pisagorcu gruplarla özdeşleşmiş bir fikirdir. Pisagor'un (ve dolayısıyla Platon'un), bu doktrini Mısırlı rahiplerden öğrendiği iddia edilmiştir. Bununla birlikte Ruh göçü, İskenderiye'de gelişmiş olan Hermetik literatürde de güçlü bir biçimde yer almıştır.[442] İskenderiye'de yetişmiş olan Clement ve Origenes'in de İskenderiye kültüründe yaygın olarak görülen bu doktrini kabul ettiği rivayet edilmektedir.[443]

Aslında Basilides, Pisagorcu reenkarnasyon doktrinini körü körüne benimsememiştir. O, bu fikri uyarlayarak Takdir-i İlahi anlayışı kapsamında kendi sistemine dahil etmiştir. Daha

[438] Scheck, *Origenes: Commentary on the Epistle to the Romans*, s. 318-319.
[439] Romalılara Mektup, 7:9.
[440] Layton, "The Signigicance of Basilides", s. 139.
[441] Saxon, *The Care of the Self in Early Christian Texts*, s. 86.
[442] Litwa, *Early Christianity in Alexandria,* s. 103.
[443] Layton, "The Significance of Basilides", s. 139.

önce yer verildiği üzere Basilides, Takdir-i İlahi'ye kötülük atfetmektense, her şeyi söylemeyi tercih edeceğini açıkça dile getirmiştir. Ona göre İlahi Takdir'in bir amacı da bu dünyadaki ruhlara gelişme imkânı sağlamaktır. Basilides'e (ve ona çok yakın olan Carpocrates'e) göre ruh, insan bedenine arınmak için gelmiştir. Arınma, ahlaki gelişim ve mükemmelleşmenin ifade edilme şeklidir. Ruh, arınma işlemini tamamladığında, yalnızca içinde bulunduğu bedenden değil, tüm reenkarnasyon çarkından kurtulacaktır. İnsan ruhlarının büyük çoğunluğu, saflığa ulaşmak için birden fazla kez enkarne olmaya ihtiyaç duymaktadır. Nihai yargı ise, ruhun çeşitli yaşamları deneyimlemesinin ardından gerçekleşecektir. Buna göre, eğer nihai bir yargı varsa, ruh göçü döngüsünün de bir sınırı olmalıdır ve Basilides'e göre kendini mükemmelleştirmeyen ruhlar yok olabilir.[444]

Pierre Nautin (1914-1997), Origenes'in aktardığı bu doktrinin, onun Basilides'in eserlerini hiç okumamış olmasından kaynaklandığını ve aslında Clement'e dayandığını iddia etmiştir. Nautin, Clement'in reenkarnasyon doktrinini Basilides'e atfetmesinden (doğrudan olmasa da dolaylı olarak ima etmesinden) şüphe etmiş ve Basilides'in böyle bir doktrini kabul etmediğini savunmuştur. Bununla birlikte, Platonculuktan birçok yerde etkilenmiş olan Basilides'in, Platoncu bir öğreti olan reenkarnasyon doktrinini, Takdir-i İlahi inancını desteklemek için sistemine dahil ettiğinden şüphe etmek için herhangi bir geçerli sebep bulunmamaktadır.[445]

3.4. Basilides ve Takipçilerine Atfedilen Ahlaksızlıklar

Basilides ve takipçilerinin etik anlayışına dair bilgi verdikten sonra, onun öğretisinin çağdaşları ve sonraki yazarlar tarafından çoğu zaman yanlış anlaşılmış veya kasıtlı olarak çarpıtılmış olduğunu da belirtmekte fayda vardır. Bu bağlamda, Basilides ve takipçilerine yöneltilen ahlaksızlık suçlamaları erken Hıristiyan reddiye kitaplarında önemli bir yer tutmuştur. Nitekim Jerome, Basilides'i ahlaksızlıkla suçlayarak "sefahatin ustası" olarak nitelendirmiştir. Justin Martyr ise, daha da ileri giderek, Roma'nın, Hıristiyanlara atfettiği ahlaksızlıkların Gnostiklerin suçu olduğunu ifade etmiştir. Bu pasajda sadece Simon, Menander ve Marcion'dan ismen bahsetmese de sanki bütün Gnostikleri kasteder şekilde, genel bir tonla

[444] Litwa, *Early Christianity in Alexandria*, s. 103-105.
[445] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 18.

yazılmıştır. Bu sebeple Basilides, Valentinus ve Saturninus da bu genellemeye dahil edilmiştir.[446] Diğer taraftan Irenaeus, Basilides'i pek çok noktada eleştirmiş olsa da onun kendisini değil, takipçilerini ahlaksızlıkla itham eder. Ona göre Basilides'in takipçileri, büyücülük ve diğer batıl inançları uygulayan ve zulüm zamanlarında Hıristiyan kimliklerini inkâr eden bir gruptur.[447] Benzer şekilde Clement ise, bizzat tanıdığı ve liderlerinin öğretilerinden ayrıldıklarını söylediği bazı Basilidesçilere ahlaksız uygulamalar[448] atfetmiştir.[449] Bu durum Basilides'in öğretisinden tamamen ayrılan bir kısım Basilidesçinin olduğunu düşündürmüştür. Zira, önceki bölümlerde de ortaya koymaya çalıştığımız üzere, Basilides ve takipçilerine atıfla nakledilen metinler bu tür eleştirilerin asılsız olduğunu göstermektedir. Basilides ve takipçilerine atfedilen ahlaksızlık suçlamaları, özellikle de evlilik, kayıtsızlık ve ritüeller konusundaki yaklaşımlar üzerinden geliştirilmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili eleştiri ve iddiaları değerlendirmek yerinde olacaktır.

3.4.1. Evlilik

Basilides ve takipçilerinin ahlaksızlık bağlamında en çok eleştirildiği konulardan biri evlilik meselesine yaklaşımları olmuştur. Clement, Basilides'in oğlu olan Isidore'un ahlaki öğretiler hakkındaki yorumlarını ele aldığı muhtemel olan eseri *Ethikēs Pragmateias*'dan üç fragman aktarmıştır.[450] Bu fragmanlarda Isidore, Matta 19:12'ye[451] atıfta bulunarak, evlilik hakkındaki düşüncesini ifade etmiştir. Bu pasajdan hareketle Isidore, üç tür hadımın bulunduğunu ifade etmiş ve bunlar arasında bir ayrım yapmıştır. Bunların ilki; kadınlara karşı doğal bir isteksizlik duyanlar, ikincisi; aslında şan ve şöhret kazanmak için perhiz yaparak ya da başkaları tarafından hadım edildikleri için cinsel ilişkiden kaçınanlar ve son olarak; kendilerini tamamen Tanrı'nın krallığına adamak istedikleri için bir ailenin sorumluluğundan kaçınarak evlilikten uzak kalmak isteyenlerdir. Isidore, bekarlığın yüksek bir ideal olduğunu;

---

[446] J. P. Arendzen, "Basilides," *The Catholic Encyclopedia*, 2. cilt, ed. Charles George Herbermann (New York: Robert Appleton Company, 1907), s. 856.

[447] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 576. Bu konu hakkında Şehitlik başlığında detaylı bilgi verilmiştir.

[448] Clement, *Stromata*, 3.1 s. 626-627.

[449] Pearson, "Basilides the Gnostic", s. 25.

[450] Clement, *Stromata*, 3.1. s. 626-627.

[451] "Çünkü kimisi doğuştan hadımdır, kimisi insanlar tarafından hadım edilir, kimisi de Göklerin Egemenliği uğruna kendini hadım sayar. Bunu kabul edebilen etsin!"

ancak bu durumun herkes için geçerli olamayacağını ifade etmiştir.[452] O, cinsel ilişki olmadan yaşayamayan kişilerin, 1. Korintliler 7:9[453] da belirtildiği gibi, kendilerini bu konuda zorlamamaları gerektiğine inanmış, "eğer duanız tamamen bekarlığa odaklanırsa, Hıristiyan umudundan ayrılabilirsiniz" diyerek tavsiyede bulunmuştur.

Isidore, bekarlığı tavsiye ettiği; ancak herkesin bunu başaramayacağını ifade ettiği bu pasajın devamında, Tanrı'nın lütfundan ayrılmamak için kavgacı bir eşe dahi katlanılması gerektiğini, zira kişinin bu şekilde ateşten korunabileceğini ifade etmiştir. Yani ona göre evlilik hayatı, kişiyi tutku ateşinden korumaktadır. Bu nedenle zor da olsa bir evliliğe katlanmak değerlidir.[454] Diğer taraftan, evlenme imkânı olmayan bir gencin, günaha girmemek için Hıristiyan kardeşinden yardım istemesini tavsiye etmiş ve bu şekilde hem zihnen hem de bedenen yardım göreceğini belirtmiştir.[455] Konuyla ilgili pasajı Epikürcü bir özdeyişten[456] alıntı yaparak şöyle bitirmiştir: "Bazı davranışlar insanlar için hem gerekli hem de doğaldır; bir kısmı sadece doğaldır; kalan kısım ise hem gerekli hem de doğal değildir. Giyim hem doğal hem de gereklidir ancak cinsel ilişki sadece doğaldır ve gerekli değildir." [457] Bu ifade, Isidore'un yukarıda aktarılan düşünceleriyle tamamen uyumludur. O, oldukça yaşanabilir bir sistem oluşturarak iffetli yaşamın herkes için mümkün olabileceğine dair bir düşünce geliştirmiştir. Bunu yaparken de babası gibi Hıristiyanlık ve farklı felsefi görüşleri sentezlemiştir.

Isidore'un, tıpkı bir doktor gibi, bireylerin durumuna göre vermiş olduğu ahlaki yaşam öğütleri, yine Kilise Babaları tarafından çarpıtarak aktarılmış ve onların evlilik dışı cinsellik ve sefahat konusunda oldukça rahat olduğuna dair eleştiriler yöneltmişlerdir. Nitekim Clement, fragmanları verdikten sonra, Isidore ve Basilides'in takipçilerinin, kendilerini "seçilmiş" olarak gördüklerini, bu sebeple de günah işleseler dahi doğaları gereği kurtulacaklarını düşündüklerini dile getirmiştir. Yine aynı sebepten Basilides'in görüşlerinden de ayrıldıklarını ifade etmiştir.[458]

[452] Williams, *Rethinking "Gnosticism"*, s. 153.
[453] "Ama kendilerini denetleyemiyorlarsa, evlensinler. Çünkü için için yanmaktansa evlenmek daha iyidir."
[454] Rensberger, *As The Apostle Teaches,* s. 218.
[455] Clement, *Stromata*, 3.5. s. 823-824.
[456] Williams, *Rethinking "Gnosticism"*, s. 153.
[457] Löhr, "Basilides", s. 166.
[458] Clement, *Stromata*, 3.1. s. 626-627.

Ancak, kendisinin Isidore'a atfettiği ifadelerin hiçbirinde bu anlamda dair bir ima bulunmamaktadır. Nitekim, Isidore'un "eklentiler" öğretisinde görüldüğü gibi, kişinin sorumluluğuna yaptığı vurgu, bu durumun aksini göstermektedir. Ancak, yukarıda ifade edildiği gibi, Clement belki de Basilidesçilerin bir kısmının ahlaksızlıklarına şahit olmuş ve bunu genelleyerek aktarmıştır. Yine de mevcut rivayetler doğrultusunda bunu kanıtlayan bir bilgi bulunmadığını söylemek yerinde olacaktır.

3.4.2. *Adiaphora* Meselesi

Kilise Babalarının, Basilides ve takipçilerine atfettiği bir diğer ahlaksızlık ise, *Adiaphora* (kayıtsızlık) meselesi bağlamında olmuştur. Stoacılıkta, bazı şeylerin kendi başına iyi (adalet, cesaret gibi); bazı şeylerin kendi başına kötü (adaletsizlik, aptallık gibi); bazılarının ise kendi başına ne iyi ne de kötü olduğuna (yaşam ya da ölüm, sağlık ya da hastalık, zevk ya da acı, güzellik ya da çirkinlik) dair bir fikir bulunmaktadır. Stoacılar, kendi başına ne iyi ne de kötü olarak kabul edilmesi mümkün olmayan şeyleri "kayıtsız" (*adiaphora*) olarak nitelendirmişlerdir. Bu kayıtsız durumlar, içinde bulunduğu hale göre değişebilen, mutluluğun bunlara bağlı olmadığı unsurlar olduğu için ne iyi ne de kötü olarak kabul dilmiştir.[459]

Irenaeus'a göre Basilides, öğrencilerine putlara kurban edilen etleri[460] yemenin bir sakıncası olmadığını; geri kalan her türlü dünyevi davranışın ve hazzın da düşünmeden, endişe etmeden yapılabileceğini öğretmiştir. Ayrıca o, Basilides'in takipçilerinin sihirler, tılsımlar ve ruhlara yakarış gibi pek çok hurafeyi icra ettiğini,[461] Karpokrates ve takipçileri gibi, fuhuş ve çok eşlilik konusunda oldukça liberal davrandıklarını aktarmıştır.[462] Kısaca Irenaeus, Basilides ve takipçilerini genel ahlaki açıdan rahat bulmuş ve onların ahlaki değerlerinin ve kaygılarının olmadığını ifade etmiştir. Diğer bir ifade ile Basilides'i ahlaksızlığı önemsizleştirmekle suçlamıştır.[463] Diğer taraftan; Basilides'in takipçilerinin yapmış olduğu ayin ve ibadetlerin,

[459] Layton ve Brakke, *The Gnostic Scriptures*, s. 607.
[460] Bir hayvan bir pagan tanrısına kurban olarak sunulduğunda, leşin belirli parçaları sunakta ritüel olarak yakılır, bir kısmı, kutsal bir yemekte tüketilir ve geri kalanı da halka açık kasaplar tarafından satılırdı. Hıristiyanlar bu tür etlerden uzak durmak için büyük özen gösterirlerdi; çünkü I. Kor. 8, Vahiy 2:14 ve 20'de putlara sunulan etlerin yenmesinin uygun olmadığı ifade edilmiştir.
[461] Irenaeus, *Against Heresies*, 1.24. s. 575.
[462] A.g.e., 1.28. s. 581.
[463] Pétrement, *A Separate God*, s. 336.

büyü, tılsım ve ruhlara yakarış gibi uygulamalar olarak gösterilip ahlaksızlıkla ilişkilendirilmesi, reddiye kültürünün olmazsa olmazı olan genelleyici bir tavrın yansımasıdır. Ayrıca, fuhuş, çoklu evlilik gibi meseleler de aynı şekilde Karpokrates'in takipçileri ile birlikte anılan, ancak Basilides'in takipçilerine atfedilen ve "sapkın" olarak nitelendirilmiş her grubun benzer işler yapmaya yatkınlığının olduğu yönündeki mantıkla ortaya çıkmış gibi görünmektedir.

Gnostik olarak kabul edilen diğer gruplar gibi Basilidesçilerin de birden fazla evlilik ve put eti yemenin birbiriyle ilişkili davranışlar olarak ele alınması dikkat çekicidir. Kilise Babalarına göre, onların, putlara sunulan etleri yemekte serbestlik gösteriyor olmaları; boşanma ve yeniden evlenme, hatta bir eşin ölümünden sonra yeniden evlenme gibi konularda daha rahat bir tavır sergilemelerini imkân dahilinde göstermektedir. Irenaeus'un, Basilides'in "kayıtsızlık" doktrinini kabul ettiğini düşünerek bu genellemeyi yapmış olması muhtemeldir. Ancak yine de bu durum, onların ahlaksızlıkla nitelendirilmesi için yeterli değildir. Nitekim ahlaksızlığın aksine, Basilides ve Isidore'un katı ahlakçılar olduğu; ahlaki pek çok öğretide çok titiz davrandıkları konusunda daha önceki bölümlerde detaylı bilgiler verilmişti. Dolayısıyla Irenaeus, Basilidesçi etiği ya yanlış anlamış ya da kasıtlı bir şekilde yanlış aktarmıştır.[464]

3.4.3. Ritüeller

Basilides ve takipçilerinin ahlaksızlıkla suçlanmasının bir diğer sebebi ise; onların ibadet ve ayinlerinin, Kilise Babaları tarafından büyü, tılsım, ruhlara yakarış şeklinde yansıtılmasıdır. Günümüze ulaşan rivayetlere göre, Basilides ve takipçilerinin büyü ya da tılsım gibi uygulamalar yaptığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Aksine, bazı önemli günlerde ayinler yaptıkları ve Basilides okulunda ders görecek öğrencilerin birtakım eğitimlerden geçtiği bildirilmiştir.

Basilides'e yazdığı, ancak günümüze ulaşmayan reddiyesiyle bilinen Agrippa Castor, onun, öğrencilerine ileri düzey derslere geçmeden önce beş yıl sessizlik şartı koştuğunu iddia etmiştir.[465] Ayrıca bu uygulama, Pisagor'da da bulunan, ileri düzey öğrencileri için gerekli bir

[464] Williams, *Rethinking "Gnosticism"*, s. 166-167.
[465] Eusebius, *Church History*, s. 399.

eğitimdi ve bu eğitimi alacak olan Pisagorcular, birkaç yıl boyunca tek kelime konuşamazlardı. Agrippa muhtemelen Basilides'in okulunu, Pisagorcu bir okul olarak tasvir etmeye çalışmıştır. Bu düşünce, günümüze ulaşan bilgiler doğrultusunda kesin bir şekilde ifade edilemese de muhtemelen tamamen uydurma da değildir. Nitekim Basilides'in okulu, İskenderiye'de bulunan diğer felsefe okulları gibi, günlük pratik sorunlara çözüm üretmeye çalışmıştır ve eğer verilen bilgiler doğruysa, birkaç yıl sonra Basilides'in öğrencileri, sırayla yüksek düzeyde ilimlerin öğretmenleri olmuş olabilir. Bu da Basilides'in okulunda eğitim seviyeleri olduğunu[466] ve bir öğretmen-mürit anlayışının bulunduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.[467] Nitekim bu varsayım, İskenderiye'de faaliyet gösteren pek çok okulun olduğu düşünüldüğünde muhtemel görünmektedir.

Basilides ve takipçilerine atfedilen bir diğer ahlaksız uygulama ise ayinler meselesidir. İsa'nın doğumunun ve vaftizinin, yani Basilidesçi öğretiye göre enkarne olduğu günün (*Epifani*) kutlanmasıdır. Clement'in aktarımına göre, Basilidesçiler vaftiz gününü bir bayram gibi geçirip önceki geceyi ayinlerle ve dualarla geçiriyordu.[468] İlk kez Hansjörg Auf der Maur tarafından ortaya atılan, Epifani Bayramını ilk kutlayanların Basilidesçiler olduğu ve ana akım Hıristiyanlığın bu uygulamayı onlardan aldığı fikri genel kabul görmüştür. Ancak, Foerster'ın, Epifani bayramının Basilidesçilerle olan ilişkisine dair yazdığı makalede, bu fikrin doğru olmadığını uzun uzadıya ispat etmeye çalışılmıştır.[469]

[466] Litwa, *Early Christianity in Alexandria,* s. 98-99.
[467] Rudolph, *Gnosis*, s. 215.
[468] Clement, *Stromata*, 1.21. s. 545.
[469] Hans Foerster, "The Celebration of the Baptism of Christ by the Basilideans and The Origin of Epiphany: Is the Seemingly Obvious Correct?", *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 5 (2010), s. 110-124.

SONUÇ

Basilides ve takipçileri, erken dönem Hıristiyanlık tarihinde çoğunlukla "heretik" etiketiyle anılmış, fakat buna rağmen düşünce dünyasının en dikkat çekici örneklerinden birini temsil etmişlerdir. Onların öğretilerini yalnızca bir sapkınlık olarak görmek, Basilides'in yaşadığı dönemin felsefî ve teolojik çeşitliliğini göz ardı etmek olur. İskenderiye'nin çok yönlü entelektüel ortamı içinde gelişen bu öğreti hem dönemin kültürel birikimini hem de felsefî arayışlarını yansıtan özgün bir sistemdir.

Bu çalışma, Basilides'in Tanrı anlayışı, kozmolojik sistemi, insan görüşü ve kurtuluş doktrini üzerine odaklanarak, onun düşüncesini Kilise Babaları'nın çoğunlukla polemik yönlü anlatılarının ötesinde anlamaya çalışmıştır. Elde edilen bulgular, Basilides'in sisteminin basit bir Gnostik düalizmden ibaret olmadığını; aksine Tanrı'nın aşkınlığı, hipostazların sudûru, kozmik düzenin matematiksel ve sembolik boyutları ve insanın kurtuluş sürecindeki rolü üzerinden şekillenen daha bütünlüklü bir teoloji sunduğunu ortaya koymaktadır. Basilides'in özgünlüğü, yalnızca kozmoloji ve mitolojide değil, aynı zamanda etik ve kader anlayışında da kendini göstermektedir. Acıların ve sıkıntıların, geçmiş yaşamdan gelen gizli suçların bir yansıması olarak değerlendirilmesi; şehitlik kavramının geleneksel Hıristiyan anlayışın dışında ele alınması ve ruhun "eklentiler" ile günaha sürüklenebileceği fikri, onun düşüncesinin farklı boyutlarını gösteren örneklerdir.

Basilides'in düşünceleri, çağdaşları tarafından anlaşılmaktan çok reddedilmiş olsa da modern araştırmalar onun sisteminin erken dönem Hıristiyanlıkta felsefe ve teolojinin sentezini yansıttığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Basilides, yalnızca bir Gnostik lider değil, aynı zamanda Hıristiyan entelektüel tarihinin erken bir filozofu olarak da değerlendirilebilir. Onun sistemi, felsefî kategorilerle dini kavramları bir araya getirme çabasıyla, erken Hıristiyanlık düşüncesinin ne kadar geniş bir yelpazeye sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlardan biri, Basilides'in düşüncesini anlamak için yalnızca Kilise Babaları'nın indirgemeci metinlerine bağlı kalmanın yetersiz olduğudur. Basilides'in sistemini yeniden inşa etme çabası hem dönemin entelektüel iklimine hem de Gnostik geleneklerin çeşitliliğine dikkat çekmeyi gerekli kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, çalışmanın erken dönem Hıristiyanlık ve Gnostisizm araştırmalarına katkısı, Basilides'i sadece "sapkınlık literatürünün" bir parçası olarak değil, kendi dönemiyle etkileşim halinde, dinî ve felsefî açıdan anlamlı bir figür olarak ele almasıdır.

Bununla birlikte, Basilides ve takipçileri üzerine yapılacak araştırmalar henüz tamamlanmış değildir. Özellikle oğlu Isidore'un fragmanları, Hippolytus'un rivayetlerinde görülen çelişkiler ve Basilidesçi geleneğin sonraki kuşaklara etkileri gibi konular hâlâ daha ayrıntılı incelemelere ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca Basilides'in Yeni Ahit yorumları ve alegorik yöntemle geliştirdiği tefsir anlayışı, erken Hıristiyan tefsir faaliyetlerinin gelişimi açısından da derinlemesine araştırılmayı hak etmektedir. Bunun yanı sıra hem Basilides'in hem de erken dönemde ortaya çıkan diğer Gnostik akımların üzerinde etkili olan felsefi arka planın İskenderiye faktörünü de hesaba katarak daha kapsamlı biçimde ele alınması, bu düşünce geleneklerinin entelektüel zeminini anlamak açısından oldukça önemlidir. Özellikle Nag Hammadi metinleriyle yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, Basilidesçi sistemin Gnostik düşünce içerisindeki özgün konumunu daha açık bir şekilde ortaya koyabilecektir. Ayrıca, erken dönem Hıristiyanlık tarihinde adları anılmasına rağmen üzerinde yeterince durulmamış ve neredeyse hiç çalışılmamış olan diğer gnostik akımların incelenmesi, yalnızca Basilidesçi geleneği değil, genel olarak Gnostisizmin çeşitliliğini ve gelişim sürecini anlamak bakımından yeni ufuklar açacaktır

Sonuç olarak, Basilides'in öğretileri yalnızca geçmişteki bir "heretik sistem" olarak değil, erken Hıristiyanlığın entelektüel çeşitliliğini ve felsefeyle olan etkileşimini anlamak için önemli bir konumdadır. Bu çalışma, Basilides'in düşünce dünyasını farklı yönleriyle ortaya koyarak hem Gnostisizm araştırmalarına hem de erken Hıristiyanlık tarihine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Gelecekte yapılacak yeni araştırmalarla Basilides'in daha iyi anlaşılması, yalnızca onun düşüncesini değil, aynı zamanda erken Hıristiyanlığın geniş entelektüel ufkunu da aydınlatacaktır.

KAYNAKÇA

Akkanat, Hasan. "Aristoteles Psikolojisinde Ruh ve Yetileri." *İlahiyat Akademik Araştırmalar* 1, Sayı 25 (2018): 1-25.

Arendzen, J. P. "Basilides." *The Catholic Encyclopedia* içinde, Cilt 2, ed. Charles George Herbermann, 856. New York: Robert Appleton Company, 1907.

Campbell, Reginald John. *The Making of an Apostle.* New York: Dossier Press, 2015.

Castagno, A. Monaci. "Basilides." *Encyclopedia of Ancient Christianity* içinde, ed. Angelo Di Berardino, Cilt 1, 164–168. Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2014.

Cebiroğlu Erdem, Havva Burcu. *Gnostik Bir Hıristiyan: Basilides, Hayatı ve Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2024.

Clement of Alexandria. *Stromata. Ante-Nicene Fathers*, Cilt 2 içinde, ed. Alexander Roberts ve James Donaldson. Edinburgh: T&T Clark, 1885.

Dillon, John. "Platonism, Early and Middle." *The Routledge Encyclopedia of Philosophy.* London: Routledge, 1998. Erişim 22 Temmuz 2025. https://doi.org/10.4324/9780415249126-A089-1.

Dubois, Jean-Daniel. “Basilides and the Basilidians.” *The Gnostic World* içinde, ed. Garry W. Trompf, 156-157. London: Routledge, 2019.

Parrot, Douglas M. “Eugnostos the Blessed.” *The Nag Hammadi Library in English*, III,3; V,1; BG 8502,3 içinde. Ed. James M. Robinson. San Francisco: Harper & Row, 1988.

Eusebius of Caesarea. *Church History.* çev. Arthur Cushman McGiffert. *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, Series II*, Cilt 1 içinde, ed. Philip Schaff ve Henry Wace. Edinburgh: T&T Clark, 1890.

Epiphanius of Salamis. *Panarion.* çev. Frank Williams. *Nag Hammadi and Manichaean Studies*, Cilt 1. Leiden: Brill, 2009.

Foerster, Hans. “The Celebration of the Baptism of Christ by the Basilideans and The Origin of Epiphany: Is the Seemingly Obvious Correct?” *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 5 (2010): 110-124.

Frend, W. H. C. “Basilides.” *Claremont Coptic Encyclopedia* içinde, Cilt 2. New York: Macmillan, 1991.

Grant, Robert M. “Gnostic Origins and the Basilidians of Irenaeus.” *Vigiliae Christianae* 13, Sayı 2 (1959): 124-130.

Grant, Robert M. *Gnosticism: A Source Book of Heretical Writings from the Early Christian Period.* New York: Harper & Brothers, 1961.

Gündüz, Şinasi. “Nag Hammadi Literatürü ve ‘Adem’in Vahyi’.” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1993): 93-125.

Hayta, Hayrunnisa. “Gnostik Bir Akım: Valentinyanizm.” Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2020.

Hegemonius. *Acta Archelai.* ed. Charles Henry Beeson. *Acta Archelai. Texts and Studies*, Cilt 6. Cambridge: Cambridge University Press, 1906.

Hippolytus. *The Refutation of All Heresies. Ante-Nicene Fathers*, Cilt 5 içinde, ed. Philip Schaff ve Allan Menzies. Edinburgh: T&T Clark, 1885.

Irenaeus. *Against Heresies. Ante-Nicene Fathers*, Cilt 1 içinde, ed. Philip Schaff. Edinburgh: T&T Clark, 1885.

James, M. R., ed. *The Apocryphal New Testament.* Oxford: Clarendon Press, 1924.

Jerome. *De Viris Illustribus Liber Ad Dextrum.* çev. Ernest Cushing Richardson. *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, Second Series*, Cilt 3 içinde. Edinburgh: T&T Clark, 1892.

Justin Martyr. *The First Apology.* çev. Cyril C. Richardson. *The Library of Christian Classics: Early Christian Fathers*, Cilt 1. Philadelphia: Westminster Press, 1953.

Kaçar, Turhan. *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.

Kelhoffer, James A. "Basilides's Gospel and 'Exegetica (Treatises).'" *Vigiliae Christianae* 59, Sayı 2 (2005): 117-122.

Layton, Bentley. "The Significance of Basilides in Ancient Christian Thought." *Representations* 28 (Sonbahar 1989): 135-151.

Layton, Bentley, ve David Brakke. *The Gnostic Scriptures.* New Haven: Yale University Press, 2021.

Lieu, Samuel N. C. *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1992.

Litwa, M. David. *Early Christianity in Alexandria: From Its Beginnings to the Late Second Century.* Cambridge: Cambridge University Press, 2024.

Löhr, Winrich A. *Basilides und Seine Schule: Eine Studie zur Theologie- und Kirchengeschichte des zweiten Jahrhunderts.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1996.

Löhr, Winrich A. "Basilides." *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism* içinde, ed. Wouter J. Hanegraaff, Cilt 1, 164-168. Leiden: Brill, 2006.

Mansel, Henry Longueville. *The Gnostic Heresies of the First and Second Centuries.* London: John Murray, 1875.

Mead, G. R. S. *Fragments of a Faith Forgotten.* London–Benares: Theosophical Publishing Society, 1906.

Origenes. *Commentary on the Epistle to the Romans.* çev. Thomas P. Scheck. *The Fathers of the Church*, Cilt 103. Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2001.

Origenes. *Homilies on Luke.* çev. Joseph T. Lienhard. *The Fathers of the Church*, Cilt 94. Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 1996.

Parker, Richard A. *The Calendars of Ancient Egypt.* Chicago: University of Chicago Press, 1950.

Pearson, Birger A. *Ancient Gnosticism: Traditions and Literature.* Minneapolis: Fortress Press, 2007.

Pearson, Birger A. "Basilides the Gnostic." *A Companion to Second-Century Christian "Heretics"* içinde, ed. Antti Marjanen ve Petri Luomanen, 1-24. Leiden: Brill, 2005.

Pearson, Birger A. "Gnosticism as Platonism: With Special Reference to Marsanes (NHC 10,1)." *Harvard Theological Review* 77, Sayı 1 (Ocak 1984): 55-72.

Pétrement, Simone. *A Separate God: The Origins and Teachings of Gnosticism.* çev. Carol Harrison. New York: HarperCollins Publishers, 1990.

Rensberger, David K. *As the Apostle Teaches: The Development of the Use of Paul's Letters in Second-Century Christianity.* Doktora Tezi, Yale University, 1981.

Robinson, James M. *The Nag Hammadi Story.* ed. Johannes van Oort ve Einar Thomassen. Leiden: Brill, 2014.

Rudolph, Kurt. *Gnosis: The Nature and History of Gnosticism.* çev. ve ed. Robert McLachlan Wilson. San Francisco: Harper & Row, 1984. İlk baskı Edinburgh: T. & T. Clark.

Saç, Selman. "Yazgı ile Özgürlük Arasında Antik Bir Gelenek: Stoacılık." *Mukaddime* 14, Sayı 1 (2023): 48-72. Erişim 25 Temmuz 2025. https://doi.org/10.19059/mukaddime.1187684.

Saxon, Deborah Niederer. *The Care of the Self in Early Christian Texts.* Eugene, OR: Cascade Books, 2017.

Schröter, Jens. “Gnosis: Concept, Origin and Context of the ‘Gnostic Movement’.” *Revista Catalana de Teologia* 37, Sayı 1 (2012): 9-27.

Spanu, Nicola. “Gnosticism and Christianity: Some Remarks.” *Vetera Christianorum* 50 (2013): 341-351.

Tertullianus. *De Praescriptione Haereticorum.* çev. Philip Schaff. *Ante-Nicene Fathers*, Cilt 3. Edinburgh: T&T Clark, 1885.

Gibbons, Joseph A., ve Roger A. Bullard. “The Second Treatise of the Great Seth.” *The Nag Hammadi Library in English*, VII, 49,10–70,12 içinde. Ed. James M. Robinson. San Francisco: Harper & Row, 1988.

Pearson, Birger A., ve Soren Giversen. “The Testimony of Truth”. *The Nag Hammadi Library in English*, IX,3 içinde. Ed. James M. Robinson. San Francisco: Harper & Row, 1988.

Wace, Henry. “Basilides.” *A Dictionary of Christian Biography and Literature to the End of the Sixth Century A.D., with an Account of the Principal Sects and Heresies.* London: John Murray, 1911.

“What Is Hypostasis? Understanding Its Meaning and Significance in Philosophy and Theology.” Plato Intelligence. Erişim 8 Ağustos 2025. https://platointelligence.com/what-is-hypostasis-for-plato-and-aristotle/.

Williams, Michael A. *Rethinking “Gnosticism”: An Argument for Dismantling a Dubious Category.* Princeton: Princeton University Press, 1996.

Wisse, Frederick, çev. “Apocryphon of John.” *The Nag Hammadi Library in English*, II,1; III,1; IV,1; BG 8502,2 içinde. Ed. James M. Robinson, 108, 116. San Francisco: Harper & Row, 1988.